

ΔΙΑΤΜΗΜΑΤΙΚΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ
ΣΤΙΣ ΔΙΕΘΝΕΙΣ ΣΧΕΣΕΙΣ ΚΑΙ ΑΣΦΑΛΕΙΑ

ΤΜΗΜΑ ΔΙΕΘΝΩΝ ΚΑΙ ΕΥΡΩΠΑΪΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ
ΤΜΗΜΑ ΒΑΛΚΑΝΙΚΩΝ, ΣΛΑΒΙΚΩΝ ΚΑΙ ΑΝΑΤΟΛΙΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ
ΑΝΩΤΑΤΗ ΔΙΑΚΛΑΔΙΚΗ ΣΧΟΛΗ ΠΟΛΕΜΟΥ

Διπλωματική Εργασία

**«Η ΑΝΟΔΟΣ ΤΟΥ ΛΑΪΚΙΣΜΟΥ ΣΕ ΠΑΓΚΟΣΜΙΟ ΕΠΙΠΕΔΟ
ΕΞΗΓΕΙΤΑΙ ΩΣ ΑΝΤΙΔΡΑΣΗ ΣΤΙΣ ΑΡΝΗΤΙΚΕΣ ΕΠΙΠΤΩΣΕΙΣ ΤΗΣ
ΠΑΓΚΟΣΜΙΟΠΟΙΗΣΗΣ. ΕΙΝΑΙ ΜΙΑ ΣΩΣΤΗ ΑΠΟΨΗ;»**

ΤΟΥ

ΠΑΝΑΓΙΩΤΗ ΠΑΣΧΑΛΙΔΗ

Επιβλέπων Καθηγητής: ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ ΚΥΡΚΙΛΗΣ

Νοέμβριος 2019

ΣΕΛΙΔΑ ΣΚΟΠΙΜΑ ΚΕΝΗ

ΥΠΕΥΘΥΝΗ ΔΗΛΩΣΗ

«Δηλώνω υπευθύνως ότι όλα τα στοιχεία σε αυτή την εργασία τα απέκτησα, τα επεξεργάστηκα και τα παρουσιάζω σύμφωνα με τους κανόνες και τις αρχές της ακαδημαϊκής δεοντολογίας, καθώς και τους νόμους που διέπουν την έρευνα και την πνευματική ιδιοκτησία. Δηλώνω επίσης υπευθύνως ότι, όπως απαιτείται από αυτούς τους κανόνες, αναφέρομαι και παραπέμπω στις πηγές όλων των στοιχείων που χρησιμοποιώ και τα οποία δεν συνιστούν πρωτότυπη δημιουργία μου».

Ημερομηνία: 13 / 11 /2019

Παναγιώτης Αν. Πασχαλίδης

ΣΕΛΙΔΑ ΣΚΟΠΙΜΑ ΚΕΝΗ

**Αφιερώνεται στους γονείς μου
που δε σταμάτησαν ποτέ να πιστεύουν σε μένα**

ΣΥΝΟΨΗ

Η πορεία της ανθρωπότητας στο χώρο και στο χρόνο διαπερνάται συνεχώς από μεταστροφές και επιρροές στον τρόπο λειτουργίας και στον τρόπο διαχείρισης της κοινωνικής της θέλησης. Τα κοσμογονικά δρώμενα καταγράφονται σε κάθε εποχή χαρακτηρίζοντάς την σε σχέση με την αύξηση ή μείωση γεγονότων που εμφανίζουν το μέγεθος επηρεασμού των πολιτών από κυβερνήσεις και πολιτικές τάσεις όλων των ειδών και κατευθύνσεων. Η αποδοχή ή όχι ηγετικών μορφών που θέλησαν κατά καιρούς να εκμεταλλευτούν το συλλογικό θυμικό, «πατώντας» επάνω σε στοιχεία της εκάστοτε περιόδου είναι ένα πολύ ευρύ αντικείμενο μελέτης.

Στην παρούσα διπλωματική εργασία, θα γίνει μία περιπτωσιολογική ανάλυση τέτοιων φαινομένων, προκειμένου να στοιχειοθετηθεί ή όχι η απάντηση στο ερώτημα του θέματος. Αυτό θα προκύψει από την αναζήτηση βιβλιογραφικών πηγών, ερευνών και δημοσιευμάτων, καθώς και επιστημονικών δημοσιεύσεων, σχετικών με το αντικείμενο, με άμεσο ή έμμεσο τρόπο. Μερικά από τα ερωτήματα που θα απαντηθούν είναι, κατά πρώτον εάν στη σημερινή εποχή η επίδραση της παγκοσμιοποίησης δημιούργησε ένα πρόσφορο έδαφος για την εμφάνιση λαϊκιστικών ηγετών, στη συνέχεια σε πιο βαθμό βοήθησε ή όχι τους επίδοξους αυτούς ηγέτες να εδραιώσουν τον πολιτικό τους λόγο και εν τέλει ποια είναι η συνολική αποτύπωση της διασύνδεσης λαϊκισμού και αρνητικών επιπτώσεων από την παγκοσμιοποίηση που βιώνει ο πλανήτης τη σύγχρονη εποχή.

Επί της ουσίας, θα παρουσιαστούν τα γεγονότα και τα δεδομένα των παραπάνω έγκυρων πηγών και αναλύσεων και θα δοθεί έμφαση στη στοιχειοθέτηση των απόψεων του γράφοντος υπέρ της αποδοχής ή όχι της ερώτησης του θέματος.

Ο αναγνώστης θα μπορέσει να εντοπίσει συγκεντρωμένα παραδείγματα όπου κράτη επηρεάστηκαν από δημαγωγούς και θα μπορέσει να εντοπίσει, ποια ήταν εκείνα τα κριτήρια που χρησιμοποίησαν οι ανερχόμενοι ηγέτες, προκειμένου να δελεάσουν την ψήφο και την αποδοχή τους. Λόγω του μεγάλου όγκου των σχετικών ιστορικών φαινομένων και του μικρού διαθέσιμου χώρου της παρούσας διπλωματικής, θα γίνει ανάλυση στα κυριότερα από αυτά τα παραδείγματα, δίνοντας έμφαση σε αυτά που οι επιπτώσεις τους ήταν διακρατικές και επηρέασαν σε μεγάλο ή μικρό βαθμό γειτονικά ή μη, κράτη. Ουσιαστικά, θα γίνει εστίαση στην ανάλυση της παγκοσμιοποίησης ή όχι, του ίδιου του φαινομένου του λαϊκισμού.

ΠΙΝΑΚΑΣ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ

<u>ΕΙΣΑΓΩΓΗ</u>	I
ΓΕΝΙΚΑ.....	I
ΔΙΑΡΘΡΩΣΗ ΕΡΓΑΣΙΑΣ	II
<u>ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1^ο</u>	<u>1</u>
ΟΡΙΣΜΟΙ.....	1
<u>ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2^ο</u>	<u>4</u>
Ο ΛΑΪΚΙΣΜΟΣ ΣΤΗ ΣΥΓΧΡΟΝΗ ΙΣΤΟΡΙΑ	4
Η ΓΕΝΝΗΣΗ ΚΑΙ Η ΑΝΟΔΟΣ ΤΗΣ ΠΑΓΚΟΣΜΙΟΠΟΙΗΣΗΣ	7
<u>ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3^ο</u>	<u>13</u>
ΠΕΡΙΠΤΩΣΙΟΛΟΓΙΚΕΣ ΑΝΑΛΥΣΕΙΣ	13
ΤΟ ΦΑΙΝΟΜΕΝΟ «ΒΡΕΧΙΤ»	13
ΤΟ ΦΑΙΝΟΜΕΝΟ «ΤΡΑΜΠΙΣΜΟΣ»	24
ΒΙΚΤΟΡ ΟΡΜΠΑΝ – Ο «ΑΝΤΙ – ΣΟΡΟΣ».....	35
ΜΑΤΕΟ ΣΑΛΒΙΝΙ – ΕΝΑΣ ΣΥΓΧΡΟΝΟΣ ΙΤΑΛΟΣ «ΟΛΙΓΑΡΧΗΣ»;	40
Ο ΓΑΛΛΙΚΟΣ ΛΑΪΚΙΣΜΟΣ ΤΗΣ ΔΕΞΙΑΣ ΚΑΙ ΤΗΣ ΑΡΙΣΤΕΡΑΣ.....	45
Ο ΛΑΪΚΙΣΜΟΣ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ: Η ΕΞΑΙΡΕΣΗ ΤΟΥ ΚΑΝΟΝΑ.....	49
<u>ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4^ο</u>	<u>57</u>
ΔΙΑΠΙΣΤΩΣΕΙΣ – ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ	57
<u>ΕΠΙΛΟΓΟΣ</u>	<u>60</u>
<u>ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΚΕΣ ΑΝΑΦΟΡΕΣ</u>	<u>I</u>

ΛΙΣΤΑ ΕΙΚΟΝΩΝ

- Εικόνα 1: Ο Γερουσιαστής Joseph McCarthy ξεκινάει την ομοσπονδιακή έρευνα στη βιομηχανία κινηματογράφου του Hollywood 6
- Εικόνα 2 Η πρωθυπουργός Μάργκαρετ λέγοντας το περίφημο "No!No!No!" στις 30 Οκτ 1990 σε απάντηση του Προέδρου της Κομισιόν για περισσότερο κεντρικό έλεγχο από την Ευρώπη..... 15
- Εικόνα 3 Οι Συντηρητικοί προσπαθούν σκληρά για να συμπορευτούν με τα «πιστεύω» της προεδρικής ατζέντας - The Economist, 5 Ιαν 2017..... 28
- Εικόνα 4 Μία αντι-Σόρος αφίσα στη Βουδαπέστη. Ο Ούγγρος Πρωθυπουργός κατηγορεί τον ουγγροαμερικανό χρηματοδότη των ΜΚΟ για την παράνομη είσοδο μεταναστών, λέγοντας "Μην τον αφήσετε να έχει το τελευταίο γέλιο" 37

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

ΓΕΝΙΚΑ

Η ταξικότητα, το κοινωνικό αυτό status, το οποίο διαχώριζε και διαχωρίζει ακόμα τους κατέχοντες από τους υπόλοιπους πολίτες αποτέλεσε και αποτελεί βασικό στοιχείο πάνω στο οποίο στηρίζονται οι εκάστοτε πολιτικές διαχείρισης του κράτους. Τα «λαϊκά» στρώματα είναι αυτά πάνω στα οποία στηρίχτηκε η δημιουργία και η εξέλιξη της δημοκρατίας και όλες οι πολιτικές κοινωνικής ευημερίας και πολιτιστικής ανέλιξης. Η μαζικότητα των στρωμάτων αυτών τους έδινε τη δυνατότητα να αποτελούν τους βασικούς «παίκτες» και τους βασικούς στόχους όλων αυτών των πολιτικών αρχηγείων, προκειμένου να αντλούν δύναμη από αυτούς, αλλά και να τους παρέχουν όλα εκείνα τα εφόδια για την εξασφάλιση της ευμάρειας και της κοινωνικής συνοχής.

Στον τομέα αυτό, οι οικονομικοί δείκτες αποτελούν ένα από τα βασικά ενδεικτικά στοιχεία καταγραφής της προόδου ή της στασιμότητας της κοινωνικής εξέλιξης, δείγμα του ότι η ροή του χρήματος δρα διαχρονικά ως «αίμα στις φλέβες» των κοινωνικών ιστών, καθιστώντας το ζωογόνο και το ουσιαστικό στοιχείο επιβίωσης. Με αυτό το δεδομένο, η πλειονότητα των δράσεων της άρχουσας τάξης, είχε και έχει ως στόχο την άνοδο των δεικτών αυτών, αρχικά σε επίπεδο κράτους και στη συνέχεια σε χαμηλότερο επίπεδο, αυτό της ατομικής ευπορίας. Με δεδομένο ότι η πλειονότητα των δεικτών αυτών δρουν σε πλήρη αλληλεξάρτηση, η ανάγκη ολοκληρωμένης και αποτελεσματικής πολιτικής βελτίωσης των δεικτών αυτών, τροφοδοτεί συχνά διαδικασίες και τακτικές που στόχο έχουν την εμφάνιση μαζικών θετικών αποτελεσμάτων σε όσο το δυνατό συντομότερο χρονικό διάστημα, δείγμα λανθασμένης και μικρόπνοης θεώρησης του «δέον να γίνει».

Από την άλλη πλευρά, η διαρκής αναζήτηση του πλούτου και της οικονομικής ισχύος είναι ένα ζήτημα που διαχρονικά καταπίεζε και καταπιέζει την πλειονότητα των κοινωνικών/παραγωγικών τάξεων, πάνω στις οποίες στηρίζεται και ενάντια στις οποίες στρέφεται. Η διαρκής αυτή αναζήτηση ισχύος μέσω των οικονομικών πυλώνων και η διάχυσή της και εκτός των διακεκριμένων ορίων του κοινωνικού συνόλου, δημιούργησε αυτό που ονομάζεται σήμερα ως «παγκοσμιοποίηση». Το

φαινόμενο αυτό, που θα αποτελέσει ένα από τα βασικά αντικείμενα ανάλυσης της παρούσας εργασίας, δημιουργεί πλούτο, δημιουργεί ισχύ, δημιουργεί συσχετισμούς, δημιουργεί όμως από την άλλη πλευρά πιέσεις και περιορισμούς στη δομική μονάδα αύξησης των οικονομικών δεικτών, στην κοινωνία.

ΔΙΑΡΘΡΩΣΗ ΕΡΓΑΣΙΑΣ

Η παρούσα εργασία περιλαμβάνει τέσσερα Κεφάλαια, όπως φαίνονται παρακάτω:

Στο **Πρώτο Κεφάλαιο**, θα γίνεται μία παράθεση ορισμών που έχουν αποδοθεί κατά καιρούς στις έννοιες του «Λαϊκισμού» και της «Παγκοσμιοποίησης». Με τον τρόπο αυτό, ο αναγνώστης θα μπορεί να προχωρήσει έχοντας κατανοήσει το πλαίσιο των εννοιολογικών εφαρμογών τους, μέσα στα παραδείγματα των επόμενων κεφαλαίων.

Στο **Δεύτερο Κεφάλαιο**, γίνεται μία ιστορική αναδρομή των φαινομένων του «Λαϊκισμού» και της «Παγκοσμιοποίησης», από την απαρχή τους ή από την εποχή που άρχισαν να γίνονται καταγραφές για την εμφάνισή τους, προκειμένου να υπάρχει μία ομαλή εισαγωγή στις περιπτωσιολογικές αναλύσεις των σύγχρονων κοινωνιών που θα παρουσιαστούν στην παρούσα εργασία.

Στο **Τρίτο Κεφάλαιο**, θα γίνουν περιπτωσιολογικές αναλύσεις του φαινομένου του λαϊκισμού σε χώρες όπως οι ΗΠΑ, η Βρετανία, η Ουγγαρία, η Ιταλία, η Γαλλία και η Ελλάδα και θα αναλυθεί η γέννηση, η εξέλιξη, καθώς και οι λόγοι εμφάνισης του φαινομένου του λαϊκισμού στις χώρες αυτές.

Τέλος, στο **Τέταρτο Κεφάλαιο**, θα παρατεθούν οι διαπιστώσεις και τα συμπεράσματα από τις παραπάνω αναλύσεις, προκειμένου να στοιχειοθετηθεί η απάντηση στο ερώτημα του θέματος.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1^ο

ΟΡΙΣΜΟΙ

Λαϊκισμός από την πολιτική σκοπιά είναι η ιδεολογική εκείνη μορφή που αντιπαραβάλλει τα συμφέροντα και τις επιθυμίες του λαού, της απλής μάζας ενάντια στις ελίτ. Από την κοινωνιολογική του πλευρά αναφέρεται στη λαϊκότητα και σε κάθε τι που δείχνει λαϊκό ενώ στην πραγματικότητα δεν είναι. Τέλος, συναντάται και στην τέχνη, όπου παρότι ο λαϊκισμός δεν είναι απαραίτητα αγράμματος και μελοδραματικός, είναι όμως διαταξικός υπό την έννοια ότι διαπερνάει μορφωτικά, κοινωνικά και οικονομικά στρώματα (Wikipedia, Λαϊκισμός 2019).

Βέβαια, ως όρος, είναι δύσκολο να καθορισθεί με ακρίβεια και σαφήνεια, καθώς υπάρχουν πολλοί επιστήμονες και ακαδημαϊκοί που διαφωνούν με την ορολογία, διότι είναι υποκείμενη πολλών παραγόντων και ερμηνειών, αναλόγως του υπόβαθρου της ανάλυσης πάνω στην οποία βασίστηκαν.

Η καθηγήτρια πολιτικών επιστημών Margaret Canovan, στο έργο της «Populism» (1981), διαπιστώνει το ευρύ φάσμα των ερμηνειών και προσπαθεί να επικεντρωθεί στον πυρήνα όλων αυτών των προσεγγίσεων, καταγράφοντας τις ποικίλες προσπάθειες οριοθέτησης του όρου αυτού. Μερικές από αυτές είναι οι παρακάτω:

1. *«Ο σοσιαλισμός που εμφανίζεται σε μη αναπτυγμένες χώρες, οι οποίες αντιμετωπίζουν τα προβλήματα του εκμοντερνισμού».*
2. *«Βασικά, η ιδεολογία μικρών κοινωνιών της υπαίθρου που απειλούνται από την καταπάτηση βιομηχανικών και οικονομικών κεφαλαίων».*
3. *«Βασικά, ένα κίνημα της υπαίθρου που αναζητά παραδοσιακές αξίες σε μία κοινωνία που μεταμορφώνεται».*
4. *«Η πεποίθηση ότι η πλειονότητα των απόψεων των ανθρώπων αντιπροσωπεύεται από μία ελιτίστικη μειονότητα».*
5. *«Κάθε πεποίθηση ή κίνημα που βασίζεται σε αυτό το βασικό δεδομένο: Η αρετή ενυπάρχει στους απλούς ανθρώπους, οι οποίοι είναι η συντριπτική πλειοψηφία και μέσα στις συλλογικές τους παραδόσεις».*

6. *«Ο Λαϊκισμός διακηρύττει ότι η θέληση των ανθρώπων είναι ανώτερη από κάθε άλλη σταθερά».*

7. *«Ένα πολιτικό κίνημα, το οποίο απολαμβάνει την υποστήριξη της μάζας της αστικής εργατικής τάξης και/ή της μικρομεσαίας τάξης, αλλά δεν παράγει αποτελέσματα μέσα από την αυτόνομη οργανωτική δύναμη σε κανέναν από τους δύο αυτούς τομείς» (Canovan 1981, 4).*

Σε μία άλλη δημοσίευση, ο καθηγητής Πολιτικών Επιστημών του Πανεπιστημίου του Sussex, Paul Taggart, στο βιβλίο του «Populism» (2000), καταγράφει την πληθώρα των ερμηνειών που επιχειρήθηκαν να αποδοθούν στην έννοια του λαϊκισμού, εστιάζοντας την χρονική περίοδο που αυτές αποδόθηκαν και το πολιτικό και κοινωνικό υπόβαθρο πάνω στο οποίο στηρίχτηκαν. Έτσι καταγράφει μία ερμηνεία του καθηγητή Κοινωνιολογίας Edward Shills, αναφερόμενος στην ευθεία επίδραση του Μακαρθισμού στην αμερικανική κοινωνία της δεκαετίας του '50, λέγοντας ότι ο *«λαϊκισμός ενυπάρχει οπουδήποτε υπάρχει μία ιδεολογία για κοινή δυσaréσκεια έναντι στην τάξη που επιβάλλεται στην κοινωνία από μία αρχέγονη, διαφοροποιημένη άρχουσα τάξη, η οποία θεωρείται ότι κατέχει το μονοπώλιο της δύναμης, περιουσίας, ανατροφής και κουλτούρας».* Επίσης παραθέτει απόψεις του Toquato Di Tella που ασχολήθηκε με το φαινόμενο του λαϊκισμού στη Λατινική Αμερική, παραλληλίζοντας το με αυτό που εμφανίστηκε στην Ευρώπη. Δίνει έμφαση στο γεγονός ότι ο λαϊκισμός εμφανίζεται οπουδήποτε υπάρχει μία αναθεωρητική κίνηση μεταξύ της μεσαίας κλάσης των ελίτ, όταν οι αυξανόμενες προσδοκίες δημιουργούν μία κινούμενη μάζα από πολίτες και όταν οι συνθήκες επιτρέπουν το συλλογικό ενθουσιασμό μεταξύ της ελίτ και των μαζών. Διευκρινίζει ότι ο λαϊκισμός είναι *«μία πολιτική κίνηση βασισμένη σε ένα κινητοποιημένο, αλλά όχι ακόμα αυτόνομο οργανωμένο λαϊκού τομέα, καθοδηγούμενη από μία ελίτ από τα μεσαία και ανώτερα στρώματα, η οποία κρατείται ζωντανή μέσω μιας χαρισματικά προσωποποιημένης σύνδεσης μεταξύ ηγέτη και καθοδηγούμενων»* και καταλήγει στη δήλωση ότι *«ο λαϊκισμός είναι μία λειτουργία της διαδικασίας της προόδου των κοινωνιών, καθώς αυτές οδηγούνται προς τον εκμοντερνισμό»* (Taggart 2000, 11).

Παγκοσμιοποίηση από την άλλη, προσδιορίζεται ως η αυτονόμηση όλων εκείνων των παραμέτρων (κυρίως στην οικονομία, αλλά και σε άλλους τομείς όπως στην τεχνολογία, την κοινωνική δομή κ.α.) οι οποίες μέχρι πρόσφατα επεδίωκαν να

δραστηριοποιούνται εντός του πλαισίου συνόρου ή μέσα σε ένα κράτος – προστάτη. Το Διεθνές Νομισματικό Ταμείο προσδιορίζει την παγκοσμιοποίηση ως «*η αυξανόμενη αλληλεπίδραση των χωρών παγκόσμια μέσω του αυξανόμενου όγκου της ποικιλίας διεθνών συναλλαγών αγαθών και υπηρεσιών, της ελεύθερης ροής κεφαλαίου διεθνώς και την γρήγορης και ευρείας διάχυσης της τεχνολογίας*». Με βάση αυτόν το γνώμονα, μπορεί κάποιος να κατηγοριοποιήσει τις διαφορετικές εκφάνσεις της παγκοσμιοποίησης, σε αυτή της βιομηχανικής, της χρηματοπιστωτικής, της πολιτικής, της πολιτισμικής και της παγκοσμιοποίησης της πληροφορίας (Wikipedia, Παγκοσμιοποίηση 2019).

Ο κοινωνιολόγος Ούλριχ Μπεκ, υποστηρίζει ότι η παγκοσμιοποίηση είναι μια ιδιαίτερη φάση ανάπτυξης του σημερινού κοινωνικού συστήματος, η οποία διακρίνεται από σειρά σημαντικών χαρακτηριστικών, τέτοιων που δίνουν στο όλο σύστημα μια σχετικά νέα ποιότητα. Όχι με την έννοια της καλύτερης ή χειρότερης ποιότητας, αλλά ενός συστήματος σχετικά διαφορετικού και διαφοροποιημένου σε αναφορά προς την ίδια τη δική του διαδρομή και ιστορία. Αναπτυγμένου όχι ως καταγραφή μιας θετικής αξιολόγησης, αλλά ως ένα προϊόν μιας διαδικασίας εξέλιξης. Η παγκοσμιοποίηση, δεν διαμορφώνει ένα νέο σύστημα κοινωνικών σχέσεων. Αντίθετα, προσαρμόζει τις υπάρχουσες καπιταλιστικές σχέσεις, τις μορφοποιεί εκ νέου, τις επεκτείνει στο χρόνο και στο χώρο, με τάση κατάληψης όλων των πλευρών ανθρώπινης δράσης. Σ' αυτό ο πλαίσιο και με αυτή την έννοια, δίνει σ' αυτές τις σχέσεις (παραγωγής, ιδιοκτησίας, εξουσίας) νέα ποιότητα στο εσωτερικό του υπάρχοντος συστήματος (Beck 2002).

Στο κεφάλαιο 10.4 του βιβλίου της Β' Λυκείου «Πολιτική και Δίκαιο», παρουσιάζεται το φαινόμενο της παγκοσμιοποίησης ως ένα πολυσύνθετο φαινόμενο που εκτείνεται σε πολλά επίπεδα στο οικονομικό, το πολιτικό, το κοινωνικό, το πολιτιστικό κ.ά. Συνεχίζει, παραθέτοντας 2 βασικούς παράγοντες που οδήγησαν στην ανάπτυξή της, με πρώτη την ανατροπή της παραδοσιακής αντίληψης για τον ρόλο του κράτους στην καπιταλιστική οικονομία που επικράτησε στη μεταπολεμική Ευρώπη και στη συνέχεια τις ριζικές τεχνολογικές αλλαγές και η διαμόρφωση παγκόσμιων δικτύων επικοινωνίας, πληροφόρησης και ενημέρωσης (π.χ. διαδίκτυο), που επέτρεψαν την άμεση πρόσβαση στη γνώση και την πληροφορία (Παπακωνσταντίνου και Κατσίρας 2013).

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2^ο

«A spectre is haunting Europe—the spectre of communism. All the powers of old Europe have entered into a holy alliance to exorcise this spectre: Pope and Tsar, Metternich and Guizot, French Radicals and German police-spies» (Marx 1848)

(Ένα φάντασμα στοιχειώνει την Ευρώπη – το φάντασμα του κομμουνισμού. Όλες οι δυνάμεις της παλαιάς Ευρώπης έχουν εισέλθει σε μία ιερά συμμαχία για να εξορκίσουν αυτό το φάντασμα: Πάπας και Τσάρος, Μέττερνιχ και Γκιζό, Γάλλοι Ριζοσπαστικοί και Γερμανοί κατάσκοποι της αστυνομίας)

Ο ΛΑΪΚΙΣΜΟΣ ΣΤΗ ΣΥΓΧΡΟΝΗ ΙΣΤΟΡΙΑ

Μέσα στη σύγχρονη ιστορία, εμφανίζονται πάρα πολύ συχνά φαινόμενα που μπορούν να χαρακτηριστούν ως «λαϊκίστικες νόρμες», απότοκες συγκεκριμένων πολιτικών, κοινωνικών και οικονομικών συνθηκών που επικρατούσαν στην εκάστοτε περίοδο και λειτουργούσαν ως κινητήριες μηχανές για την εκδήλωση τέτοιων αντιδράσεων. Από τον κομμουνισμό της Ρωσίας του 1870 – 1880, τον Μακαρθισμό της Αμερικής του 1890 ή ακόμα και ο Περονισμός της μεταπολεμικής Αργεντινής, είναι λίγα από τα χαρακτηριστικά παραδείγματα τάσεων που εμφανίστηκαν στα τέλη του 19^{ου} και στις αρχές του 20^{ου} αιώνα και δημιούργησαν ένα πλέγμα, πάνω στο οποίο στηρίχθηκαν παρόμοιες λιγότερο ευρείες ανάλογες εκδηλώσεις. (Cox 2017, 2)

Ο **κομμουνισμός**, ως μία από τις σημαντικότερες εκφάνσεις του λαϊκισμού, υποστηρίζει το μοντέλο εκείνο κοινωνικής δομής, στην οποία κυριαρχεί ο αποκεντρωτισμός και η αμεσοδημοκρατία. Υποστηρίζει ένα πολιτικό σύστημα χωρίς άρχουσα τάξη και δίνει τέλος στην ταξικότητα και στην καταπίεση του εξουσιαστικού δίπολου (Wikipedia, Κομμουνισμός 2019). Υποστηρίζει ότι ένας κόσμος που θα χαρακτηρίζεται από υλική αφθονία και ειρήνη μπορεί να δημιουργηθεί μέσα από την κατάργηση της ιδιωτικής ιδιοκτησίας και επιτρέποντας στη συλλογικότητα, με τη διαμεσολάβηση του κράτους, να σχεδιάσει και να κατευθύνει όλες τις πτυχές της κοινωνίας με επιστημονικό και ορθολογικό τρόπο. Είναι μια ουτοπική ιδέα που θυσιάζει τον ατομισμό προς χάρη του συλλογικού καλού. Ιδεολογικά, είναι το

αντίθετο του ατομικισμού και των οικονομικών του *laissez-faire*¹. Στο διανοητικό επίπεδο, ο κομμουνισμός κέρδισε επίσης την καρδιά και το μυαλό πολλών διανοούμενων σε ολόκληρο τον κόσμο. Μετρώντας ανθρώπινες ζωές, περισσότεροι από 100 εκατομμύρια άνθρωποι πέθαναν εξαιτίας του κομμουνισμού. Οι κομμουνιστές ακόμη εξουσιάζουν τη Βόρεια Κορέα, την Κούβα και μερικά άλλα κράτη φτωχαίνοντας εκατομμύρια ανθρώπους. Οι ενδείξεις όμως καταδεικνύουν ότι αυτά τα ολοκληρωτικά κράτη είτε πεθαίνουν, είτε μετεξελίσσονται σε πιο φιλελεύθερα, καπιταλιστικά κράτη (Charman 2019). Η ουτοπικότητα αυτής της ιδεολογίας μπορεί να αποτέλεσε και να αποτελεί για αρκετούς μία ιδεατή και ιδανική κατάσταση, όμως η ερμηνεία από την εφαρμογή της απέχει πολύ από την πραγματικότητα. Το άτομο αποτελεί τη δομική εκείνη μονάδα εξ ονόματος του οποίου παίρνονται όλες οι αποφάσεις και για την ευημερία του οποίου στοχεύουν όλοι οι αγώνες και οι επαναστάσεις. Η λαϊκιστικότητα της ρητορικής του κομμουνισμού είναι ιδιαίτερα ευκρινής και έχει επηρεάσει ακόμα και σήμερα μεγάλη μερίδα της κοινωνίας που προσβλέπει σε ένα «αταξικό» μέλλον, χωρίς ανισότητες και την τυραννία του κεφαλαίου.

Ο **μακαρθισμός**², ο οποίος επικράτησε στην άλλη μεριά του Ατλαντικού ωκεανού μετά τη λήξη του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου, ήταν μία μορφή άκρατου λαϊκισμού, εξ ονόματος του αντικομμουνιστικού ρεύματος στην απαρχή του Ψυχρού Πολέμου. Εμπνευστή της κίνησης αυτής, ο Αμερικανός πολιτικός Τζόζεφ Μακάρθι (14 Νοεμβρίου 1908 - 2 Μαΐου 1957), ο οποίος από το 1946 που εκλέχτηκε για πρώτη φορά ως γεροϋσιαστής, άρχισε σταδιακά να προβάλλει την ατζέντα του, χωρίς αρχικά αποτέλεσμα. Η αρχή του κινήματος έγινε την 9η Φεβρουαρίου του 1950, όταν ο Μακάρθι κατηγορεί χωρίς στοιχεία, ενώπιον της Επιτροπής Εξωτερικών Υποθέσεων της Γερουσίας, 205 υπαλλήλους του υπουργείου των Εξωτερικών ως κομμουνιστές, χρεώνοντάς τους τις αποτυχίες του Υπουργείου. Η κατηγορία του Μακάρθι, αν και ήταν αβάσιμη, βρήκε πρόσφορο έδαφος στην τρομαγμένη, από τον «κόκκινο εφιάλητη», αμερικανική κοινωνία. Έτσι ξεκίνησε μία εποχή που ονομάστηκε

---

¹ Το *Laissez-faire* είναι ένα οικονομικό σύστημα όπου οι συναλλαγές μεταξύ ιδιωτών δεν επηρεάζονται από την κρατική παρέμβαση όπως νομοθεσίες, προνόμια, δασμολόγια ή διατιμήσεις, και επιχορηγήσεις. Η φράση *laissez-faire* είναι μέρος μιας μεγαλύτερης γαλλικής φράσης που μεταφράζεται ως «αφήστε το/τα ελεύθερα» (Wikipedia, *Laissez-faire* 2019)

² Μακαρθισμός: «κάθε πρακτική πολιτικών διώξεων εις βάρος πολιτών και συγκεκριμένων πεποιθήσεων με την καλλιέργεια κλίματος εκφοβισμού και με την κατασυκοφάντησή τους» (Μπαμπινιώτης 2002)

ως «Great Red Scare» (Μεγάλος Κόκκινος Φόβος), η οποία τρεφόταν από την μεγάλη ανησυχία της αμερικανικής κοινωνίας για την επικράτηση της κομμουνιστικής Ρωσίας, στον ανηλεή διπολικό αγώνα για ισχύ μεταξύ ΗΠΑ – ΕΣΣΔ.

Εικόνα 1: Ο Γερουσιαστής Joseph McCarthy ξεκινάει την ομοσπονδιακή έρευνα στη βιομηχανία κινηματογράφου του Hollywood

Σύντομα, ένα τετραετές κυνήγι μαγισσών στοίχειωσε την αμερικάνικη κοινωνία, φτάνοντας ακόμα και σε ηθοποιούς του Χόλυγουντ που συκοφαντήθηκαν και κατηγορήθηκαν χωρίς καμία βάσιμη υποψία για σύμπραξη με τα κομμουνιστικά ιδεώδη και για συνωμοσία με στόχο να επιφέρουν πλήγμα στις ΗΠΑ. Ο «Μακαρθισμός», μπορεί να αναγνωρίζεται ως το αντικομμουνιστικό «παραλήρημα» ενός συνωμοσιολόγου γερουσιαστή, ωστόσο αποτελεί και το επιστέγασμα μίας ψυχοπολεμικής νοοτροπίας, που όχι μόνο προϋπήρχε της δράσης του Μακάρθι αλλά συνέχισε να υπάρχει και μετά από αυτόν (TVXS 2018).

Ο **Περονισμός**, μία ιδεολογία που στοιχειώνει ακόμα την Αργεντινή και έχει ριζώσει βαθιά στο κοινωνικό DNA της, είναι πνευματικό δημιούργημα του Συνταγματάρχη Χουάν Περόν³ και της δεύτερης συζύγου του Εύας Περόν⁴, που από το 1946 άρχισαν να προωθούν την ιδέα του κορπορατισμού⁵, με ταυτόχρονη απεμπολή του κομμουνισμού και του καπιταλισμού, στοχεύοντας στη διαμεσολάβηση των εντάσεων μεταξύ των τάξεων της κοινωνίας, με το κράτος να

³ Ο Χουάν Ντομίνγκο Περόν (Juan Domingo Perón, 8 Οκτωβρίου 1895 - 1 Ιουλίου 1974) ήταν στρατηγός και πολιτικός της Αργεντινής, ο οποίος εκλέχθηκε τρεις φορές Πρόεδρος της Αργεντινής, χρονικά από το 1946 ως το 1955 και από το 1973 ως το 1974 (Wikipedia, Χουάν Περόν 2019)

⁴ Η Μαρία Εύα Ντουάρτε ντε Περόν (María Eva Duarte de Perón, 7 Μαΐου 1919 – 26 Ιουλίου 1952) ήταν η δεύτερη σύζυγος του προέδρου της Αργεντινής Χουάν Ντομίνγκο Περόν (1895-1974) και Πρώτη Κυρία της Αργεντινής από το 1946 μέχρι τον θάνατό της το 1952. Συχνά την αναφέρουν απλά ως Εύα Περόν ή με το υποκοριστικό Εβίτα (Wikipedia, Εβίτα Περόν 2019)

⁵ Κορπορατισμός: «Το συντεχνιακό κράτος, δηλαδή η ενσωμάτωση τόσο των διευθυντών όσο και των εργατών στη διαδικασία της κυβέρνησης» (Wikipedia, Κορπορατισμός 2017)

είναι υπεύθυνο για τους διαπραγματευτικούς συμβιβασμούς στις συγκρούσεις μεταξύ εργοδοτών και εργαζομένων (Wikipedia, Peronism 2019). Στο λόγο του στις 24 Φεβρουαρίου 1946, ο χαρισματικά λαϊκιστής και δημαγωγός ηγέτης Περόν, εστίασε σε μία εξύμνηση του αργεντίνικου λαού και στην ανάγκη για μία εθνικο-λαϊκή κοινωνική αναγέννηση, ενώ ταυτόχρονα υπερθεμάτισε την υποχρέωση για εθνική συσπείρωση μέσω της απεμπόλησης των ξένων προτύπων και μοντέλων διακυβέρνησης (Taguieff 2015). Έτσι ο περονιστικός λαϊκισμός είχε αρχίσει να κάνει την εμφάνισή του και το ζεύγος Χουάν και Εβίτα κέρδιζε όλο και περισσότερο δημοτικότητα, αποκομίζοντας επίσης την υποστήριξη πολλών πολιτών κατώτερης μεσαίας τάξης και των βιομηχάνων της χώρας, των επονομαζόμενων «περονιστών».

Η λαϊκιστική ρίζα της ρητορείας του Περόν, σε συνδυασμό με τις κατηγορίες για την αμετροεπή ζωή του ηγετικού ζεύγους, είχαν αρνητικό αντίκρισμα στα αμέσως επόμενα χρόνια, όταν η οικονομία της χώρα έβαινε με συνεχή αρνητικά πρόσημα και ο θάνατος της λαοφιλούς συζύγου Εβίτας έφερε την ανατροπή, το 1955, του καθεστώτος Περόν. Μπορεί η εξορία και οι αποτυχημένες προσπάθειες του για επάνοδο του στην εξουσία να μην είχαν αποτέλεσμα, πλην όμως το μπολιασμένο πλήθος των περονιστών, κατάφερε να του δώσει μία ακόμα ευκαιρία το 1973, που αν και δεν μπόρεσε να τη μετουσιώσει σε έργο, λόγω του πρόωρου θανάτου του εννιά μήνες αργότερα, όμως η ιδεολογία του έμεινε για πάντα χαραγμένη στην πολιτική μνήμη του αργεντίνικου λαού, σε σημείο που από τότε μέχρι και σήμερα να αδυνατούν όλοι οι μετέπειτα ηγέτες της χώρας αυτής να την αφαιρέσουν από το συλλογικό θυμικό της κοινωνίας (Καλογεράς 2017).

Η ΓΕΝΝΗΣΗ ΚΑΙ Η ΑΝΟΔΟΣ ΤΗΣ ΠΑΓΚΟΣΜΙΟΠΟΙΗΣΗΣ

Η παγκόσμια οικονομία σήμερα είναι πιο παγκοσμιοποιημένη από οποιαδήποτε στιγμή στην ιστορία. Παρόλα αυτά, η πρώτη εποχή της

παγκοσμιοποίησης σύμφωνα με τον Κανόνα του Χρυσού⁶, είχε συγκρίσιμα αποτελέσματα, καθώς έφτανε στα ύψη της οικονομικής ολοκλήρωσής της. Το δεύτερο μισό του 19^{ου} αιώνα όμως, ήταν μια εποχή που χαρακτηρίστηκε από την απελευθέρωση του εμπορίου στην Ευρώπη. Η κατάργηση των νόμων του καλαμποκιού στη Βρετανία το 1846 οδήγησε σε μια γαλλο-βρετανική εμπορική συμφωνία το 1860, η οποία με τη σειρά της δημιούργησε μια σειρά εμπορικών συμφωνιών μεταξύ όλων των μεγάλων ευρωπαϊκών χωρών. Μέχρι το 1880, ο Κανόνας του Χρυσού και η ελεύθερη διακίνηση κεφαλαίου είχαν γίνει πλέον ο νέος κανόνας. Βασικό στοιχείο αποτέλεσε το ότι και οι άνθρωποι ήταν ελεύθεροι να κινούνται, κάτι που προκάλεσε μεγάλες μετακινήσεις πληθυσμών από την Ευρώπη στο Νέο Κόσμο. Όπως συμβαίνει και σήμερα, οι όποιες βελτιώσεις στις μεταφορές και στην τεχνολογία της επικοινωνίας, όπως το ατμόπλοιο, ο σιδηρόδρομος, το τηλεγράφημα – διευκόλυναν σε μεγάλο βαθμό το εμπόριο αγαθών, κεφαλαίου και εργαζομένων.

Βέβαια, μπορεί όλα αυτά να φάνταζαν ιδανικά και οι εμπορικές συμφωνίες να ρύθμιζαν επαρκώς τις διεθνείς εμπορικές συναλλαγές, οι αντιδράσεις και οι δυσλειτουργίες όμως δεν άργησαν να φανούν, καθώς διαφορετικές πολιτικές και οικονομικές αντιλήψεις, έβαζαν «τρικλοποδιές» στην εφαρμογή των συμφωνηθέντων, πάντα με «σημαία» το εθνικό συμφέρον. Έτσι, χώρες που δεν κατάφερναν να σημειώσουν ικανοποιητικά επίπεδα ανόδου των οικονομικών τους δεικτών, άρχισαν από τα τέλη του 19ου αιώνα να επανέρχονται σε μεθόδους προστατευτισμού στις εισαγωγές, όπως για παράδειγμα στην εφαρμογή γεωργικών δασμών, ενώ κάποιες άλλες χώρες επέκτειναν τους δασμούς αυτούς και στον κατασκευαστικό τομέα. Μέχρι το τέλος του 19ου αιώνα, όλες οι χώρες πλην της Βρετανίας, είχαν εφαρμόσει κάποιες από τις μεθόδους προστατευτισμού των παλαιότερων χρόνων, προκαλώντας σημαντικό πλήγμα στην παγκόσμια διακίνηση αγαθών (Rodrik 2017).

---

⁶ *Κανόνας του Χρυσού* (Gold Standard) είναι το πρώτο σύστημα συναλλαγματικών ισοτιμιών, σύμφωνα με το οποίο το νόμισμα ήταν μετατρέψιμο σε χρυσό σε ορισμένη τιμή και αντίστροφα και επιτρεπόταν η ελεύθερη εξαγωγή του χρυσού στο εξωτερικό. Τα νομίσματα είχαν μια κεντρική ισοτιμία έναντι του χρυσού και με βάση αυτή την ισοτιμία προέκυπταν οι διμερείς ισοτιμίες των νομισμάτων. Ήταν δηλαδή ένα σύστημα σταθερών συναλλαγματικών ισοτιμιών. Οι ΗΠΑ προσχώρησαν στο σύστημα το 1879, το οποίο λειτούργησε ικανοποιητικά μέχρι τον Α' Παγκόσμιο Πόλεμο. Μετά από αυτόν παρατηρήθηκε ευρεία διακύμανση των νομισμάτων σε σχέση με την τιμή του χρυσού και παρεμβάσεις των κερδοσκόπων στο μηχανισμό. Το σύστημα τροποποιήθηκε με τις συμφωνίες του Bretton Woods, το 1944, ενώ το νόμισμα των ΗΠΑ ήταν το μόνο που παρέμεινε μετατρέψιμο σε χρυσό μέχρι το 1971

Όρια, δεν άργησαν να φανούν και στη μετακίνηση πληθυσμών, με τις Ηνωμένες Πολιτείες να ψηφίζουν το 1882 τον περίφημο «Κινεζικό Νόμο περί Εξαγωγής» που περιόριζε σημαντικά τις μεταναστευτικές ροές από τη χώρα του Ανατέλλοντος Ηλίου. Στη συνέχεια ήρθε ο περιορισμός στη μετανάστευση από την Ιαπωνία και μέχρι το 1920 είχε καθοριστεί συγκεκριμένη ποσόστωση για συγκεκριμένες εθνικότητες από τις οποίες οι ΗΠΑ είχαν σημαντικές ροές μεταναστών.

Η πρώτη παγκόσμια οικονομική κρίση του 1929, οδήγησε στην κατάρρευση της οικονομικής δραστηριότητας στο εσωτερικό της Ευρώπης, αλλά και εκτός των συνόρων της. Για να καταφέρουν οι κυβερνήσεις να ξεφύγουν από την κρίση ακολούθησαν πολιτικές που στόχευαν στον περιορισμό των αρνητικών επιπτώσεων λόγω της μειωμένης δραστηριότητας των εταιρών. Μέσω της υποτίμησης του εθνικού νομίσματος στήριξαν τις εξαγωγές, θέτοντας ταυτόχρονα φραγμούς στις εισαγωγές και προστατεύοντας έτσι την εγχώρια αγορά (Guillochon 2007, 27).

Η δημιουργία του Διεθνούς Νομισματικού Ταμείου (ΔΝΤ) διαδραμάτισε καθοριστικό ρόλο στο πλαίσιο της παγκοσμιοποίησης. Οι συμφωνίες του Μπρέτον Γούντς⁷ καθόρισαν τα δομικά στοιχεία του ΔΝΤ με βασικό στόχο τη σταθερότητα των συναλλαγματικών ισοτιμιών. Τα επόμενα έτη, αποκαλούμενα ως «ένδοξη τριακονταετία» (1945 – 1975) χαρακτηρίζονται από δυναμική αύξηση της παγκόσμιας παραγωγής, ανάπτυξη του παγκόσμιου εμπορίου και άνοιγμα των οικονομιών σε ξένα κεφάλαια. Σημαντική καμπή πραγματοποιείται όμως με την πετρελαϊκή κρίση του 1973, όπου συνέπεσε με την εγκατάλειψη των σταθερών ισοτιμιών. Ουσιαστικά σηματοδότησε μία περίοδο οικονομικών κρίσεων με ταυτόχρονη επιβράδυνση της δυτικής ανάπτυξης, αστάθεια των συναλλαγματικών ισοτιμιών και ανάδυση νέων χωρών, ικανών να ανταγωνιστούν αυτών της Ευρώπης και των ΗΠΑ. Το 1979 με την υιοθέτηση μιας νέας νομισματικής πολιτικής από τις ΗΠΑ, δημιουργήθηκε μία νέα κρίση που επεκτάθηκε το 1982 και στη Λατινική

---

⁷ Το Συνέδριο Μπρέτον Γούντς, επίσημα γνωστό ως η Χρηματοοικονομική Διάσκεψη των Ηνωμένων Εθνών, ήταν η συγκέντρωση 730 αντιπροσώπων από όλα τα 44 συμμαχικά έθνη στο ξενοδοχείο Mount Washington, του Μπρέτον Γούντς του Νιου Χάμπσαϊρ των ΗΠΑ, προκειμένου να καθοριστεί η διεθνής χρηματοπιστωτική τάξη μετά την ολοκλήρωση του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου. Η διάσκεψη πραγματοποιήθηκε από την 1 έως τις 22 Ιουλίου 1944. Υπογράφηκαν συμφωνίες, οι οποίες, μετά από νομοθετική κύρωση από τις κυβερνήσεις των κρατών μελών, καθιέρωσαν τη Διεθνή Τράπεζα Ανασυγκρότησης και Ανάπτυξης (IBRD) και το Διεθνές Νομισματικό Ταμείο (ΔΝΤ).

Αμερική, αλλά ευτυχώς δεν οδήγησε σε κατάρρευση του παγκόσμιου χρηματοοικονομικού συστήματος (Guillochon 2007, 31).

Οι κρίσεις της δεκαετίας 1990 δεν έχουν τα ίδια χαρακτηριστικά με τις αντίστοιχες του 1980. Η χρηματοοικονομική παγκοσμιοποίηση επιτρέπει την ταχύτερη μετακίνηση κεφαλαίων μεταξύ των χωρών, δημιουργώντας πιο σοβαρούς κλονισμούς και πιο πρόωρες ανατροπές (Στεργίου 2017, 11).

Ο καθηγητής Παναγιώτης Πετράκης στον πρόλογό του για το βιβλίο του Ian Giddy «Παγκόσμιες Χρηματοπιστωτικές Αγορές» (1996), διακρίνει τρεις βασικές περιόδους κατά τις οποίες εξελίχθηκε το φαινόμενο της παγκοσμιοποίησης. Η πρώτη ξεκινάει από το 1945 και τη συμφωνία του Μπρέτον Γούντς και φτάνει στις αρχές της δεκαετίας του 1970 με την πετρελαϊκή κρίση. Στην περίοδο αυτή είναι διακριτή η ενδυνάμωση μέχρι σημείου παντοδυναμίας των τραπεζικών ιδρυμάτων. Έτσι, τα πιστωτικά ιδρύματα αποτέλεσαν την περίοδο αυτή την κύρια πηγή κεφαλαίου και ο πρωτεύων στόχος της διακίνησης του συναλλάγματος είναι η ικανοποίηση αποπληρωμής των εθνικών χρεών των αναπτυσσόμενων κυρίως κρατών. Οι κεφαλαιαγορές λειτουργούν αυτήν την περίοδο διατηρώντας τον εθνικό χαρακτήρα τους, ενώ κατέχουν μικρό μερίδιο στην χρηματοδότηση των επιχειρήσεων. Η σταθερότητα του Συστήματος Σταθερών Συναλλαγματικών Ισοτιμιών λειτουργεί ως ασπίδα για την εύρυθμη λειτουργία του χρηματοπιστωτικού συστήματος και αποτέλεσε το βασικό παράγοντα εξασφάλισης των διεθνών συναλλαγών αλλά και των αποδόσεων των επενδύσεων σε συνάλλαγμα. Την περίοδο αυτή, επίσης, θεσπίστηκε ένα κανονιστικό πλαίσιο μέσα στο οποίο διεκπεραιώνονταν η λειτουργία των τραπεζών καθώς και η κίνηση των κεφαλαίων. Η παρατεταμένη όμως αύξηση των χρεών των αναπτυσσόμενων χωρών και ο ιδιαίτερα αυξημένος πληθωρισμός, σε συνδυασμό με τις πρώτες πετρελαϊκές κρίσεις και τον επακόλουθο κλυδωνισμό του Συστήματος Σταθερών Συναλλαγματικών Ισοτιμιών, επέφεραν μία επίσης ισχυρή κρίση στα χρηματοπιστωτικά ιδρύματα.

Η δεύτερη περίοδος (δεκαετία του '70) σηματοδοτείται από τη μετάβαση από το Σύστημα Σταθερών Ισοτιμιών, σε αυτό των Μεταβαλλόμενων Συναλλαγματικών Ισοτιμιών, το οποίο προκάλεσε την αύξηση στο ρίσκο στις διεθνείς συναλλαγές και επακόλουθα την απώλεια μεγάλων χρηματικών ποσών από τις διακυμάνσεις των ισοτιμιών. Με τον κίνδυνο αυτό να γίνεται ολοένα και μεγαλύτερος, τα

χρηματοπιστωτικά ιδρύματα ενέτειναν τις προσπάθειές τους για εξεύρεση λύσης η οποία θα μείωνε την απώλεια εσόδων, χωρίς να διακυβεύεται η αναγκαία λειτουργία της αποπληρωμής των εθνικών χρεών. Στο χρονικό αυτό σημείο οι επιχειρήσεις στράφηκαν προς τις κεφαλαιαγορές για την εξεύρεση των απαιτούμενων κεφαλαίων, περιορίζοντας έτσι την κυριαρχία των τραπεζών στον τομέα αυτό. Η ανάπτυξη στις κεφαλαιαγορές προκάλεσε μία σταδιακή ώσμωση με τον τραπεζικό κλάδο και συνέπεια αυτού ήταν η απελευθέρωση των τραπεζικών αγορών και η ανάπτυξη της διεθνούς ανταγωνιστικότητας των χρηματοπιστωτικών αγορών.

Η τρίτη και τελευταία περίοδος, εκτείνεται στις δεκαετίες του '80 και '90, όπου σημειώνεται πλήρης μετάλλαξη στις αγορές κεφαλαίων στην Ευρώπη. Η απελευθέρωση στην κίνηση των κεφαλαίων εντός της Ευρωπαϊκής Κοινότητας και η πλήρης απελευθέρωση των εθνικών τραπεζικών αγορών, ήταν και τα βασικά στοιχεία που παρατηρούνται την περίοδο αυτή. Επίσης, η Νομισματική Ένωση στους κόλπους της Ευρώπης, έρχεται να προσθέσει νέες προοπτικές για την Ευρωπαϊκή οικονομική ολοκλήρωση (Giddy 1996).

Η απαρχή του 21^{ου} αιώνα, σηματοδοτεί ένα νέο κύμα παγκοσμιοποίησης. Πλέον, στον κόσμο που κυριαρχείται όλο και περισσότερο από δύο παγκόσμιες δυνάμεις, οι ΗΠΑ και η Κίνα, τα νέα σύνορα της παγκοσμιοποίησης είναι ο κυβερνοχώρος. Η ψηφιακή οικονομία, στα πρώτα της βήματα κατά τη διάρκεια του τρίτου κύματος της παγκοσμιοποίησης, γίνεται τώρα μια δύναμη που πρέπει να ληφθεί υπόψη μέσω του ηλεκτρονικού εμπορίου, των ψηφιακών υπηρεσιών, της εκτύπωσης 3D. Εξασφαλίζεται περαιτέρω από την τεχνητή νοημοσύνη, αλλά απειλείται από τη διασυνοριακή πειρατεία και τις κυβερνοεπιθέσεις. Ταυτόχρονα, αναπτύσσεται και μια αρνητική παγκοσμιοποίηση, μέσω της παγκόσμιας επίδρασης της κλιματικής αλλαγής. Η ρύπανση σε ένα μέρος του κόσμου οδηγεί σε ακραία καιρικά φαινόμενα σε ένα άλλο. Και η κοπή των δασών στους λίγους «πράσινους πνεύμονες» που έχει αφήσει ο κόσμος, όπως το τροπικό δάσος του Αμαζονίου, έχει περαιτέρω καταστροφικές επιπτώσεις όχι μόνο στη βιοποικιλότητα του πλανήτη, αλλά και στην ικανότητα αντιμετώπισης των επικίνδυνων εκπομπών αερίων του θερμοκηπίου.

Αλλά καθώς αυτό το νέο κύμα της παγκοσμιοποίησης συνεχίζει την πορεία του, πολλοί από τους ανθρώπους του κόσμου στρέφουν την πλάτη τους. Ειδικά στη Δύση, πολλοί εργαζόμενοι της μεσαίας τάξης έχουν ταλαιπωρηθεί από ένα πολιτικό

και οικονομικό σύστημα που είχε ως αποτέλεσμα την οικονομική ανισότητα, την κοινωνική αστάθεια και - σε ορισμένες χώρες - τη μαζική μετανάστευση, ακόμη και αν οδήγησε στην οικονομική ανάπτυξη και τα φθηνότερα προϊόντα. Ο προστατευτισμός, οι εμπορικοί πόλεμοι και οι στάσεις της μετανάστευσης είναι για άλλη μια φορά η τάξη της ημέρας σε πολλές χώρες. Ως ποσοστό του Ακαθάριστου Εγχώριου Προϊόντος (ΑΕΠ), οι παγκόσμιες εξαγωγές έχουν σταματήσει και μάλιστα έχουν αρχίσει να μειώνονται ελαφρά. Ως πολιτική ιδεολογία, η παγκοσμιοποίηση ή η ιδέα ότι κάποιος πρέπει να υιοθετήσει μια παγκόσμια προοπτική, βρίσκεται στα ύψη. Και σε διεθνές επίπεδο, η δύναμη που ώθησε τον κόσμο στο υψηλότερο επίπεδο της παγκοσμιοποίησης, τις Ηνωμένες Πολιτείες, απομακρύνεται από τον ρόλο του αστυνόμου και εμπορικού πρωταθλητή του κόσμου (Vanham 2019).

Το νέο αυτό κύμα της παγκοσμιοποίησης ονομάζεται «Globalization 4.0» (Παγκοσμιοποίηση 4.0) και αναμένεται να δώσει τα δείγματα γραφής της, τα χρόνια που επακολουθούν.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3^ο

ΠΕΡΙΠΤΩΣΙΟΛΟΓΙΚΕΣ ΑΝΑΛΥΣΕΙΣ

Για να γίνει πλέον κατανοητή η επίδραση της παγκοσμιοποίησης στην αύξηση ή μη, των λαϊκίστικων φωνών, είναι σημαντικό να εξετάσουμε περιπτώσεις που απασχόλησαν αναπτυσσόμενα κράτη με αρχηγείες, οι οποίες εκμεταλλευόμενες τις οικονομικές υφέσεις του παρελθόντος, ερέθισαν την κοινή γνώμη με δημαγωγικές ρητορείες και ανέλαβαν να επιτελέσουν κρατικό έργο, πάνω σε αξίες που απείχαν από τον ορθολογισμό και την αναγκαία σύνεση ένεκα των περιστάσεων.

Οι περιπτώσεις αυτές, αν και όχι αμιγώς στηριζόμενες στο πλαίσιο του οικονομικού λαϊκισμού, έμελλαν να διαμορφώσουν μία τάση, που χαρακτήρισε την τελευταία 50ετία και έγιναν σημεία αναφοράς για τις μετέπειτα αναλύσεις, όπως και αυτή η εργασία, ως προς την όποια επιρροή άντλησαν από την αύξηση του φαινομένου της παγκοσμιοποίησης. Έτσι μπορούμε να δούμε αναπτυσσόμενα κράτη να δίνουν χρίσμα σε ηγέτες που κάθε άλλο παρά ορθολογιστές θα μπορούσαν να χαρακτηριστούν, με μόνο γνώμονα το εκάστοτε διακύβευμα που κλήθηκαν να ανακηρύξουν ως την «αιχμή του δόρατος» της πολιτικής τους και κατά πόσο αυτό το διακύβευμα ήταν ψηλότερα ή χαμηλότερα στο συλλογικό θυμικό του λαού που θα καλούνταν να αντιπροσωπεύσουν. Τέτοιες περιπτώσεις θα αναλυθούν παρακάτω.

ΤΟ ΦΑΙΝΟΜΕΝΟ «BREXIT»

Το Ηνωμένο Βασίλειο (ΗΒ), με την τεράστια ιστορία αιώνων, με την αυτοκρατορία που εδραίωσε και διατήρησε σε πολυάριθμες αποικίες σε όλα τα μήκη και πλάτη της υφηλίου, με την τεράστια ναυτική και οικονομική δύναμη, αποτέλεσε έναν από τους κύριους δρώντες του διεθνούς συστήματος, χωρίς να έχει χάσει, ακόμα και σήμερα, την αίγλη μίας μεγάλης και ηγέτιδας δύναμης, παρ' όλες τις διεθνοπολιτικές ανακατατάξεις που έχουν λάβει χώρα τα τελευταία 70 χρόνια και ιδιαίτερα, μετά τη λήξη της ψυχροπολεμικής περιόδου το 1991.

Από τη δεκαετία του '60, το ΗΒ επιχείρησε να αναπτύξει στενές οικονομικές σχέσεις με την υπόλοιπη Ευρώπη και το πέτυχε το 1973 με την ένταξή του στην

Ευρωπαϊκή Οικονομική Κοινότητα (ΕΟΚ) (Smith 2019). Παρ' όλα αυτά, πάντοτε υπήρχαν φωνές αντίθετες προς την κατεύθυνση αυτή, ακόμα και μέσα στα όρια του κυβερνώντος σχηματισμού, πλην όμως δεν εξέφραζαν την πλειοψηφία, όπως αυτό καταγράφηκε σε δημοψήφισμα του 1975, του οποίου το αποτέλεσμα ήταν 67,2% υπέρ του «ΝΑΙ» (Wikipedia 2017). Έκτοτε και ιδιαίτερα μετά το μετασχηματισμό της ΕΟΚ σε Ευρωπαϊκή Ένωση (ΕΕ) με τη Συνθήκη του Μάαστριχτ⁸ το 1992, οι φωνές αυτές πολλαπλασιάστηκαν, καθόσον το αίσθημα ανησυχίας για την ολοένα μεγαλύτερη απώλεια εθνικού ελέγχου λόγω της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης, συνεχώς αυξανόταν. Η μη ένταξη στην Οικονομική Νομισματική Ένωση (ΟΝΕ) ήταν προς την κατεύθυνση αυτή και συνοδεύτηκε με υπόσχεση, το 2013, του Προέδρου Τζέιμς Κάμερον για νέα διεξαγωγή δημοψηφίσματος, περί της παραμονής ή όχι στην ΕΕ. Τα αποτελέσματα στο δημοψήφισμα του 2016 κατέδειξαν σαφή θέληση προς την αποχώρηση, πλην όμως το Συντηρητικό και Ένωτικό Κόμμα της Πρωθυπουργού Τερέζα Μέι, που ανέλαβε να οδηγήσει τη χώρα στην έξοδο από την ΕΕ, δεν κατάφερε να φέρει μία κοινά αποδεκτή συμφωνία για ένα «ομαλό BREXIT». Η παραγμένη διακυβέρνηση της Τερέζα Μέι, έφτασε στο ναδίρ της τον Ιούλιο του 2019, οπότε και η παραίτησή της από τον πρωθυπουργικό θώκο έφερε στο προσκήνιο τον άλλοτε Υπουργό Εξωτερικών και ένθερμο υποστηρικτή του Brexit, Μπόρις Τζόνσον, κατόπιν διορισμού του από τη Βασίλισσα Ελισάβετ στις 24 Ιουλ 2019.

Σε άρθρο του, στην ηλεκτρονική έκδοση της εφημερίδας ΈΘΝΟΣ, ο δημοσιογράφος Γιώργος Σκαφιδάς, σημειώνει, ότι η Γηραιά Αλβιώνα, μια από τις αρχαιότερες κοινοβουλευτικές δημοκρατίες στον κόσμο, φλέρταρε παλαιόθεν με τον ευρωσκεπτικισμό. Έχουν φροντίσει για αυτό αμφότερες οι δύο μεγαλύτερες πολιτικές δυνάμεις της πρώην αυτοκρατορίας, τόσο οι Συντηρητικοί (Τόρις) όσο και οι Εργατικοί. Όμως ήταν ο πάλαι ποτέ ηγέτης των Εργατικών, Χιου Γκάιτσκελ, που

---

⁸ Η Συνθήκη του Μάαστριχτ, επίσημα γνωστή ως Συνθήκη για την Ευρωπαϊκή Ένωση, θεωρείται η σημαντικότερη και ιστορικότερη συνθήκη της Ευρωπαϊκής ηπείρου και η δεύτερη ομοίως σε παγκόσμια κλίμακα μετά εκείνης της ίδρυσης του ΟΗΕ. Ιστορικά δεν υπήρξε ποτέ στην παγκόσμια ιστορία παρόμοια συνθήκη με τόσο πλούσιο οικονομικό, πολιτικό, κοινωνικό και πολιτισμικό περιεχόμενο, που να διατηρούσε ταυτόχρονα και το "ισότιμον" των συμμετεχόντων κρατών. Η Συνθήκη του Μάαστριχτ, που έλαβε το όνομά της από την πόλη Μάαστριχτ στην οποία υπεγράφη στις 7 Φεβρουαρίου του 1992, αποτελεί την τρίτη κατά σειρά θεμελιώδη συνθήκη με την οποία ολοκληρώθηκε η Ευρωπαϊκή Ένωση ως σύγχρονος θεσμός, ύστερα από τη Συνθήκη της Ρώμης και την Ενιαία Ευρωπαϊκή Πράξη (1986). Βέβαια στην εξέλιξη αυτή του θεσμού αυτού υπήρξαν και πολλές άλλες επιμέρους συνθήκες, που, αν και μη θεμελιώδεις, συνέβαλαν ουσιαστικά στην πορεία και την εξέλιξη της ΕΕ. (Wikipedia, Συνθήκη του Μάαστριχτ 2019)

διακήρυττε εν έτη 1962 ότι πιθανή ένταξη της χώρας του στην τότε ΕΟΚ θα σήμαινε «το τέλος της Βρετανίας ως ανεξάρτητου ευρωπαϊκού κράτους, το τέλος μιας ιστορίας χιλίων ετών». Τη Βρετανία, όμως, στην ΕΕ θα την έβαζαν οι Συντηρητικοί, η κυβέρνηση του Έντουαρντ Χιθ το 1973, ολοκληρώνοντας μια ενταξιακή πορεία που είχε ξεκινήσει το 1961 από την κυβέρνηση του επίσης Συντηρητικού Χάρολντ Μακμίλαν. Και οι πρώτοι που θα επιχειρούσαν να βγάλουν τη Βρετανία από την τότε Ευρωπαϊκή Οικονομική Κοινότητα θα ήταν οι Εργατικοί στα μέσα της δεκαετίας του 1970, η πλειοψηφικά ευρωσκεπτικιστική κυβέρνηση του Εργατικού Χάρολντ Γουίλσον που έκανε ότι ακριβώς θα έκανε και ο Συντηρητικός Ντέιβιντ Κάμερον περίπου 40 χρόνια μετά: έθεσε την ευρωπαϊκή πορεία του Ηνωμένου Βασιλείου σε δημοψήφισμα. Για την ιστορία, η Μάργκαρετ Θάτσερ σε εκείνο το δημοψήφισμα του 1975 είχε ψηφίσει ως αντιπολιτευόμενη υπέρ της παραμονής στην ΕΟΚ, σε αντίθεση με πολλούς από τους υπουργούς των κυβερνώντων Εργατικών που έκαναν εκστρατεία υπέρ της εξόδου. Κατά τη δεκαετία του 1980 ωστόσο που θα ακολουθούσε, οι όροι θα αντιστρέφονταν, με την Θάτσερ να κάνει στροφή στον ευρωσκεπτικισμό (σημείο αναφοράς η ομιλία της στην πόλη Μπριζ του Βελγίου το 1988) και τους Εργατικούς υπό τον Νιλ Κίνοκ (που θα διατελούσε αρκετά χρόνια αργότερα αντιπρόεδρος της Κομισιόν υπό τον Ρομάνο Πρόντι) να «αγκαλιάζουν» την Ευρώπη, παρά τις αντιδράσεις των συνδικάτων και μερίδας της Αριστεράς.

Εικόνα 2 Η πρωθυπουργός Μάργκαρετ λέγοντας το περίφημο "No!No!No!" στις 30 Οκτ 1990 σε απάντηση του Προέδρου της Κομισιόν για περισσότερο κεντρικό έλεγχο από την Ευρώπη

Στην πορεία, ωστόσο, τα δεδομένα θα αντιστρέφονταν και πάλι. Στην ηγεσία των Τόρις θα έπαιρνε θέση ένας «ευρωπαϊστής», ο Τζον Μέιτζορ, επί της πρωθυπουργίας του οποίου ωστόσο η Βρετανία θα αναγκαζόταν (το 1992) να αποσύρει τη λίρα από τον Ευρωπαϊκό Μηχανισμό Συναλλαγματικών Ισοτιμιών. Στην ηγεσία των Εργατικών από την άλλη, θα έπαιρνε θέση ένας ακόμη μεγαλύτερος «ευρωπαϊστής», ο Τόνι Μπλερ, ο οποίος για κάποιο χρονικό διάστημα συζητούσε ακόμη και το ενδεχόμενο να ενταχθεί το Ηνωμένο Βασίλειο στο ευρώ «υπό τις κατάλληλες προϋποθέσεις». Η πορεία της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης, τα χρόνια που θα ακολουθούσαν θα εντεινόταν μέσα από τις Συνθήκες του Άμστερνταμ (1999), της Νίκαιας (2003) και της Λισαβόνας (2009) ενισχύοντας τα φοβικά/ευρωσκεπτικιστικά σύνδρομα πίσω στο Λονδίνο. Δέκα χρόνια αφότου τέθηκε σε ισχύ η Συνθήκη της Λισαβόνας, το Ηνωμένο Βασίλειο βρέθηκε πια να ταλανίζεται στην πολιτικά διακεκαυμένη ζώνη μιας επεισοδιακής εξόδου από την ΕΕ, μιας εξόδου που αναμένεται αλλά δεν έρχεται (Σκαφιδάς, Οι ρίζες του Brexit – Διαχρονικό και υπερκομματικό φαινόμενο ο ευρωσκεπτικισμός στη Βρετανία 2019).

Πολύ πρόσφατο και χαρακτηριστικό παράδειγμα του πώς η λαϊκιστική ρητορεία επηρεάζει τη λαϊκή βούληση είναι το δημοψήφισμα του 2016, που όπως προαναφέρθηκε, έβγαλε αποτέλεσμα υπέρ του Brexit με ποσοστό 51,89%. Για τους λόγους που οδήγησαν τον βρετανικό λαό να προχωρήσει σε αυτήν την απόφαση, έχουν γραφτεί πολλά, τα οποία αναδεικνύουν το πόσο εύκολα μπορεί ένας λαός να αχθεί και να επηρεαστεί από φωνές και επιχειρήματα που στερούνται λογικής και σωφροσύνης, με κάποια από αυτά θα ασχοληθεί η παρούσα εργασία αμέσως παρακάτω.

Η κίνηση του πρωθυπουργού Τζιμς Κάμερον, να προχωρήσει σε νέο δημοψήφισμα, σε συνέχεια αυτού που διεξήχθη το 1975, έμελλε να γίνει η αφετηρία για την ανάδειξη προσώπων που λόγω της ευρείας απήχησης και αποδοχής που απολάμβαναν, ανέλαβαν το φορτίο της επιρροής της κοινής γνώμης προς το «συμφέρον» του. Στον πρόλογο του βιβλίου «Brexit: History, Reasoning and Perspectives» (2018) των Εσθονών καθηγητών Νομικής David Ramiro Troitiño, Tanel Kerikmäe και Archil Chochia, ο βρετανός ευρωβουλευτής Gary Tittley αναφέρει χαρακτηριστικά ότι ο βρετανικός λαός ποτέ δεν κατάλαβε επί της ουσίας τι σημαίνει να είσαι μέλος της Ευρωπαϊκής Ένωσης, ενώ σκιαγραφεί τη βρετανική πολιτική ως μία από τις παλαιότερες της ευρωπαϊκής ηπείρου, πλην όμως αυτή με

τα περισσότερο αρχαϊκά κατάλοιπα, όπως αυτό του να πρέπει να υπάρχει πάντα ένας νικητής και ένα ηττημένος σε κάθε διαφωνία, ενώ από την άλλη πλευρά η ευρωπαϊκή πολιτική είναι πιο συναινετική και συμβιβαστική, το οποίο αποτελεί ένα πολύ δύσκολο μάθημα για τους βρετανούς πολιτικούς, προκειμένου αυτοί να είναι έτοιμοι για την ευρωπαϊκή ολοκλήρωση.

Έτσι είχαμε ένα αποτέλεσμα που οδηγεί σήμερα το ΗΒ στην επικείμενη έξοδο από την Ευρωπαϊκή Ένωση, έχοντας ψηφίσει «όχι» στην παραμονή. Η παράταξη υπέρ της εξόδου, χρησιμοποίησε ως βασικά της επιχειρήματα την οικονομική κρίση της χώρας, ενώ με σύμμαχο τον Τύπο, έφερε το μεταναστευτικό πολύ μπροστά στην διαπραγματευτική ατζέντα, δημιουργώντας μία απατηλή κατάσταση ορατού και μεγάλου κινδύνου από την ανεξέλεγκτη μετανάστευση στο έδαφος της Βρετανίας. Το σλόγκαν του «*Πάρε πίσω τον έλεγχο*», έμοιαζε πολύ δυνατότερο από το διακύβευμα της παράταξης υπέρ της παραμονής, που ήταν η οικονομική στήριξη που θα μπορούσε να παρέχει η ΕΕ και τα οφέλη από τις εξαγωγικές πολιτικές εντός της ένωσης.

Ένα άλλο «όπλο» στη λαϊκιστική «φαρέτρα» της παράταξης υπέρ της εξόδου από την ΕΕ, ήταν το δίλημμα που έθεταν στους πολίτες της χώρας, εστιάζοντας στο κοινό συναίσθημά τους για το αν αισθάνονταν Άγγλοι ή Βρετανοί. Όσο περισσότερο επικρατούσε η άποψη ότι αισθάνονταν Άγγλοι, τόσο περισσότερη τάση εμφανιζόταν προς το Brexit. Επίσης στοχοποιήθηκαν και όλες οι πληθυσμιακές ομάδες που ήταν θετικές στην επαναφορά της θανατικής ποινής, είχαν αντιφεμινιστική, ομοφοβική και αντι-περιβαλλοντολογική ατζέντα, οι οποίες ψήφισαν το Brexit ανεξαρτήτως ηλικίας, φύλου και κοινωνικής τάξης (Troitiño, Kerikmäe και Chochia 2018, vi). Χρησιμοποιήθηκαν ακόμη και παραποιημένα λόγια του Ουίνστον Τσώρτσιλ, ο οποίος σε ομιλία του στις 11 Μαΐου 1953 φαίνεται να λέει ότι:

«We have our own dream and our own task. We are with Europe, but not of it. We are linked but not combined. We are interested and associated but not absorbed. If Britain must choose between Europe and the open sea, she must always choose the open sea»

(Έχουμε τα δικά μας όνειρα και τη δική μας αποστολή. Είμαστε με την Ευρώπη, αλλά όχι λόγω αυτής. Είμαστε συνδεδεμένοι, αλλά όχι συνδυσασμένοι. Έχουμε ενδιαφέρον και είμαστε συνεργάτες, αλλά όχι απορροφημένοι. Εάν η Βρετανία

έπρεπε να επιλέξει ανάμεσα στην Ευρώπη και στην ανοιχτή θάλασσα, πρέπει πάντα να επιλέγει την ανοιχτή θάλασσα).

Το συγκεκριμένο, αποδείχτηκε εκ των υστέρων ότι αποτέλεσε κατασκευάσμα των ευρωσκεπτικιστών, οι οποίοι χρησιμοποίησαν μέρους ενός λόγου του Τσώρτσιλ από το 1930 και τη τελευταία φράση, η οποία προήλθε από ένα σχόλιο που έκανε ο τελευταίος προς το Στρατηγό Τσαρλς Ντεγκόλ το 1944, την εποχή της απόβασης της Νορμανδίας, θέλοντας να τους εκφράσει τη συμπάθειά του για τον Πρόεδρο Ρούζβελτ, σε αντίθεση με την ταραγμένη σχέση του με το Στρατηγό Ντεγκόλ, λέγοντάς του ότι «Κάθε φορά που θα πρέπει να διαλέξω ανάμεσα σε εσένα και το Ρούζβελτ, θα επιλέγω το Ρούζβελτ». Αυτό καταδεικνύει πόσο σημαντικό ήταν να χρησιμοποιηθεί μία προσωπικότητα όπως ο Τσώρτσιλ, ο οποίος αποτέλεσε την ηγετική μορφή της μεταπολεμικής προσπάθειας ανάκαμψης και ολοκλήρωσης της Ευρώπης. Άξια θεωρείται ο ιδρυτής του εγχειρήματος της Ευρωπαϊκής Ένωσης, καθώς ήταν ο πρώτος που προώθησε την ιδέα των «Ηνωμένων Πολιτειών της Ευρώπης», του «Ευρωπαϊκού Συνεδρίου για τα Ανθρώπινα Δικαιώματα» και του «Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου για τα Ανθρώπινα Δικαιώματα», ενώ οραματίστηκε την ιδέα της ελεύθερης μετακίνησης των ατόμων στην Ευρωπαϊκή Ήπειρο. Θεωρούσε την ήπειρο ως μία οντότητα με τα διάφορα κράτη της, τα οποία στην πορεία θα προσχωρούσαν στην ευρωπαϊκή ολοκλήρωση, ενώ ήταν υπέρμαχος της βρετανικής ένταξης στην τότε ΕΟΚ (μετέπειτα ΕΕ). Για το λόγο αυτό, ένα από τα κτίρια του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου στο Στρασβούργο έχει πάρει το όνομά του (Danzig 2015).

Αξίζει, στο σημείο αυτό, να παρουσιαστεί η παραπάνω συμβολή του κόμματος UKIP⁹, στη διαμόρφωση του αποτελέσματος στο δημοψήφισμα του 2016, καθώς είναι συνώνυμο με τη δημαγωγία και τον όποιο οππορτουνισμό μπορεί να αποδοθεί σε μία πολιτική παράταξη που γεννήθηκε για ένα συγκεκριμένο σκοπό και κατέρρευσε αμέσως μετά την επιτέλεσή του.

Το κόμμα αυτό, ένα από τα ιδρυτικά μέλη και μετέπειτα ηγέτης του οποίου, ήταν ο ευρωσκεπτικιστής και πρώην ευρωβουλευτή Νάιτζελ Φάρατζ το 1993, μία χρονιά μετά την υπογραφή της συνθήκης του Μάαστριχτ, διατήρησε μία σταθερή ατζέντα ενάντια στην ευρωπαϊκή ολοκλήρωση. Ο ηγέτης του, έγινε ευρέως γνωστός

---

⁹ UK Independence Party – Κόμμα Ανεξαρτησίας του Ηνωμένου Βασιλείου

για τους δηκτικούς λόγους που απηύθυνε στο ευρωκοινοβούλιο, ειδικά στα χρόνια της ελληνικής οικονομικής κρίσης. Οι λόγοι του είχαν μεγάλη απήχηση στο ευρωπαϊκό κοινό και μη κοινό, ειδικά μέσα από αναπαραγωγές από τη δημοφιλή πλατφόρμα του YouTube, καθώς κατακεραύνωναν την καθεστηκία ευρωπαϊκή τάξη και απηχούσαν στο βρετανικό και μη συναίσθημα για τις επιπτώσεις της παγκοσμιοποίησης στην κοινωνία. Ουσιαστικά ήταν οι έντονες πιέσεις αυτού του κόμματος προς τον τότε πρωθυπουργό Ντέιβιντ Κάμερον, προκειμένου ο τελευταίος να υποσχεθεί το 2015 τη διεξαγωγή δημοψηφίσματος, εάν κέρδιζαν τις επικείμενες εκλογές, για να αποφασιστεί αμεσοδημοκρατικά η θέση της χώρας έναντι στην παραμονή ή όχι στην Ευρωπαϊκή Ένωση.

Κατά τη διάρκεια της καμπάνιας μέχρι την ημερομηνία του δημοψηφίσματος, η παράταξη του UKIP έδρασε στοχευμένα, προκειμένου να προκαλέσει το λαϊκό συναίσθημα με έννοιες όπως «εθνική κυριαρχία» και αντίθεση στην ολοένα αυξανόμενη μετανάστευση.

Ο κύριος άξονας της πολιτικής που ακολουθήθηκε, στηρίχτηκε σε μια αντιπαράθεση μεταξύ του «απλού λαού» και του «κράτους», χαρακτηριστικό των λαϊκιστικών δυνάμεων που ισχυρίζονται ότι ενστερνίζονται τις ανησυχίες του «λαού» και επιτίθενται στα συμφέροντα των ηγετών τους. Κατά τη διάρκεια της εκστρατείας του δημοψηφίσματος, η εσωκομματική διαίρεση εντός των κόλπων του Συντηρητικού Κόμματος, αφενός, με την πίεση της πιο ευρωσκεπτικιστικής πτέρυγας και του UKIP, αφετέρου, μετέτρεψαν το «Brexit» σε πολιτικό όπλο που χρησιμοποιήθηκε ενάντια στην κυβέρνηση του Ντέιβιντ Κάμερον, ο οποίος παρακολούθησε τη δημοτικότητα του να πέφτει, όσο πλησίαζε η ημερομηνία του δημοψηφίσματος.

Η κριτική του UKIP προς το «καθεστώς» επικεντρώθηκε σε στόχους, όπως η Τράπεζα της Αγγλίας, το Διεθνές Νομισματικό Ταμείο, ηγέτες μεγάλων οικονομικών δυνάμεων, συνδικάτων και εργοδοτών, που είχαν μία εμφανή τάση προς την παραμονή στην ΕΕ. Αυτή η εχθρότητα προς τις ελίτ έμεινε και μετά το δημοψήφισμα, με τις βρετανικές εφημερίδες να φθάνουν στο σημείο να καλέσουν οι ίδιες τους βρετανούς δικαστές να υποχρεώσουν την πρωθυπουργό Τερέζα Μέι να υποβάλει την ενεργοποίηση του άρθρου 50 της Συνθήκης για την Ευρωπαϊκή Ένωση, η οποία θα οδηγούσε στο Brexit.

Η άλλη πτυχή της πολιτικής του UKIP, ήταν αυτή που προαναφέρθηκε και περιείχε τις λέξεις κλειδιά «κυριαρχία» και «μετανάστευση». Ο Νάιτζελ Φάρατζ κατά τη διάρκεια της καμπάνιας διακήρυττε το «θέλουμε τη χώρα μας πίσω» και το βασικό του σλόγκαν ήταν «να πάρουμε πίσω τον έλεγχο». Παράλληλα με την ανάγκη για εθνική κυριαρχία και την ανάγκη για ανεξάρτητη δράση, υπήρχε και το θέμα της μετανάστευσης που ως πρόβλημα θα μετρίαζόταν από την φυγή από την ΕΕ και την κατάργηση των ευρωπαϊκών νόμων ελεύθερης διακίνησης προσώπων. Με τον τρόπο αυτό θα επιτυχανόταν ο έλεγχος της μετανάστευσης, με το θέμα της μετανάστευσης να κατέχει υψηλή θέση στον κατάλογο των ανησυχιών των Βρετανών κατά τους μήνες που οδήγησαν στο δημοψήφισμα (σχεδόν το 50% των πολιτών δήλωσε αυτό ως το σημαντικότερο ζήτημα, ενώ το 30% αναγνώρισε ότι η μετανάστευση θα έπαιζε καθοριστικό παράγοντα για την ψήφο τους). Εντούτοις, σε αντίθεση με τους άλλους λαϊκισμούς στην Ευρώπη, η αντίθεση του Ηνωμένου Βασιλείου προς τη μετανάστευση δεν έλαβε αντι-ισλαμικούς τόνους, αλλά επικεντρώθηκε κατά κύριο λόγο στην άφιξη των ευρωπαϊκών πολιτών (Morillas 2017).

Η ιστορία, όμως, των λαϊκιστικών παρατάξεων στη Μεγάλη Βρετανία, δεν έμελλε να σταματήσει με το κόμμα του UKIP. Η πτώση της δημοτικότητάς του έφερε στο προσκήνιο μία άλλη πολιτική μορφή, ένα μόρφωμα που ονομάστηκε «BREXIT PARTY»¹⁰ (κόμμα του Brexit) το οποίο απορρόφησε σχεδόν όλο το πολιτικό δυναμικό του, πάλαι ποτέ ισχυρού, UKIP και πήρε τα ηνία για τη δημαγωγική διαχείριση του ζητήματος της αποχώρησης της Μεγάλης Βρετανία από την Ευρώπη.

Το νέο αυτό κόμμα είναι το ηχηρό παράδειγμα του «πώς μπορεί μία λαϊκιστική προσωπικότητα με μεγάλη απήχηση να χειραγωγήσει ακόμα και ολόκληρες κρατικές οντότητες σε ένα παίγνιο συμφερόντων και διεκδικήσεων». Ο

---

¹⁰ Το κόμμα Brexit ιδρύθηκε το Νοέμβριο 2018 και το Φεβρουάριο του 2019 αναγνωρίστηκε επίσημα από την Εκλογική Επιτροπή της χώρας. Ιδρύθηκε δύο χρόνια μετά το δημοψήφισμα για τη συμμετοχή του Ηνωμένου Βασιλείου στην Ευρωπαϊκή Ένωση, που διεξήχθη το 2016 και το οποίο έδωσε την πλειοψηφία σε αυτούς που ήταν υπέρ της εξόδου της χώρας από τον οργανισμό. Η ιδρυτική του ομάδα αποτελείται από ευρωσκεπτικιστές που θεωρούν ότι η κυβέρνηση του Συντηρητικού Κόμματος δεν κατάφερε να απομακρύνει το Ηνωμένο Βασίλειο από την Ε.Ε. Πολλά από τα μέλη της ήταν παλαιότερα ενταγμένα στο Κόμμα Ανεξαρτησίας του Ηνωμένου Βασιλείου (UKIP). ο αρχηγός του κόμματος Brexit, Νάιτζελ Φάρατζ, βρισκόταν στην ηγεσία του UKIP τα διαστήματα 2006-09 και 2010-16. Συμμετέχοντας στις εκλογές για την ανάδειξη του νέου ευρωπαϊκού κοινοβουλίου, το Μάιο του 2019, το κόμμα Brexit κατάφερε να κατακτήσει την πρώτη θέση με ποσοστό 30.5% και να εκλέξει 29 ευρωβουλευτές. (Wikipedia, Κόμμα Brexit 2019)

ηγέτης του νέου αυτού κόμματος που εμφανίστηκε στα τέλη του 2018, είναι προσωπικό δημιούργημα του Νάιτζελ Φάρατζ και αποτελείται από ένα συνονθύλευμα πολιτικών προσώπων από όλες σχεδόν τις πολιτικές κατευθύνσεις και κοινωνικές ομάδες, όπως πρώην κομμουνιστές, πρώην συντηρητικούς και πρώην δημοσιογράφους. Η στρατηγική του Φάρατζ ήταν πλέον εμφανής και ο στόχος ήταν ένας: «Η προώθηση του Brexit με κάθε πρόσφορο μέσο».

Ο λόγος για τον οποίο ο Φάρατζ προχώρησε σε μία τέτοια κίνηση ήταν ουσιαστικά, διότι στο προηγούμενο πολιτικό κόμμα, το UKIP, έπρεπε να συμβιβάζεται και να νουθετείται από τις αποφάσεις της άγριας εθνικής εκτελεστικής εξουσίας του κόμματος. Στο νέο του πολιτικό φορέα, όμως, στον οποίο είχε σχεδόν τον απόλυτο έλεγχο και όπως και ο ίδιος δήλωνε, τον διαχειριζόταν όπως μία «επιχείρηση», δεν είχε μέλη και απλώς πλήρωνε «υποστηρικτές», ενώ ήταν σε θέση να διαλέξει τους ευρωπαϊούς υποψηφίους από μια μακρά λίστα εθελοντών. Παρουσιάζοντας όλη αυτή την ομάδα από επιτυχημένους επιχειρηματίες και οικονομολόγους, από όλους τους πολιτικούς χώρους, κατάφερε να δημιουργήσει μία υπερδύναμη λαϊκιστικής πολιτικής που θα μπορούσε να αγγίξει κάθε πολίτη, ανεξαρτήτου πολιτικής βούλησης και να εισχωρήσει βαθιά στο σώμα των ψηφοφόρων, εμβολιάζοντας τις ιδέες της αποχώρησης από την ΕΕ ευκολότερα. Από την άλλη πλευρά, η επιχειρηματική εικόνα που παρουσίαζε, είχε θετικό αντίκτυπο και στα έδρανα του Ευρωκοινοβουλίου, στο οποίο παρουσιαζόταν ως μία πολιτική δύναμη που είχε τα εχέγγυα για να μπορέσει να διεκπεραιώσει το δύσκολο εγχείρημα του Brexit, με τις λιγότερες δυνατές απώλειες και δυσλειτουργίες. Αυτός είναι και ένας από τους κύριους λόγους για το γεγονός ότι ο κόμμα Brexit αναδείχτηκε πρώτο κόμμα στις Ευρωεκλογές του Μαΐου του 2019, εκλέγοντας 29 ευρωβουλευτές και σημειώνοντας ποσοστό 30,5% (Walker 2019).

Η αντιφατική προσωπικότητα του Φάρατζ, είναι ένα ζωντανό παράδειγμα δημαγωγικού οπορτουισμού, που μέσα στα χρόνια της παγκοσμιοποίησης μπόρεσε να επηρεάσει και να χειραγωγήσει ολόκληρο το πολιτικό σύστημα ενός κράτους, όπως η Μεγάλη Βρετανία. Το ερώτημα βέβαια που καλείται να απαντήσει σήμερα (την περίοδο συγγραφής αυτού του πονήματος), είναι γιατί δεν χρησιμοποιεί την πολιτική του δύναμη για να ηγηθεί του ίδιου του κράτους, παρά μόνο αναλώνεται στην αντιπολίτευση της κραταιάς πολιτικής σκηνής. Ο ίδιος δηλώνει, ότι *«Do I find a seat and try to get myself into Parliament or do I serve the cause better traversing*

the length and breadth of the United Kingdom supporting 600 candidates, and I've decided the latter course is the right one»¹¹ (Βρίσκω μία θέση για να βρεθώ στο Κοινοβούλιο ή θα υπηρετήσω το σκοπό μου καλύτερα διασχίζοντας τα μήκη και πλάτη του ΗΒ υποστηρίζοντας τους 600 υποψηφίους, και αποφάσισα ότι η δεύτερη επιλογή είναι η σωστή).

Συμπερασματικά, το Brexit τόνισε πόσο δύσκολο είναι να επιτευχθεί συναίνεση σχετικά με τους παράγοντες που προκαλούν τον λαϊκισμό. Ορισμένες μελέτες τόνισαν τα κλασικά κοινωνικοοικονομικά ζητήματα όπως η φτώχεια, η ευπάθεια και η έλλειψη ευκαιριών ως οι επεξηγηματικοί παράγοντες στην ψηφοφορία του Brexit, που τους συνδέει με το κύμα απόρριψης που προκαλούν οι «χαμένοι της παγκοσμιοποίησης». Άλλοι έχουν υπογραμμίσει τη μεταβλητή της εκπαίδευσης, χωρίς να αρνούνται τις υπάρχουσες συσχετίσεις μεταξύ αυτής και άλλων διαρθρωτικών στοιχείων, όπως η οικονομική κατάσταση. Ορισμένοι εξήγησαν ακόμη την ψήφο υπέρ της αποχώρησης από την ΕΕ ως κάτι που συνδέεται με τις προσωπικές αξίες, βρίσκοντας απρόσμενα υψηλά επίπεδα συσχέτισης μεταξύ της υποστήριξης του Brexit και της υποστήριξης της θανατικής ποινής και την απόρριψη προς τις ανοιχτές κοινωνίες .

Σε κάθε περίπτωση, το Brexit αποδείχθηκε ότι ήταν το πρώτο από μια σειρά αντιδράσεων «ενάντια στο σύστημα», που θα αναλυθούν στα επόμενα κεφάλαια, ενώ όλα αυτά αποτελούν μέρος μίας εκφοβιστικής «λαϊκιστικής διεθνούς», αν και οι ρίζες και οι εκφράσεις της παίρνει διαφορετικές μορφές ανάλογα με το εθνικό περιβάλλον στο οποίο ενεργεί. Το Brexit παραμένει κάτι μέσα στο οποίο τέτοιου είδους ηγέτες βλέπουν τον εαυτό τους να αντανakλάται, χάρη στην ικανότητά του να κάνει συμβατικές, κάποιες ιδέες όπως «επανάκτηση του ελέγχου» και καταπολέμησης «εκείνων από το εξωτερικό». Αυτές οι ιδέες που προηγουμένως βρίσκονταν στα χέρια εξτρεμιστικών κομμάτων όπως το UKIP, τώρα βρίσκονται στο επίκεντρο της πολιτικής ατζέντας της Βρετανία (Morillas 2017).

Η σχέση του Brexit και της παγκοσμιοποίησης που προσπαθεί να επιβάλει η ευρωπαϊκή ολοκλήρωση είναι μία μάχη που διαδραματίζεται αυτήν την εποχή και προσπαθεί να αναδείξει τις ατέλειες του εγχειρήματος, έστω και με λαϊκιστικές φωνές και συνεχιζόμενα αδιέξοδα στις διαπραγματεύσεις. Αυτό όμως που πρέπει

---

¹¹ Δήλωση του Νάιτζελ Φάρατζ στον τηλεοπτικό σταθμό BBC και στο δημοσιογράφο Άντριου Μαρ στις 03 Νοε 2019 (Crouch 2019)

να επισημανθεί είναι ότι το Brexit είναι ουσιαστικά μία αντίδραση στην παγκοσμιοποιημένη Ευρώπη και εκφράζει ούτε λίγο ούτε πολύ, το θυμό των πληγέντων από τις επιπτώσεις της εξάπλωσής της. Χαρακτηριστική και πολύ εύστοχη είναι η ανάλυση του δημοσιογράφου Πάσχου Μανδραβέλη που σε άρθρο του στην εφημερίδα ΚΑΘΗΜΕΡΙΝΗ, γράφει ότι: «Δεν πρέπει να φανεί περίεργο που η εφημερίδα *Sun*, του Αυστραλού μεγιστάνα Ρούμπερτ Μέρντοχ, τάσσεται αναφανδόν υπέρ της εξόδου της Βρετανίας από την Ευρωπαϊκή Ένωση. Και αυτό παρά τις καταγγελίες του ακροδεξιού Νάιτζελ Φάρατζ, ο οποίος δηλώνει ότι οι πολυεκατομμυριούχοι είναι υπέρ της παραμονής, ή του γραφικού πρώην δημάρχου του Λονδίνου Μπόρις Τζόνσον, που λέει ότι μάχεται κατά του “κατεστημένου” και των “μεγάλων συμφερόντων”. Εντύπωση μόνο προκαλεί η γλώσσα του κυρίου άρθρου της *Sun*. Μοιάζει να βγαίνει από παμφλέτες της ημέτερης παλαβής Αριστεράς· σαν να αντέγραφαν τα συνθήματα της καμπάνιας του ελληνικού “Όχι”. “Η εκστρατεία υπέρ της παραμονής –που είναι φτιαγμένη από το επιχειρηματικό κατεστημένο, υπερόπτες ευρώφιλους και ξένες τράπεζες– έχει βάλει στόχο να μας τρομοκρατήσει όλους για το πώς θα είναι η ζωή μας εκτός της Ε.Ε. Μιλάμε για τη στρατηγική του φόβου...” Και μετά η εφημερίδα αναφέρει ότι αν η Βρετανία μείνει στην Ε.Ε... κινδυνεύει από ανεξέλεγκτη μετανάστευση, ενώ εικονογραφεί το άρθρο με συγκρούσεις διαδηλωτών-MAT στην Ελλάδα.

Κάποιος μπορεί να πει ότι όλοι οι λαϊκιστές έχουν την ίδια «μούρη». Μεταμορφώνουν σύνθετες καταστάσεις σε απλοϊκά συνθήματα παρασέρνοντας τους λαούς σε ζημιογόνες αποφάσεις (όπως θα είναι μια πιθανή έξοδος της Βρετανίας από την Ε.Ε.) ή και καταστροφικές (όπως θα ήταν η αποχώρηση της Ελλάδας από την Ευρωζώνη). Υπάρχει όμως και κάτι περισσότερο: κατεστημένα επιχειρηματικά συμφέροντα, που διογκώθηκαν εντός των εθνικών πλαισίων και δεν επιθυμούν τους περιορισμούς μιας διεθνικής πολιτικής, σαν αυτή που –ομολογουμένως κουτσά-στραβά– ασκεί η Ευρωπαϊκή Ένωση.

Το μεγαλύτερο πρόβλημα των λαών από την παγκοσμιοποίηση είναι η ανισομέρειά της. Η οικονομική παγκοσμιοποίηση προχώρησε ταχύτατα (εξ ου κι ένας μικρός εκδότης από την Αυστραλία κυριάρχησε στα βρετανικά ΜΜΕ) ενώ η πολιτική παγκοσμιοποίηση χωλαίνει, εξαιτίας εθνικών ευαισθησιών και «ευαισθησιών». Η απελευθέρωση του εμπορίου, των χρηματοπιστωτικών συναλλαγών, της μεταφοράς κεφαλαίων έκανε τον κόσμο συνολικά πλουσιότερο –ειδικά τις φτωχότερες χώρες–

αλλά δημιουργεί πολλά –παγκοσμιοποιημένα πλέον– προβλήματα. Η ρύπανση δεν είναι εθνική υπόθεση και η χρεοκοπία μιας επενδυτικής τράπεζας στις ΗΠΑ σκορπίζει την κρίση στις τέσσερις γωνιές της οικουμένης. Η πολιτική κλεισμένη στα εθνικά σύνορα είναι ανίκανη να αντιμετωπίσει τις νέες προκλήσεις. Χρειάζονται αποφάσεις σε διεθνικό επίπεδο για να καταπολεμηθεί η διά των offshore¹² φοροδιαφυγή και το ξέπλυμα «μαύρου» χρήματος.

Η ευρωπαϊκή ενοποίηση είναι ένα από τα πρώτα εγχειρήματα παγκοσμιοποίησης της πολιτικής. Είναι επίσης πολύ άτσαλο. Και αυτό διότι η πολιτική έχει πολύ περισσότερες παραμέτρους να συμπεριλάβει κατά τη λήψη μιας απόφασης (εθνικές, κοινωνικές, πολιτιστικές ευαισθησίες κ.λπ.) απ' ό,τι μια πολυεθνική επιχείρηση. Η πολιτική είναι αργή και γι' αυτό μοιάζει σκουριασμένη, αλλά ένα συμβούλιο μετόχων στη Νέα Υόρκη μπορεί να απολύσει δεκάδες χιλιάδες εργαζομένους στη Μαλαισία χωρίς οι επιχειρηματίες να νιώσουν κάποια κοινωνική αντίδραση. Οι επιχειρήσεις κατάφεραν να δραστηριοποιούνται σε παγκόσμιο επίπεδο, αλλά να λογοδοτούν σε εθνικό, και μάλιστα της επιλογής τους. Κάθε πολιτική ενοποίηση είναι απειλή και για τις πρωτοβουλίες τους, αλλά κυρίως για τις αυθαιρεσίες τους.

Έχει πολλά προβλήματα το ευρωπαϊκό εγχείρημα. Είναι γκρίζο, όπως όλα τα προϊόντα των πολιτικών συμβιβασμών. Αλλά είναι το μόνο που έχουμε προς το παρόν, για να μετριαστούν οι αρνητικές όψεις μιας αναγκαίας παγκοσμιοποίησης». (Μανδραβέλης 2016)

ΤΟ ΦΑΙΝΟΜΕΝΟ «ΤΡΑΜΠΙΣΜΟΣ»

«One of the key problems today is that politics is such a disgrace, good people don't go into government¹³» - Donald John Trump

(Ένα από τα βασικά σημερινά προβλήματα είναι ότι η πολιτική είναι μία απογοήτευση, καλοί άνθρωποι δεν μπαίνουν στην κυβέρνηση)

¹² Υπεράκτια εταιρεία (αγγλικά: offshore company) ονομάζεται η οικονομική οντότητα που θεωρείται πως δημιουργήθηκε για ένα συγκεκριμένο σκοπό, συνήθως βραχυπρόθεσμο και δε διαπνέεται από την γενικά παραδεκτή αρχή του συνεχούς της επιχειρηματικής δραστηριότητας. Συνήθως ο όρος αναφέρεται με σκοπό να υποδειχθούν οι επιχειρήσεις που ιδρύονται σε οικονομικά κέντρα με ένα πολύ χαμηλό επίπεδο φόρων, που συνήθως βρίσκονται κυρίως σε νησιά και συχνά παρομοιάζονται ως «φορολογικοί παράδεισοι». (Wikipedia, Υπεράκτια εταιρεία 2019)

¹³ Ανάρτηση από τον Ντόναλντ Τράμπ στη διαδικτυακή κοινωνική πλατφόρμα Twitter στις 10 Αυγ 2016 (Trump 2016)

Κανείς δεν θα μπορούσε να φανταστεί ότι μία χώρα όπως οι Ηνωμένες Πολιτείες Αμερικής, μετά από μία φωτεινή περίοδο διακυβέρνησης ενός εκ των πιο χαρισματικών ηγετών, θα έδινε το χρίσμα σε έναν άνθρωπο όπως ο Ντόναλντ Τράμπ.

Ο Ντόναλντ Τζον Τράμπ είναι ο 45ος και σημερινός Πρόεδρος των Ηνωμένων Πολιτειών. Ανέλαβε τα καθήκοντά του στις 20 Ιανουαρίου 2017. Προηγουμένως, ήταν ένας μεγιστάνας ακινήτων και ένας πρώην τηλεοπτικός αστέρας της πραγματικότητας. Γεννημένος στο Κουήνς της Νέας Υόρκης, το 1946, συμμετείχε σε μεγάλα, κερδοφόρα οικοδομικά έργα στο Μανχάταν. Το 1980, άνοιξε το ξενοδοχείο Γκραν Χάιατ της Νέας Υόρκης, που τον έκανε τον πιο γνωστό εργολάβο της πόλης. Το 2004, πρωταγωνίστησε την επιτυχημένη σειρά του τηλεοπτικού δικτύου NBC «The Apprentice» (Ο Μαθητευόμενος) . Ο Τράμπ έστρεψε την προσοχή του στην πολιτική και το 2015 ανακοίνωσε την υποψηφιότητά του για πρόεδρο των Ηνωμένων Πολιτειών με χρίσμα από το ρεπουμπλικανικό κόμμα. Μετά την επιτυχία του να κερδίσει την πλειοψηφία του εκλεκτορικού σώματος, ο Τράμπ έγινε ο επίσημος Ρεπουμπλικάνος υποψήφιος για την προεδρία στις 19 Ιουλίου 2016. Τον Νοέμβριο του ίδιου έτους εξελέγη 45ος Πρόεδρος των Ηνωμένων Πολιτειών, αφού νίκησε την Δημοκρατική υποψήφιο Χίλαρι Κλίντον, σύζυγο του πρώην Προέδρου των ΗΠΑ, Μπιλ Κλίντον (Biography.com Editors 2014).

Από τις 8 Νοεμβρίου 2016, οπότε έλαβε χώρα η εκλογή του ηγέτη των ΗΠΑ, παρατηρήθηκε μία μαζική αντίδραση προς το πρόσωπό του, τόσο από δημόσια πρόσωπα, όσο και από τον απλό λαό, σε σημείο που δημιουργούνταν εύλογες απορίες στον υπόλοιπο κόσμο, για ποιο λόγο και ποιοι ήταν αυτοί που πραγματικά τον ψήφισαν. Η μαζική αυτή αποδοκιμασία, φάνηκε αμέσως στις δημοσκοπήσεις που κατέγραψαν την πιο απότομη πτώση σε δημοτικότητα από κάθε άλλο Πρόεδρο των ΗΠΑ, σημειώνοντας πτώση της τάξεως των 14 ποσοστιαίων μονάδων αμέσως μετά την εκλογή του, με αμέσως επόμενη χαμηλότερη μέτρηση, αυτή της εκλογής του Τζώρτζ Μπους (πατέρα του μετέπειτα Προέδρου Τζώρτζ Μπους) το 1989, μετά από τη διακυβέρνηση του Ρόναλντ Ρέιγκαν. Πολλοί άνθρωποι απέδωσαν τη νίκη του Τράμπ στη χαμηλή προσωπική δημοτικότητα της αντιπάλου του Χίλαρι Κλίντον. Ωστόσο, ο χαμηλός αριθμός αντικατοπτρίζει μια γενικότερη τάση που δεν αφορά συγκεκριμένα αυτήν ως πολιτικό πρόσωπο, αλλά αφορά στη γενικότερη πτώση σε

απόλυτες τιμές στη δημοτικότητα και των νικητών και των ηττημένων υποψηφίων για το προεδρικό χρίσμα στις ΗΠΑ (Wang 2017).

Όλα τα παραπάνω σκιαγραφούν την αμφιλεγόμενη προσωπικότητα του Προέδρου Τράμπ και την ιδιαίτερα έντονη αντίθεση που δημιουργήθηκε με το γεγονός του πόσο μεγάλο αντίκτυπο έχει ως ηγέτης στην παγκόσμια κοινή γνώμη. Αυτό καταδεικνύει τη σημαντικότητα του χώρου και της θέσης που κατέχει ένας ηγέτης σε σχέση με την παγκόσμια πυραμίδα ισχύος. Έτσι, αμέσως μετά τα πρώτα δείγματα γραφής του Τράμπ ως προέδρου, εμφανίστηκαν πολλοί ηγέτες άλλων χωρών που προσπάθησαν να μιμηθούν τη στάση του και τις πολιτικές του. Οι πρωθυπουργοί της Ουγγαρίας, Βίκτορ Ορμπάν και της Τσεχίας, Αντρέι Μπάμπις, ο πρόεδρος της Βραζιλίας, Ζαΐρ Μπολσονάρο, και εκείνος των Φιλιππίνων, Ροντρίγκο Ντουτέρτε, ο ισχυρός άνδρας της Πολωνίας, Γιαροσλάβ Κατσίνσκι, καθώς και άλλοι λιγότερο γνωστοί στον δυτικό κόσμο ηγέτες, όπως είναι για παράδειγμα ο πρωθυπουργός της Καμπότζης, Χουν Σεν, ο πρόεδρος της Νιγηρίας, Μουχαμαντού Μπουχάρι, και ο επιχειρηματίας-πρόεδρος της Ονδούρας, Χουάν Ορλάντο Ερνάντες, ξεχωρίζουν σήμερα ως διαφορετικές εθνικές εκδοχές όλων όσα πρεσβεύει ο Τράμπ, όχι μόνο μέσα από το επικοινωνιακό του στυλ αλλά και μέσα από το περιεχόμενο της ρητορικής του (Σκαφιδάς 2019).

Ο βραβευμένος με Νόμπελ Οικονομικών Επιστημών, οικονομολόγος, πανεπιστημιακός και συγγραφέας Πώλ Κρούγκμαν σε άρθρο του στους Νιου Γιόρκ Τάιμς (New York Times), σκιαγραφεί το προφίλ του Προέδρου Τράμπ, ως *«το προφίλ του ανορθόδοξου αλλά αποτελεσματικού ηγέτη για να περάσει το κατώφλι του Λευκού Οίκου. Θεωρητικά θα ενεργούσε διαφορετικά από τους προκατόχους του, όντας ένας επιδέξιος διαπραγματευτής που μπορεί να υπερπηδήσει τις συνήθεις ιδεολογικές αντιθέσεις. Λογικά, οι υποστηρικτές του θα πρέπει να έχουν απογοητευθεί οικτρά, όχι μόνον από την αποτυχία να συνάψει συμφωνίες αλλά από το γεγονός ότι δεν έχει καμία καινούργια πρόταση να παρουσιάσει. Αναπαράγει απλά τις ιδέες που υποστηρίζει η Δεξιά εδώ και χρόνια.*

Αυτό συνέβη με το σχέδιο του Ντόναλντ Τράμπ για την Υγεία, το “*Trumpcare*”¹⁴. Ανατέθηκε στον Πολ Ράιαν, ο οποίος είναι πρόεδρος της Βουλής των Αντιπροσώπων και αυτός επινόησε ένα αναμενόμενο σχέδιο. Καταργήθηκε η ιατρική κάλυψη σε εκατομμύρια πολίτες, επιδεινώθηκαν οι παροχές για τους υπόλοιπους και τα ομοσπονδιακά κονδύλια που περίσσεψαν προορίζονται για φοροαπαλλαγές των πλουσίων. Αυτός είναι λαϊκισμός.

Κάτι αντίστοιχο συμβαίνει με τους φόρους. Ο Ντόναλντ Τράμπ είχε υποσχεθεί πως θα αποκάλυπτε τις προτάσεις του επιτελείου του για τη μεγαλύτερη φορολογική μεταρρύθμιση από την εποχή του Ρόναλντ Ρέιγκαν. Όποιες και εάν είναι οι λεπτομέρειες της φορολογικής πολιτικής του Ντόναλντ Τράμπ, ένα πράγμα είναι ξεκάθαρο: το “*Trump tax*” θα είναι μια μεγάλη εξόρμηση στον εξωπραγματικό κόσμο των οικονομικών. Πώς μπορεί να είμαι βέβαιος για κάτι τέτοιο; Πρόσφατα, ο Στίβεν Μνούτσιν, υπουργός Οικονομικών των ΗΠΑ, είχε δηλώσει πως “το φορολογικό σχέδιο της κυβέρνησης Τράμπ θα αυτοτροφοδοτείται μέσα από την ανάπτυξη”. Όλοι γνωρίζουμε τι σημαίνει αυτό» (Krugman 2017).

Άρα, λοιπόν, πώς θα μπορούσαμε να προσδιορίσουμε τον όρο «τραμπισμός» που αποδόθηκε στην πολιτική του Προέδρου Τράμπ; Ο δημοσιογράφος Τζον Σόπελ, σε άρθρο του στο BBC.com, σημειώνει ότι ο παγκόσμιος τύπος ποτέ δεν κατάλαβε στην πραγματικότητα γιατί ο Τράμπ ήταν τόσο δημοφιλής, μέσα σε τόση αντιφωνία αρνητικών κριτικών. Στην ουσία, αυτό που συνέβη ήταν ότι τα μέσα μαζικής ενημέρωσης τον αντιμετώπισαν στην κυριολεξία της ρητορικής του, και όχι στα σοβαρά, ενώ ο κόσμος τον εξέλαβε στα σοβαρά και όχι κυριολεκτικά. Με άλλα λόγια, οι υποστηρικτές του, ήξεραν ότι ο συγκεκριμένος πολιτικός συνήθιζε να καυχιέται και να κομπάζει. Ήξεραν ότι δεν επρόκειτο να πραγματοποιήσει όλα όσα έλεγε προεκλογικά, αλλά τους συνέπαιρνε το συναίσθημα που έβγαζε στις ομιλίες του, με αποκορύφωμα την προεδρική του ομιλία με την ανάληψη των καθηκόντων του. Ένα συναίσθημα που φάνταζε ότι θα μπορούσε να πραγματοποιήσει τα πάντα. Ό,τι κι αν είχε προγραμματίσει να κάνει.

¹⁴ «The American Health Care Act» (η Αμερικάνικη Κίνηση για τη Δημόσια Υγεία) του 2017 (της οποίας αποδόθηκε το προσωνύμιο “*Trumpcare*”, από τον εμπνευστή της Ντόναλντ Τράμπ) ήταν ένα νομοσχέδιο του Αμερικανικού Κογκρέσου. Το νομοσχέδιο αυτό το οποίο εγκρίθηκε από τη Βουλή των Αντιπροσώπων, αλλά όχι από τη Γερουσία, σκοπό είχε να ακυρώσει μερικώς το «*Patient Protection and Affordable Care Act*» (Κίνηση για την Προστασία των Ασθενών και της Προσιτής Δημόσιας Υγείας) του προηγούμενου Προέδρου Μπαράκ Ομπάμα (με το αντίστοιχο προσωνύμιο *Obamacare*). (Wikipedia, American Health Care Act of 2017 2019)

Όμως στη ουσία, αυτό που συνέβη μετά από 2 χρόνια διακυβέρνησης, ήταν να θεωρείται πλέον φυσιολογικό, ένας ηγέτης να τάσσεται τη μία μέρα ενάντια στην κλιματική αλλαγή και την επόμενη να παρουσιάζεται ως ένας φλογερός υποστηρικτής της κλιματικής αλλαγής. Ο «τραμπισμός» λοιπόν, μπορεί να χαρακτηριστεί ως «αυτό που πιστεύει ο Πρόεδρος σε μία συγκεκριμένη στιγμή, σε μία συγκεκριμένη ημέρα, σχετικά με ένα συγκεκριμένο θέμα» (Sopel 2018).

Εικόνα 3 Οι Συντηρητικοί προσπαθούν σκληρά για να συμπορευτούν με τα «πιστεύω» της προεδρικής ατζέντας - *The Economist*, 5 Ιαν 2017

Η τεράστια δύναμη που απέκτησε το κίνημα του Τράμπ, μπορεί να ερμηνευτεί μόνο με ριζοσπαστικούς όρους και με όρους που δε συνάδουν με τη δυτικοευρωπαϊκή πολιτική φιλοσοφία, πλην όμως παρουσιάζει αρκετές και σε πολλές περιπτώσεις εκπληκτικές ομοιότητες με άλλα κινήματα του μουσουλμανικού εξτρεμισμού, αν και η συσχέτιση μπορεί να είναι εύκολα παρεξηγήσιμη. Αν αναλογιστούμε όμως αυτό το παράδειγμα: Η Αιγυπτιακή Μουσουλμανική Αδελφότητα¹⁵ ήταν ένα ευρύ πολιτικό κίνημα με επικίνδυνες αντιδημοκρατικές αντιλήψεις, μια συνωμοτική κοσμοθεωρία και διφορούμενες σχέσεις με ένα

¹⁵ Η Κοινωνία των Αδελφών Μουσουλμάνων, γνωστή ως Μουσουλμανική Αδελφότητα, είναι μια διακρατική οργάνωση ισλαμιστών που ιδρύθηκε στην Αίγυπτο το 1928 από τον μουσουλμάνο λόγιο και δάσκαλο Χασάν αλ-Μπάννα. Το σύνθημα της Αδελφότητας ήταν παραδοσιακά «Πιστοί αλλά Αδελφοί». Αυτό το σύνθημα επεκτάθηκε σε πέντε μέρη: «Ο Αλλάχ είναι ο στόχος μας, Το Κοράνι είναι το Σύνταγμα, Ο Προφήτης είναι ο ηγέτης μας, Τζιχάντ είναι ο δρόμος μας, Θάνατος για χάρη του Αλλάχ είναι η επιθυμία μας». Το 2012, έγινε το πρώτο δημοκρατικά εκλεγμένο πολιτικό κόμμα στην Αίγυπτο, αλλά θεωρείται τρομοκρατική οργάνωση από τις κυβερνήσεις του Μπαχρέιν, της Αιγύπτου, της Ρωσίας, της Συρίας, της Σαουδικής Αραβίας και των Ηνωμένων Αραβικών Εμιράτων. Ωστόσο, η Αδελφότητα επιμένει ότι είναι μια ειρηνική οργάνωση, επισημαίνοντας τις δημοκρατικές εκλογές στις οποίες συμμετείχε και την αναγκαστική παραίτηση της δια της βίας. Ο κορυφαίος ηγέτης της ανέφερε ότι η Μουσουλμανική Αδελφότητα «καταδικάζει τη βία και τις βίαιες πράξεις». (Wikipedia, Μουσουλμανική Αδελφότητα 2019)

ριζοσπαστικό περιθώριο που με τη σειρά του δημιούργησε βίαιες και ακόμη και τρομοκρατικές αψιμαχίες. Πραγματοποίησε μαζικές συγκεντρώσεις και τρομοκρατούσε το πολιτικό κατεστημένο και τις θρησκευτικές και άλλες μειονότητες, παραβίασε τους κανόνες περί ισότητας των φύλων και απειλούσε να ανεβάσει την παραδοσιακή εξωτερική πολιτική και την στάση της Αιγύπτου στην Αίγυπτο. Αγωνίστηκε σε μεγάλες εθνικές εκλογές και επικράτησε. Στη συνέχεια μπορούμε να αντιπαραβάλουμε τα παραπάνω με το κίνημα του «τραμπισμού» το οποίο εκφράστηκε από μία εκστρατεία, η οποία ήταν επίσης ένα ευρύ πολιτικό κίνημα με επικίνδυνες αντιδημοκρατικές αντιλήψεις, μια συνωμοτική κοσμοθεωρία και είχε διφορούμενες σχέσεις με το ριζοσπαστικό περιθώριο που συνδέθηκε επίσης με βίαιες και ακόμη και τρομοκρατικές παραβιάσεις. Σε αντίθεση με την Αδελφότητα, ο Τράμπ ούτε καν δεσμεύτηκε να σέβεται τα αποτελέσματα των εκλογών στις οποίες συμμετείχε. Το κίνημα Τράμπ είχε μαζικές συγκεντρώσεις και τρομοκρατούσε το πολιτικό κατεστημένο και τις θρησκευτικές και εθνικές μειονότητες, παραβιάζοντας τους κανόνες περί ισότητας των φύλων και απειλούσε να ανεβάσει την παραδοσιακή στάση των Ηνωμένων Πολιτειών σε θέματα εξωτερικής πολιτικής και εθνικής ασφάλειας. Συμμετείχε σε μεγάλη εκλογική αναμέτρηση και, επικράτησε.

Βέβαια, θα ήταν μεγάλο σφάλμα να συσχετίσουμε τον «τραμπισμό» με τον «τζιχαντισμό»¹⁶ και ούτε ότι ο Τράμπ είναι υπέρμαχος της τρομοκρατίας και του εξτρεμισμού, αλλά να εντοπίσουμε τη ρητορική με την οποία εκτρέφεται και συντηρείται η υπερβολική πίστη των υποστηρικτών προς τον ηγέτη τους ή προς την ιδέα που πρεσβεύει. Αυτό είναι το συγκρίσιμο μέγεθος του παραδείγματος. Γιατί όπως στη Μουσουλμανική Αδελφότητα στηρίζεται στη μαζική κινητοποίηση της πίστης και στη συγκεκριμένη περίπτωση της θρησκευτικής πίστης, στην περίπτωση του Τράμπ έχουμε υπερβολική κινητοποίηση και πίστη σε ένα χαρισματικό άτομο. Όπως και η Αδελφότητα, είναι ένα κίνημα που υπάρχει μέσα σε ένα εκλογικό σύστημα, αλλά έχει μια βαθιά αμφιλεγόμενη σχέση με τα δημοκρατικά πρότυπα

¹⁶ Ο όρος Τζιχάντ, είναι αραβική λέξη που σημαίνει γενικά αγώνας, προσπάθεια, το να μοχθεί κανείς με όλες του τις δυνάμεις ή να αντιμάχεται οποιοδήποτε αντικείμενο αποδοκιμασίας, το κίνημα του αγώνα αυτού ονομάζεται Τζιχαντισμός. Όταν συνοδεύεται από τη φράση "φι σαμπίλ Αλλά[χ]", η οποία αποδίδεται "για το δρόμο του Θεού", αποκτά ιδιαίτερο νόημα και σημαίνει τον αγώνα για το Θεό. Αποτελεί ένα από τα κεντρικά δόγματα του Ισλάμ και αναφέρεται ορισμένες φορές ως ο έκτος πυλώνας του, χωρίς όμως να κατέχει πραγματικά μία τέτοια θέση. Ως θρησκευτικό καθήκον, η τζιχάντ θεωρείται πως ενισχύει την πίστη και αποτελεί ανάλογο της αφοσίωσης του μοναχού στην υπηρεσία του Θεού, όπως ισχύει στον χριστιανισμό. (Wikipedia, Τζιχάντ 2019)

αυτού του συστήματος, ένα κίνημα που αμφισβητεί επίσημα τη βία αλλά καταφέρνει επίσης να την ανέχεται ή και να την ενθαρρύνει.

Έτσι, βλέπουμε ότι στο περιθώριο και των δύο κινήματων υπάρχουν ριζοσπάστες, μερικοί από τους οποίους είναι αρκετά βίαιοι. Στην περίπτωση της Αδελφότητας και ορισμένων υπερσυντηρητικών σαλαφιστών¹⁷ και ακόμη και βίαιων ισλαμικών ομάδων στην Αίγυπτο, η διαχωριστική γραμμή των οποίων είναι κάπως ασαφής. Αυτό προσομοιάζει πολύ με πολλούς υποστηρικτές του Τράμπ που ανήκουν σε εθνικιστικές οργανώσεις και άλλες «εναλλακτικά δεξιές»¹⁸ ομάδες, που υποστηρίζουν την υπεροχή της λευκής φυλής και με μία στάση ενάντια στη δημοκρατία και υπέρ της αυταρχικής ηγεσίας.

Ο αντίκτυπος του «τραμπισμού» και του φλογερού και δημαγωγικού λόγου του Τράμπ, έγινε αμέσως εμφανής μετά από έρευνα που διεξήγαγαν ερευνητές του Πανεπιστημίου της Καλιφόρνιας, όπου διαπίστωσαν ότι το έτος 2015 τα εγκλήματα μίσους εκτοξεύτηκαν στα ανώτατα επίπεδα σε σχέση με το 2001, με αιχμές ότι συσχετιζόνταν με συγκεκριμένες ισλαμοφοβικές δηλώσεις του Τράμπ. Μία άλλη αναφορά του Πανεπιστημίου του Τζωρτζ Τάουν, διαπίστωσε παρόμοια αύξηση σε επιθέσεις εναντίον μουσουλμάνων σε αυτό το χρονικό διάστημα. Το ανησυχητικό του φαινομένου αυτού, έγκειται στο γεγονός, ότι ο «τραμπισμός» έγινε ο πυλώνας γύρω από τον οποίο κατάφεραν να στοιχηθούν ομάδες που υπό άλλες συνθήκες δεν θα έβγαιναν στο προσκήνιο. Και αυτό διότι τα μέλη των ακροδεξιών οργανώσεων είχαν πάντοτε τρόπο να συναντιούνται μεταξύ τους, ιδιαίτερα μέσω διαδικτυακών πλατφορμών, πλην όμως είχαν περιορισμένους τρόπους για να

¹⁷ Ο Σαλαφισμός αποτελεί ένα εξαιρετικά συντηρητικό, μεταρρυθμιστικό κίνημα στο σουνιτικό Ισλάμ. Το δόγμα του Σαλαφισμού συνοψίζεται ως «μια φονταμενταλιστική προσέγγιση του Ισλάμ, μιμούμενη τον Προφήτη Μωάμεθ και τους πρώτους ακολούθους του—αλ-σαλάφ αλ-σαλίχ, οι 'ευσεβείς πρόγονοι'...Απορρίπτουν το θρησκευτικό νεωτερισμό, ή μπίντα (αίρεση) και υποστηρίζουν την εφαρμογή της σαρία (ισλαμικό νόμο)». Το κίνημα συχνά χωρίζεται σε τρεις κατηγορίες: η μεγαλύτερη ομάδα είναι οι ακριβολόγοι (ή πράοι), που αποφεύγουν την πολιτική, η δεύτερη μεγαλύτερη ομάδα είναι οι ακτιβιστές, οι οποίοι συμμετέχουν στην πολιτική, η μικρότερη ομάδα είναι οι τζιχαντιστές, που σχηματίζουν μία μικρή (διαβόητη ως σήμερα) μειονότητα. (Wikipedia, Σαλαφισμός 2017)

¹⁸ Η εναλλακτική δεξιά (Αγγλικά: alt-right) είναι όρος που καλύπτει πολιτικές συσχετισμένες με την ακροδεξιά πχ λευκή υπεροχή. Ο όρος ανάγεται στο 2008, στις ΗΠΑ. Η πλειοψηφία των εναλλακτικών δεξιών είναι αντιφεμινιστές, υποστηρίζει μια πατριαρχική κοινωνία, υποστηρίζουν γενικά τις αντι-παρεμβατικές και τον απομονωτισμό παράλληλα με τον οικονομικό προστατευτισμό και, ως εκ τούτου, επικρίνουν τον συντηρητισμό των ΗΠΑ. Οι στάσεις σε κοινωνικά θέματα όπως η ομοφυλοφιλία και οι αμβλώσεις ποικίλουν μέσα στο κίνημα. Η εναλλακτική δεξιά ξεχώριζε από τις προηγούμενες μορφές του λευκού εθνικισμού. Η συμμετοχή ήταν συντριπτικά λευκή και από άνδρες, με ακαδημαϊκούς και αντιφασιστικούς παρατηρητές που συνδέουν την ανάπτυξη της με την επιδείνωση του βιοτικού επιπέδου. (Wikipedia, Εναλλακτική δεξιά 2019)

προσεγγίσουν το ευρύ κοινό. Αυτό άλλαξε ο «τραμπισμός». Τώρα οι υπέρμαχοι της λευκής φυλής και οι «εναλλακτικοί δεξιόι» μπορούν να σταθούν μέσα σε ένα γιγαντιαίο στάδιο κάνοντας ναζιστικούς χαιρετισμούς και κανείς να μην αντιδρά. Ακόμα και ο ίδιος ο Τράμπ τους συμεριζόταν αναπαράγοντας τα μηνύματά τους μέσω του twitter ή αποφεύγοντας να τους αποκηρύξει για τις ενέργειές τους. Έτσι ξαφνικά, μεγάλος όγκος πληθυσμού βρέθηκε να επηρεάζεται και να έρχεται σε επαφή με εξτρεμιστικές ιδέες και εικόνες αρχίζοντας ωσμωτικά να επηρεάζεται και να μεταμορφώνεται. Έτσι ξαφνικά, ριζοσπαστικές ιδέες άρχισαν να διαδίδονται μέσα από δημοφιλή κανάλια και πολιτικές εκστρατείες κομμάτων (Wittes και Jurcic 2016).

Όπως συμβαίνει και σε αντίστοιχες περιπτώσεις εμφάνισης λαϊκιστών πολιτικών προσώπων, έτσι και στις ΗΠΑ, η άνοδος του Τράμπ στην ηγεσία της, ήταν ένα αποτέλεσμα συνδυασμένης εκμετάλλευσης δομικών στοιχείων της κοινωνικής κατάστασης της εποχής, με την πλειονότητα των Αμερικανών να αισθάνονται οργή για τη συνεχιζόμενη οικονομική επίθεση στη μεσαία τάξη και στη δημιουργία κλίματος αμφιβολίας για το μέλλον της οικονομίας και της ευημερίας των νοικοκυριών στη χώρα. Αυτό αποτυπώθηκε και σε πολλές δημοσκοπήσεις που είχαν διεξαχθεί την εποχή εκείνη, στις οποίες καταγραφόταν ότι η οικονομία αποτελούσε το πρωταρχικό ζήτημα που απασχολούσε του πολίτες. Οι ψηφοφόροι πίστευαν ότι η μεσαία τάξη εξαφανίζεται, το εμπόριο πλήττει την απασχόληση στην εγχώρια αγορά εργασίας και τα παιδιά τους δεν θα έχουν καμία ελπίδα στο μέλλον, και μέσω των αποτελεσμάτων αυτών των δημοσκοπήσεων γινόταν προσπάθεια ερμηνείας των λόγων για τη σύγχυση και την απογοήτευση των Αμερικανών. Ένα άλλο στοιχείο που αποτυπωνόταν, ήταν ότι ο Τράμπ ήταν περισσότερο δημοφιλής ανάμεσα στους λευκούς άνδρες χωρίς δίπλωμα πανεπιστημίου και με εισόδημα κάτω των 50.000 δολαρίων το χρόνο. Αυτό αποτελούσε ένα μεγάλο μέρος του εκλογικού σώματος και ήταν ικανό να τους προσδώσει τη δυναμική νίκης που χρειαζόταν.

Η κατάσταση στις ΗΠΑ την εποχή της εκστρατείας του Τράμπ, μόνο ενθαρρυντική δεν ήταν, με τα σημάδια των αρνητικών επιπτώσεων της παγκοσμιοποίησης να είναι εμφανή σε μεγάλη μερίδα του πληθυσμού των ΗΠΑ. Τα αμερικανικά νοικοκυριά κέρδιζαν το 2016 όσο και πριν από 20 χρόνια (αν συνυπολογίσει κανείς τον πληθωρισμό). Αυτό όμως καθιστούσε δύσκολη την

καθημερινότητα, ιδιαίτερα για τα υπερχρεωμένα νοικοκυριά. Σύμφωνα με το αμερικανικό υπουργείο Εργασίας το ποσοστό ανεργίας των εργαζομένων χωρίς απολυτήριο Λυκείου ήταν σχεδόν τριπλάσιο απ' ότι αυτών με πανεπιστημιακό δίπλωμα – και οι μισθοί τους είναι πολύ χαμηλότεροι. Αυτοί οι εργαζόμενοι αντιπροσώπευαν την πλειονότητα των εργαζομένων στον αμερικανικό μεταποιητικό κλάδο. Κάποιες από αυτές τις θέσεις εργασίας είχαν μεταφερθεί στο εξωτερικό ή απλά είχαν αντικατασταθεί από μηχανές. Ενώ στις ΗΠΑ είχαν δημιουργηθεί άλλες θέσεις εργασίας, οι εργαζόμενοι χωρίς πτυχίο ανώτερης εκπαίδευσης δυσκολεύονταν να προσαρμοστούν στις νέες συνθήκες. Αυτό τους επηρέαζε σημαντικά, οδηγώντας κάποιους από αυτούς ακόμα και στην αυτοκτονία.

Με όλα αυτά, ήταν φυσικό το φαινόμενο οι πλούσιοι να έχουν γίνει πλουσιότεροι και τα κέρδη των επιχειρήσεων να φθάνουν σε επίπεδα ρεκόρ την εποχή της εκλογικής αναμέτρησης του Τράμπ. Η ανισότητα στις ΗΠΑ ήταν στα επίπεδα που ήταν και τη δεκαετία του '20. Το ήμισυ των εισοδημάτων που αποκτήθηκε στις ΗΠΑ το 2014 ήταν στα χέρια του 10% των ανώτερων εισοδηματικά στρωμάτων. Το 1990, το ποσοστό αυτό ήταν στο 40% και το 1980 στο 35%, σύμφωνα με στοιχεία που συνέλεξε ο Εμάνουελ Σάεζ, καθηγητής στο Πανεπιστήμιο του Μπέρκλεϋ στην Καλιφόρνια, και ειδικός σε θέματα εισοδηματικών ανισοτήτων. Οι ειδικευμένοι εργαζόμενοι με πανεπιστημιακή μόρφωση είχαν ευκαιρίες για καλύτερη ζωή (τουλάχιστον κάποιοι από αυτούς). Οι εργαζόμενοι χωρίς ειδίκευση είχαν να ανταγωνιστούν το παγκόσμιο εργατικό δυναμικό. Πολλοί εξ αυτών ένιωθαν αδύναμοι μπροστά στη δύναμη της παγκοσμιοποίησης. Και αυτό το αίσθημα οργής είναι κάτι που φαίνεται να εκμεταλλεύτηκε ο Τράμπ (Καθημερινή 2016).

Ο επιμελητής του βιβλίου «Reading Donald Trump» («Διαβάζοντας» τον Ντόναλντ Τράμπ) (2018) καθηγητής του Πανεπιστημίου Γουίλφριντ Λωριέρ του Καναδά, Τζέρεμι Κοβάλσκι, αναφέρει στην εισαγωγή του, ότι *«η πολιτική άνοδος του Ντόναλντ Τράμπ μπορεί να εξηγηθεί μέσα από την κρίση της ηγεμονίας των ΗΠΑ στην πορεία της προς τις προεδρικές εκλογές του 2016. Αυτή η κρίση επιταχύνθηκε από το στενό φάσμα των διαθέσιμων ιδεολογικών ελιγμών των παραδοσιακών πολιτικών ελίτ και στα δύο στρατόπεδα, των Δημοκρατικών και των Ρεπουμπλικάνων, εξαιτίας της συλλογικής παθολογικής δέσμευσής τους στη νέο-φιλελεύθερη μορφή καπιταλισμού και του συναφούς συστήματος διακυβέρνησης. Ως*

αποτέλεσμα αυτής της παθολογίας, η εμφανιζόμενη κρίση στη κυρίαρχη ιδεολογία (νεοφιλελευθερισμός) προκάλεσε τη διάβρωση και αποσάθρωση στο υπόβαθρο της κοινωνικής νόρμας των ΗΠΑ. Η ιδεολογική κρίση, έδρασε έκτοτε ως καταλύτης στην κρίση της ηγεμονίας, όπου οι παραδοσιακές πολιτικές ελίτ των Δημοκρατικών και Ρεπουμπλικάνων παρατάξεων αδυνατούσαν να επιβάλουν την ηγεσία τους ή να λάβουν τη συγκατάθεση να κυβερνήσουν από το αμερικανικό εκλογικό σώμα. Αυτή η κρίση της ηγεμονίας που αντιμετώπισαν οι ΗΠΑ, εκδηλώθηκε σε δύο διακριτές μορφές.

Η πρώτη μορφή της κρίσης συνέβη μεταξύ των ίδιων των επικρατουσών πολιτικών παρατάξεων. Σαν αποτέλεσμα της διάσπασης του Ρεπουμπλικανικού κόμματος ανάμεσα στην Ρεπουμπλικανική Επιτροπή Μελέτης, τη Συνέλευση Ελευθερίας, το κίνημα του “Tea Party” (Πάρτι με τσάι), τους Νεοσυντηρητικούς, τους Φιλελεύθερους, τους παραδοσιακά Συντηρητικούς, τους Χριστιανούς Δεξιούς, κ.ο.κ., μέσα στο κόμμα όχι μόνο δεν υπήρχε συνοχή στην παραδοσιακή ηγεσία που ασχολήθηκε με το πραγματικές ανησυχίες των Αμερικανών πολιτών αλλά επίσης δεν προσέφερε ένα όραμα για την Αμερική που να αντιπροσωπεύει μια απόκλιση από την υποστήριξή της στις παραδοσιακές πολιτικές και οικονομικές ελίτ. Οι αποτυχίες του Ρεπουμπλικανικού Κόμματος αποτελούν παραδείγματα από τα δεδομένα δημοσκοπήσεων που συγκεντρώθηκαν από Ρεπουμπλικάνους υποστηρικτές. [...] Παρόμοια συνέβη και στο κόμμα των Δημοκρατικών, όπου υπήρξε μία ρήξη μεταξύ της υποστήριξης προς τη Χίλαρι Κλίντον και στον Μπέρνι Σάντερς. Ωστόσο, αντί να δοθεί το χρίσμα σε έναν υποψήφιο που προσέφερε ένα εναλλακτικό όραμα για την Αμερική, το οποίο θα είχε θετικό αντίκτυπο στο μέσο Αμερικανό πολίτη, η Δημοκρατική Επιτροπή επέλεξε τη Χίλαρι Κλίντον και τα παραδοσιακά ελιτίστικα συμφέροντα.

Η δεύτερη μορφή της κρίσης της ηγεμονίας που βίωσαν οι ΗΠΑ, έλαβε χώρα με τα μέλη της κοινωνίας μεταξύ των εργατικών τάξεων. Για να βοηθηθεί η τοποθέτηση σε εννοιολογικό πλαίσιο της συγκεκριμένης μορφής κρίσης, είναι

σημαντικό να εξεταστεί το ζήτημα του Κινήματος της Κατάληψης¹⁹ που ξεκίνησε στις 24 Σεπτεμβρίου 2011 στη Νέα Υόρκη και γρήγορα εξαπλώθηκε σε δεκάδες άλλες πόλεις γύρω από τις Ηνωμένες Πολιτείες. Η σημασία του κινήματος της Κατάληψης είναι ότι μέσω αυτού εκφράστηκε το υλικό των κοινωνικών και οικονομικών παραπόνων της κοινωνίας και ήταν μια έκφραση των πραγματικών συνθηκών ύπαρξης των αναπτυσσόμενων τμημάτων του αμερικανικού πληθυσμού. [...]

Ως συνέπεια αυτών των νεοφιλελεύθερων πολιτικών και των παθολογικών δεσμεύσεων σε αυτές τις πολιτικές από τις παραδοσιακές πολιτικές ελίτ, πολλά κομμάτια του εκλογικού σώματος των ΗΠΑ δεν υποστήριζαν πλέον ή πίστευαν στη διατήρηση του συγκεκριμένου *status quo* και αυτό οδήγησε στο επίσημες εκλογές. Με άλλα λόγια, πολλοί πολίτες στις Ηνωμένες Πολιτείες δεν συναινούσαν πλέον να κυβερνούνται κάτω από αυτές τις συνθήκες και προσελκύνονταν από έναν υποτιθέμενο αντι-συστημικό υποψήφιο που φάνηκε να προσφέρει μια εναλλακτική λύση στην καθεστηκυία πολιτική τάξη. Ως εκ τούτου, ήταν για ακόμα μία φορά οι παραδοσιακές πολιτικές ελίτ τόσο του Δημοκρατικού όσο και του Ρεπουμπλικανικού χώρου και η δέσμευσή τους στις πολιτικές οικονομικού αποκλεισμού που βοήθησαν στη δημιουργία της Αμερικής του Τράμπ.

Τελικά, η κρίση της ηγεμονίας μεταξύ των παραδοσιακών πολιτικών ελίτ σε συνδυασμό με την κρίση της ηγεμονίας στην κοινωνία των πολιτών μεταξύ της των εργατικών τάξεων δημιούργησαν μια πολιτική κρίση στις Ηνωμένες Πολιτείες. Έτσι ακριβώς μέσα από αυτή την πολιτική κρίση δημιουργήθηκε ο ιδεολογικός χώρος για να αναδυθεί και να αναλάβει την Αμερική μια φιγούρα όπως ο Ντόναλντ Τράμπ. Τώρα που κατανοήθηκαν οι συνθήκες της κρίσης που επέτρεψαν την πολιτική ένταξη ενός λαϊκιστή δεξιού και δημαγωγού όπως ο Ντόναλντ Τράμπ και οι οποίοι έχουν πιθανόν καθιερωθεί, είναι σημαντικό να αρχίσουμε να αναλύουμε και να

---

¹⁹ Το Κίνημα της Κατάληψης «Occupy Movement» ήταν ένα διεθνές προοδευτικό κοινωνικοπολιτικό κίνημα που εξέφραζε την αντίθεσή του στην κοινωνική και οικονομική ανισότητα και στην αντιληπτή έλλειψη «πραγματικής δημοκρατίας» σε όλο τον κόσμο. Στόχος της ήταν κυρίως η προώθηση της κοινωνικής και οικονομικής δικαιοσύνης και των νέων μορφών δημοκρατίας. Το κίνημα είχε πολλά διαφορετικά πεδία, δεδομένου ότι οι τοπικές ομάδες συχνά είχαν διαφορετικές εστίες, αλλά οι πρωταρχικές ανησυχίες του περιλάμβαναν το πόσο οι μεγάλες εταιρείες (και το παγκόσμιο χρηματοπιστωτικό σύστημα) ελέγχουν τον κόσμο με έναν τρόπο που ωφέλησε δυσανάλογα τη μειονότητα, υπονόμεισε τη δημοκρατία και προκάλεσε αστάθεια. Η πρώτη δράση του Κινήματος της Κατάληψης, που έλαβε ευρεία προβολή, ήταν η κατάληψη του Χρηματιστηρίου της Γουόλ Στριτ, στο πάρκο Ζουκότι της Νέας Υόρκης, που ξεκίνησε τη 17^η Σεπτεμβρίου 2011. (Wikipedia, Occupy Movement 2019)

αξιολογούμε την πολιτική του “Τραμπισμού” στις Ηνωμένες Πολιτείες». (Kowalski 2018, 3).

ΒΙΚΤΟΡ ΟΡΜΠΑΝ – Ο «ΑΝΤΙ – ΣΟΡΟΣ»

Είναι λίγες οι φορές στην ιστορία που τα γεγονότα είναι τόσο τραγικά διφορούμενα και δισυπόστατα, έχοντας άλλη αρχή, άλλο τέλος και πολύ «περίεργη» μέση. Η Ουγγαρία, ως πρώην σοβιετική, είναι μία χώρα που μετά την πτώση της Σοβιετικής Ένωσης ακολούθησε μία τάχιστα πορεία για να συγκλίνει με τις διεθνείς εξελίξεις. Σε πολλούς τομείς το πέτυχε και σε άλλους όχι και τόσο. Τα σημάδια του πρώην σοβιετικού κατεστημένου δεν έχουν ακόμα εξαφανιστεί καθώς οι επιδράσεις τους ήταν τόσο έντονες που έχουν χαραχτεί πολύ βαθιά στο ουγγρικό συλλογικό θυμικό. Η χώρα υπέστη τα δεινά που βίωσε και η Ρωσία, αμέσως μετά την κατάρρευση του σοβιετισμού. Όλοι οι κομμουνιστές της πρώην σοβιετικής ελίτ, ξαφνικά βαφτίστηκαν «δημοκρατικοί» και «αντιστασιακοί» και επέβαλαν ένα είδος πλαστής «δημοκρατίας» ακολουθώντας για μία ακόμα φορά τις τακτικές του σοβιετικού κόμματος, με άλλο χρώμα και άλλη φωνή αυτή τη φορά. Η διεθνής πολιτική της ήταν μεν προς την ΕΕ και το ΝΑΤΟ, πλην όμως τα κατάλοιπα του παρελθόντος έβαζαν συνεχώς εμπόδια στην πορεία της χώρας προς την ανάπτυξη. Η χώρα δεν έδειχνε έτοιμη να επιβιώσει σε μία τόσο παγκοσμιοποιημένη οικονομική πραγματικότητα, εξού και πολύ γρήγορα βίωσε τα δεινά μίας οικονομικής κρίσης, καθώς οι υψηλές απαιτήσεις της ένταξης και παραμονής της στην ΕΕ, οι οποίες την οδήγησαν στο κατώφλι του Διεθνούς Νομισματικού Ταμείου.

Όπως γίνεται σε αυτές τις περιπτώσεις, η οικονομική ύφεση και οι επιπτώσεις της δημοσιονομικής μεταρρύθμισης που επιβλήθηκαν από το ΔΝΤ, είχαν πολύ αρνητικό αντίκτυπο στον ουγγρικό λαό, γεγονός που μεταφράστηκε σε μίσος προς την ΕΕ και την ηγέτιδα οικονομική της δύναμη, τη Γερμανία. Μέσα από αυτό το μίσος, αναδύθηκε και έδρασε ένας ηγέτης που ακόμα και σήμερα (την χρονική στιγμή της συγγραφής της εργασίας), αποτελεί συνώνυμο του κεντροδεξιού λαϊκισμού και της άκρατης δημαγωγίας και δημιουργεί σοβαρά προβλήματα στην εφαρμογή της ευρωπαϊκής πολιτικής, ιδιαίτερα στα θέματα μετανάστευσης.

Ο Βίκτορ Ορμπάν²⁰, ο οποίος αν και θεωρείται ο πρώτος ηγέτης κράτους της πρώην Σοβιετικής Ένωσης της μεταψυχροπολεμικής εποχής, που δεν αποτελούσε μέρος κανενός σοβιετικού πολιτικού κόμματος, παρόλα αυτά έδρασε και δρα σε συνιστώσες που μπορούν εύκολα να χαρακτηριστούν λαϊκιστικές και αντιευρωπαϊκές. Ο ίδιος δήλωσε άλλωστε όταν ανέλαβε την εξουσία το 2010, ότι *«είμαι σε μία αποστολή να δημιουργήσω μία “ανελεύθερη” δημοκρατία»*. Γεννημένος και αναθρεμμένος μέσα σε μία κοινωνία που μαστιζόταν από το κομμουνιστικό κατεστημένο, έλαβε τα ακαδημαϊκά του εφόδια από ιδρύματα που κατά κύριο λόγο χρηματοδοτούνταν από τον ουγγροαμερικανό μεγαλοεπιχειρηματία Τζώρτζ Σόρος και έβλεπε τη χώρα του να πασχίζει να ορθοποδήσει μέσα στην μετασοβιετική αναταραχή. Αισθάνθηκε την απόγνωση του ουγγρικού λαού και έγινε κοινωνός της άκρατης παγκοσμιοποιημένης οικονομικής μεταστροφής της χώρας, με τις μεγάλες δυνάμεις να μην συμπεριφέρονται στη χώρα, ισότιμα και δίκαια, όπως ήταν το δέον, αλλά πάντα με γνώμονα τη συνάφεια με τους δείκτες κερδοσκοπίας των μεγάλων πολυεθνικών εταιρειών. Η είσοδός του στην πολιτική είχε άλλη χροιά στο ξεκίνημά της και απέκτησε άλλο πρόσημο, πιο κεντροδεξιό και λαϊκιστικό μετά την κατά κράτος επικράτηση στις εκλογές του 2010. Τότε ήταν που αποφάσισε να θέσει σε κίνηση ένα φιλόδοξο σχέδιο προστατευτισμού και εσωστρέφειας, έχοντας ως όραμα την απεξάρτηση από τις κεντροδυτικές πολιτικές αφαίμαξης της χώρας του. Χρησιμοποίησε τη θρησκεία και το κοινωνικό μίσος απέναντι σε κάθε ξένο που προκαλεί δεινά στους Ούγγρους, για να σχηματίσει μία ασπίδα προκειμένου, όπως εκείνος πιστεύει, να δημιουργήσει τις συνθήκες εκείνες για την αναγέννηση της ουγγρικής οικονομίας και κοινωνίας.

Στο σημείο αυτό, επέλεξε να έρθει σε ρήξη με κάθε κατεστημένο πολιτικό ή οικονομικό του παρελθόντος, προαναγγέλλοντας την αποδέσμευση από κάθε αρνητικό στοιχείο του δυτικοευρωπαϊκού γίγνεσθαι. Εκεί γεννήθηκε και η έντονη διένεξή του με τον πρώην χρηματοδότη του, Τζώρτζ Σόρος, ο οποίος αποτέλεσε τον

---

²⁰ Γεννηθείς στις 31 Μαΐου 1963 στο Σεκεσφεχερβάρ. Ούγγρος πολιτικός που διετέλεσε ως πρωθυπουργός της Ουγγαρίας (1998 – 2002 – 2010 –), έλαβε το πτυχίο του στη Νομική από το Πανεπιστήμιο της Βουδαπέστης το 1987. Στη συνέχεια έλαβε υποτροφία σε μία Κεντροανατολική Ευρωπαϊκή Ερευνητική Ομάδα, η οποία χρηματοδοτούνταν από το Ίδρυμα του Τζώρτζ Σόρος. Ο Ορμπάν, ήταν ιδρυτικό μέλος του κόμματος της Αντικομμουνιστικής Ομοσπονδίας των Νέων Δημοκρατών (Fidesz). Το 1989 έλαβε υποτροφία από το Ίδρυμα Σόρος για να σπουδάσει Πολιτική Φιλοσοφία στο Πανεπιστήμιο της Οξφόρδης. Το 1993 ανέλαβε την ηγεσία του κόμματος Fidesz και έκτοτε έχει παραμείνει στην πολιτική σκηνή μέχρι και σήμερα ως πρωθυπουργός της Ουγγαρίας (The Editors of Encyclopaedia Britannica 2019).

«αποδιοπομπαίο τράγο» της πολιτικής Ορμπάν. Η επίθεση προς το πρόσωπό του και όλων εκείνων που θεωρούσε ότι πρεσβεύει ήταν τόσο έντονη που όλος ο ουγγρικός λαός άρχισε να συμπορεύεται με την ιδέα ότι ο Σόρος κρύβεται πίσω από κάθε τι κακό βιώνει. Σε αυτό συνέβαλε το γεγονός ότι όλα τα ΜΜΕ και όλοι κοινωνικοί φορείς, ήταν και είναι υπό τον απόλυτο άμεσο ή έμμεσο έλεγχο του πρωθυπουργού, φροντίζοντας να επιμελείται κάθε μεταδιδόμενη πληροφορία.

Εικόνα 4 Μία αντι-Σόρος αφίσα στη Βουδαπέστη. Ο Ούγγρος Πρωθυπουργός κατηγορεί τον ουγγροαμερικανό χρηματοδότη των ΜΚΟ για την παράνομη είσοδο μεταναστών, λέγοντας "Μην τον αφήσετε να έχει το τελευταίο γέλιο"

Η πολιτική μορφή του Ορμπάν διχάζει την παγκόσμια κοινή γνώμη και πολλοί είναι αυτοί που υπερασπίζονται την πολιτική των δημοψηφισμάτων, ως την απόλυτη έκφανση άμεσης δημοκρατίας. Όμως, η σύγχρονη πολιτική επιστήμη έχει διδάξει ότι ο προστατευτισμός δεν είναι δυνατόν να φέρει μία κρατική οντότητα σε θέση ισχυρού στη διεθνή σκακιέρα και αργά ή γρήγορα θα πρέπει να προχωρήσει σε στρατηγικές κινήσεις και ανοίγματα που μπορεί να θέσουν σε κίνδυνο όλο το οικοδόμημα της χώρας, όπως αυτός έχει θεμελιώσει. Η πολιτική του, από την άλλη, έχει βρει πολλούς μιμητές, μάλιστα ο ίδιος ο Πρόεδρος Τράμπ στο πλαίσιο μία μεταξύ τους συνάντησης στο Λευκό Οίκο δήλωσε ότι «είμαστε σαν δίδυμοι»²¹, ενώ

²¹ Τα λόγια αυτά είναι απόσπασμα δηλώσεων ευαρέσκειας του Προέδρου Τράμπ για τα επιτεύγματα του Πρωθυπουργού Ορμπάν, κατά το κλείσιμο της συνάντησής τους στο Λευκό Οίκο, στις 13 Μαΐου 2019 (Maza 2019)

έχει δημιουργήσει ένα πολιτικό ρεύμα που έχουν αρχίσει να ακολουθούν και άλλοι λαϊκιστές ηγέτες. Ο ιστότοπος Politico.eu σκιαγραφώντας την πολιτική οντότητα του Ορμπάν, δε διστάζει να χαρακτηρίσει την πολιτική του ως «Ορμπανισμό», κατά τα πρότυπα του «Πουτινισμού» για τον Πρόεδρο Βλαντιμίρ Πούτιν της Ρωσίας και «Ερντογανισμού» για τον Πρόεδρο της Τουρκίας Ρετζέπ Ταγίπ Ερντογάν. Δίνει λοιπόν ένα στίγμα της επιρροής που έχει αρχίσει να διαφαίνεται από τη δράση της πολιτικής ατζέντας του κ. Ορμπάν, η οποία έχει ξεπεράσει τα σύνορα της Ουγγαρίας και έχει δημιουργήσει μία τάση προς πολιτικούς που συμμερίζονται παρόμοιες ιδέες. Ο ιστότοπος, συνεχίζει αναφέροντας, ότι αυτές οι τάσεις των «-ισμών» έχουν ξεκινήσει να κερδίζουν έδαφος και να εδραιώνονται στα άκρα της Ευρώπης. Όσον αφορά την πολιτική του Προέδρου Ορμπάν, την χαρακτηρίζει φτωχή σε ποικιλία, ότι δεν είναι ευθέως απολυταρχική, ότι ακολουθεί το γενικό πλαίσιο της Ευρωπαϊκής πολιτικής γραμμής, ενώ έχει ήδη «γονατίσει» τις ΜΚΟ, τα ανεξάρτητα ΜΜΕ και τη δικαστική εξουσία, σε σημείο που θα τη θαύμαζε ο Πρόεδρος της Ρωσίας Πούτιν και ο Πρόεδρος της Τουρκίας Ερντογάν. Τέλος σημειώνει, ότι αυτή του η στάση να έρχεται σε ευθεία ρήξη με ενδοκρατικούς και εξωτερικούς αντιπάλους, τον έχει κάνει τόσο λαοφιλή και αποδεκτό από την ουγγρική κοινωνία (Kaminski και Varadarajan 2015).

Ο ουγγρικός λαός, ακόμα και σήμερα δεν έχει πειστεί για το αν οι τακτικές του πρωθυπουργού Ορμπάν είναι προς τη σωστή ή τη λάθος κατεύθυνση και παραμένει, ακόμα και την περίοδο συγγραφής του πονήματος, ένας πολύ δημοφιλής ηγέτης. Χαρακτηριστικό παράδειγμα των παραπάνω, αποτελεί το δημοσίευμα στους Τάιμς της Νέας Υόρκης, της Ουγγαρέζας ιστορικού Μαρίας Σμίντ, η οποία στις 16 Οκτ 2019, έγραφε περιγράφοντας την κατάσταση της χώρας μετά τα δεινά του σοβιετισμού «[...] Εννιά χρόνια έχουν περάσει από τη σαρωτική νίκη του κυρίου Ορμπάν το 2010, στην οποία κέρδισε πάνω από τα δύο τρίτα των κυβερνητικών θέσεων – ένα επίτευγμα που επανέλαβε άλλες δύο φορές. Αυτό είναι μία καθαρή επίδειξη της δημοτικότητας και της επιτυχίας των πολιτικών του. Η οικονομία της Ουγγαρίας είναι σε πολύ καλή “φόρμα”: Ο πληθωρισμός και η ανεργία είναι σε χαμηλά επίπεδα: Το επίπεδο του ΑΕΠ είναι στο 5% και οι πραγματικοί μισθοί έχουν αυξηθεί κατά 40% τα τελευταία χρόνια.

Η μη φιλελεύθερη αλλαγή που προώθησε ο κ. Ορμπάν και η διάδοση του λαϊκισμού που προαναγγέλθηκε, ήταν επιπτώσεις της αστάθειας μέσα στη

φιλελεύθερη τάξη, αυτή που έδειχνε την προτίμησή της στις ελίτ πάνω από τις ανάγκες των καθημερινών πολιτών. Καθώς ο φιλελευθερισμός ξεμένει από ατμό, η πραγματική πλειοψηφική δημοκρατία και η δημοφιλής εκπροσώπηση επιστρέφουν στην Ουγγαρία.

[...] Ενώ μερικοί δεν μπορούν ακόμα να το αποδεχτούν, ο παλαιός κόσμος εξαφανίζεται. Δεν μπορεί να σωθεί. Αυτό που μπορεί και πρέπει να σωθεί είναι ο Δυτικός (Χριστιανικός) πολιτισμός. Πρέπει να αντιληφθούμε, όπως ο ιστορικός Νάιαλ Φέργκιουσον κάποτε έγραψε “η μεγαλύτερη απειλή του Δυτικού πολιτισμού δεν είναι οι άλλοι πολιτισμοί, αλλά η δική μας λιποψυχία – και η ιστορική άγνοια που την ανατροφοδοτεί”.

Εμείς οι Ούγγροι γνωρίζουμε καλά ότι κανένας δεν συμμερίζεται από καρδιάς τα συμφέροντά μας, από ότι εμείς οι ίδιοι. Γι’ αυτό συνεχίζουμε να επιμένουμε στην ελευθερία, δημοκρατία και στην ανεξαρτησία μας ως έθνος – κράτος.

Ως πολίτες μιας ελεύθερης χώρας στην καρδιά της Ευρώπης, έχουμε υπηρετήσει ως φύλακες των πυλών μεταξύ Ανατολής και Δύσης για χιλιάδες χρόνια. Ελπίζουμε να το κάνουμε για χιλιάδες ακόμα» (Schmidt 2019).

Το θέμα με το παραπάνω δημοσίευμα, δεν είναι ότι γράφτηκε από μία ιστορικό της Ουγγαρίας, σε έναν έγκριτο ιστότοπο όπως αυτό των Νιου Υορκ Τάιμς, αλλά το γεγονός ότι η ίδια, σε παλαιότερες δημοσιεύσεις της έχει δεχθεί έντονη κριτική για φιλοκυβερνητισμό και αντισημιτισμό. Μάλιστα σε δημοσίευμα του thedailybeast.com παρουσιάζεται η δράση της, καθώς εμφανίζεται ο ίδιος ο κ. Ορμπάν να έρχεται σε επαφή με την κα Σμίντ προκειμένου να ηγηθεί ενός κινήματος για την αναθεώρηση συγγραφής του εβραϊκού ολοκαυτώματος, σε συνδυασμό με την ηγεσία σε ένα από τα πλέον αμφιλεγόμενα μουσεία για το ολοκαύτωμα, το «Σπίτι της Μοίρας» (Tarnopolsky 2018). Αυτό καταδεικνύει τη διεισδυτικότητα που έχει ο πρωθυπουργός στη μετάδοση των μηνυμάτων που θέλει.

Αυτό που εν τέλει θα πρέπει να σημειωθεί είναι ότι η κοινωνία της Ουγγαρίας, ζει μέσα στον επίπλαστο κόσμο που έχει δημιουργήσει ο Πρωθυπουργός Ορμπάν. Μπορεί οι οικονομικοί δείκτες να έχουν θετικά πρόσημα, όμως η εναντίωσή του στην ευρωπαϊκή ολοκλήρωση και ειδικά σε μία τέτοια περίπτωση που η Ευρώπη προσπαθεί να αντιμετωπίσει ένα τόσο σοβαρό ζήτημα όπως είναι το μεταναστευτικό είναι πολύ επικίνδυνο για μία χώρα όπως η Ουγγαρία να λειτουργήσει με τέτοια

αυθαίρετη αυτονομία, με μόνη επίκληση αυτή της λαϊκής ετυμολογίας. Η ιστορία έχει δείξει ότι τέτοιες πολιτικές μπορεί πολύ γρήγορα να αναλαμβάνουν τα ηνία, αλλά η πτώση τους είναι τις περισσότερες φορές πιο ηχηρή από την ίδια την άνοδό τους. Για την Ουγγαρία, αυτό άρχισε ήδη να διαφαίνεται από τις πρόσφατες δημοτικές εκλογές, όπου το κόμμα του Fidesz βίωσε την πρώτη του πολιτική ήττα, καθώς στην πρωτεύουσα Βουδαπέστη εκλέχθηκε ο υποψήφιος που ανήκει στην Αξιωματική Αντιπολίτευση, γεγονός που παρουσιάστηκε με πολύ έντονο τρόπο, παραλληλίζοντας το με αυτό της εκλογικής δημάρχου Κωνσταντινουπόλεως, υποψηφίου από την αντίστοιχη τουρκική αντιπολίτευση, σε μία προσπάθεια ανάδειξης ως «πλήγματος» στην απόλυτη κυριαρχία και στην έναρξη της πτώσης του αυταρχισμού της διακυβέρνησης Ορμπάν.

ΜΑΤΕΟ ΣΑΛΒΙΝΙ – ΕΝΑΣ ΣΥΓΧΡΟΝΟΣ ΙΤΑΛΟΣ «ΟΛΙΓΑΡΧΗΣ»;

Όταν ο Αλτιέρο Σπινέλι²² πρωτοστατούσε στη δημιουργία της Ευρωπαϊκής Ένωσης με το γνωστό «Σχέδιο Σπινέλι» το 1984, δεν θα μπορούσε να φανταστεί ότι 30 χρόνια αργότερα θα υπήρχαν τόσο πολέμιοι της ευρωπαϊκής ιδέας και πόσοι άλλοι που θα πατούσαν επάνω στο μίσος των απλών πολιτών για τα «ευρωπαϊκά συμφέροντα» των μεγάλων δυνάμεων της ηπείρου, για να αποκτήσουν πολιτική δύναμη, ικανή να φέρει τη χώρα σε τόσο δύσκολη θέση (Καραγιάννης 2019).

Σήμερα, η κυρίαρχη δύναμη στην Ιταλική πολιτική σκηνή είναι το οικολογικό κόμμα «Κίνημα των 5 Αστέρων»²³, ένα κόμμα που κατάφερε να ανέλθει στην

²² Ο Ιταλός πολιτικός Αλτιέρο Σπινέλι ήταν ένας από τους ιδρυτές της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Πρωτοστάτησε στη σύνταξη της πρότασης του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου για μια ομοσπονδιακή ευρωπαϊκή ένωση, η οποία ονομάστηκε «σχέδιο Σπινέλι». Το σχέδιο αυτό εγκρίθηκε το 1984 από τη συντριπτική πλειοψηφία των μελών του Κοινοβουλίου και αποτέλεσε σημαντικό στοιχείο για την ενδυνάμωση των Συνθηκών της ΕΕ στις δεκαετίες του 1980 και του 1990. Σε ηλικία 17 ετών, ο Σπινέλι έγινε μέλος του Κομμουνιστικού Κόμματος, με αποτέλεσμα να παραμείνει φυλακισμένος από το ιταλικό φασιστικό καθεστώς από το 1927 μέχρι το 1943. Μετά τη λήξη του Β' Παγκοσμίου Πολέμου, ίδρυσε το Φεντεραλιστικό Κίνημα Ιταλίας. Με την ιδιότητα του συμβούλου σημαντικών προσωπικοτήτων, όπως ο Ντε Γκασπερι, ο Σπάακ και ο Μονέ, εργάστηκε για την ενοποίηση της Ευρώπης. Με τις νομικές του γνώσεις, προώθησε την ευρωπαϊκή ιδέα στους ακαδημαϊκούς κύκλους και ίδρυσε το Ινστιτούτο Διεθνών Υποθέσεων στη Ρώμη. Ως μέλος της Ευρωπαϊκής Επιτροπής, ανέλαβε τον τομέα της εσωτερικής πολιτικής από το 1970 έως το 1976. Για τρία χρόνια διετέλεσε βουλευτής του Κομμουνιστικού Κόμματος στο ιταλικό Κοινοβούλιο και το 1979 εξελέγη μέλος του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου (Europa.eu n.d.).

²³ Το Κίνημα Πέντε Αστέρων (ιταλ. Movimento 5 Stelle) είναι ιταλικό πολιτικό κόμμα που ιδρύθηκε από τον Μπέπε Γκριλο, δημοφιλή κωμικό και μπλόγκερ, και τον Τζιανρομπέρτο Κασταλέτζιο στις 4 Οκτωβρίου 2009. Το κόμμα είναι οικολογικό, κατά του ευρώ και ευρωσκεπτικιστικό. Τάσσεται υπέρ της άμεσης δημοκρατίας και της ελεύθερης πρόσβασης στο Διαδίκτυο, ενώ καταδικάζει τη διαφθορά. Το κόμμα συμμετείχε στις εκλογές του 2013 και συγκέντρωσε ποσοστό της τάξης του 25% (Wikipedia, Κίνημα των Πέντε Αστέρων 2019)

εξουσία, μετά από την κατά κράτος κατακραυγή των κεντροαριστερών κυβερνήσεων του παρελθόντος, στις οποίες αποδόθηκε πλήρως η ευθύνη για τη σημερινή οικονομική κατάσταση της Ιταλίας. Όμως, η προσωπικότητα που τράβηξε την περισσότερη δημοσιότητα την τελευταία διετία με τη ρητορική του και με τις κινήσεις τακτικής του, ήταν αδιαμφισβήτητα, ο Ματέο Σαλβίνι²⁴.

Όταν στις εθνικές ιταλικές εκλογές στις 4 Μαρτίου 2018, το Κίνημα των 5 Αστέρων, συγκέντρωνε ποσοστό 32%, το ακροδεξιό κόμμα της «Λέγκας του Βορρά»²⁵, με ηγέτη της το Ματέο Σαλβίνι συγκέντρωνε μόλις το 17%. Έτσι αποτέλεσε το φυσικό δευτερεύοντα σε έναν συνασπισμό Πέντε Αστέρων – Λέγκας. Μόλις βρέθηκε στην κυβέρνηση, όμως, ο Σαλβίνι έκλεψε την παράσταση. Απαίτησε έξυπνα για τον εαυτό του την θέση του Υπουργού Εσωτερικών και άρχισε να επιστρέφει караβιά μετά από караβιά με πρόσφυγες, εξαγριώνοντας ανθρωπιστικές οργανώσεις αλλά κερδίζοντας αξιοπιστία στους συμπατριώτες του Ιταλούς. Με την δύναμη της αυξανόμενης δημοτικότητάς του, ο Σαλβίνι μπόρεσε να σπρώξει την κυβέρνηση συνασπισμού προς τα δεξιά. Ήταν επίσης σε θέση να διασπάσει την βάση των Πέντε Αστέρων, που είναι ένα ετερόδοξο κίνημα αποτελούμενο από απογοητευμένους αριστερούς, δυσανεκτούς νέους ανθρώπους, και πιο ηλικιωμένους ψηφοφόρους της εργατικής τάξης, οργισμένους σχετικά με το εμπόριο και την Ευρωπαϊκή Ένωση - με αμερικανικούς όρους, ένα μείγμα ψηφοφόρων του Μπέρνι Σάντερς και του Ντόναλντ Τράμπ (Stille 2019).

Ο Ιταλός πρώην Υπουργός Εσωτερικών αξιοποίησε μάλιστα στο έπακρο την εμπειρία του ως ευρωβουλευτής, για να συμμαχήσει με την ακροδεξιά Γαλλίδα Μαρί Λε Πεν, εναντίον του Γάλλου Προέδρου Μακρόν και των ιδεών του για βελτίωση της

²⁴ Ο Ματέο Σαλβίνι (Matteo Salvini, 9 Μαρτίου 1973) είναι Ιταλός πολιτικός, ο οποίος από την 1η Ιουνίου 2018 διατελεί αντιπρόεδρος της Κυβέρνησης της Ιταλίας και υπουργός Εσωτερικών.[15] Επιπλέον, είναι ομοσπονδιακός γραμματέας της Λέγκας του Βορρά από τον Δεκέμβριο του 2013 και ο ηγέτης του κόμματος Noi con Salvini (Μαζί με τον Σαλβίνι) από τον Δεκέμβριο του 2014. Είναι γεροϋσιαστής στην ιταλική Γερουσία από τον Μάρτιο του 2018. Επίσης, διετέλεσε ευρωβουλευτής από το 2004 έως το 2018 (Wikipedia, Ματέο Σαλβίνι 2019)

²⁵ «Βόρεια Λέγκα για την ανεξαρτησία της Παντανίας»: Πολιτικό κόμμα της Ιταλίας. Στις εκλογές του 2018 μετονομάστηκε σε «Λέγκα» χωρίς άλλη αλλαγή στο καταστατικό της. Συνήθως της αποδίδουν και το προσωνύμιο «Carrucio» (Άρμα). Ιδρύθηκε ως κόμμα το 1991 ως συνασπισμός 6 περιφερειακών κομμάτων του Βορρά. Ιδρυτής του και ηγέτης του ήταν ο Ουμπέρτο Μπόσσι, μέχρι το 2012. Μετά από διαδοχικές κρίσεις, ο Ματέο Σαλβίνι, νίκησε τον Μπόσσι και ανέλαβε τα ηνία ως Γραμματέας του κόμματος το 2013. Το κόμμα προτάσσει τη μεταστροφή στον κρατικό και οικονομικό φεντεραλισμό, στην περιφερειοποίηση και στη μεγαλύτερη τοπική αυτονομία, ειδικότερα για τις βόρειες επαρχίες. Κατά καιρούς υποστηρίζει την αυτονομία του Βορρά, ο οποίος αναφέρεται ως «Παντανία», οπότε η κίνηση αυτή ονομάστηκε «Padanian nationalism» (Εθνικισμός της Παντανίας) (Wikipedia, Lega Nord 2019).

εικόνας της Ε.Ε. Γενικότερος στόχος των ακροδεξιών δυνάμεων της Ευρώπης ήταν η ενίσχυσή τους στις Ευρωεκλογές του Μαΐου 2019, έτσι ώστε να μπορούν να διαδραματίζουν καθοριστικότερο ρόλο αλλά και επιρροή, προβάλλοντας τις ευρωσκεπτικιστικές τους θέσεις (Καραγιάννης 2019), γεγονός που όντως συνέβη και έτσι η άκρα δεξιά, ανασυγκροτούμενη στους κόλπους της πολιτικής ομάδας Ευρώπη των Εθνών και των Ελευθεριών (ENL) που περιλαμβάνει ιδίως τον Εθνικό Συναγερμό της Μαρίν Λε Πεν και την ιταλική Λέγκα του Ματέο Σαλβίνι αύξησε τη δύναμή της από 36 ευρωβουλευτές στους 57.

Η δύναμη που άντλησε από τη λαϊκή αποδοχή ο Σαλβίνι, φαίνεται από τα συνθήματα που κατά καιρούς χρησιμοποίησε για να δώσει το αναγκαίο «χρώμα» στους δημόσιους λόγους του. Έτσι, το «Πρώτα οι Ιταλοί!» ήταν το κύριο σύνθημά του, κατά τα πρότυπα του Αμερικανού ηγέτη Τράμπ με το «America First» (Αμερική Πρώτα), ενώ τροφοδότησε το Κίνημα των Πέντε Αστέρων, για να διεξάγει μια μακρά καμπάνια «Στα μούτρα σας!» ("Up Yours!") κατά του ιταλικού πολιτικού κατεστημένου.

Η περίπτωση, όμως του Σαλβίνι, έχει το τελευταίο διάστημα ανατρέψει τις προβλέψεις των δημοσκόπων που έκαναν λόγο για σαρωτική επικράτησή του, καθώς σε μία κίνηση αυξημένου ρίσκου και στηριζόμενος στη μεγάλη του ευρωκοινοβουλευτική αύρα, «έριξε» τον Αύγουστο του 2019 την κυβέρνηση συνεργασίας με το Κίνημα των Πέντε Αστέρων, φιλοδοξώντας να γίνει ο απόλυτος ηγέτης της Ιταλίας. Τότε και σε έκπληξη των περισσότερων, το πρωτεύον κόμμα του Κινήματος των Πέντε Αστέρων στράφηκε προς τα αριστερά και σύναψε συμμαχία με το κεντροαριστερό Δημοκρατικό Κόμμα, «εκπορτίζοντας» ουσιαστικά τη Λέγκα του Βορρά από το κυβερνητικό σχήμα. Αυτό προκάλεσε μεγάλη έκπληξη σε όλο τον πολιτικό κόσμο, που μιλούσε για αποτροπή «ορμπανοποίησης» (κατά τα πρότυπα της ουγγρικής διακυβέρνησης του Βίκτορ Ορμπάν) της Ιταλικής πολιτικής σκηνής.

Για την άνοδο του λαϊκισμού στην Ιταλία, ο Βρετανός δημοσιογράφος Μάρτιν Κέτλ, σε άρθρο του στην εφημερίδα The Guardian, παρουσιάζει πολύ εύστοχα τις ομοιότητες της ιταλικής και της βρετανικής πολιτικής σκηνής, όπως αυτές διαμορφώθηκαν το τελευταίο διάστημα, σε αντίθεση με αυτές του παρελθόντος. Χαρακτηριστικά αναφέρει: *«Για το μεγαλύτερο χρονικό διάστημα από το 1945, οι πολιτικές και οι κυβερνήσεις της Βρετανίας και της Ιταλίας, φαίνονταν να κατέχουν τα δύο άκρα αντίθετα. Πράγματι και οι δύο ήταν μεγάλες Ευρωπαϊκές Δυνάμεις.*

Πράγματι, επίσης και οι δύο κατείχαν μία θέση στις μεγάλες παγκόσμιες οικονομίες. Ακόμα και τώρα, Βρετανία και Ιταλία συμμετέχουν στα συνέδρια των «G7».

Για το παρελθόν, αυτό ήταν το σημείο όπου οι ομοιότητες σταματούσαν. Στην πολιτική, η Βρετανία ήταν φημισμένα σταθερή, ενώ η Ιταλία, όχι. Οι βρετανικές κυβερνήσεις είχαν δυνατές βάσεις στο εσωτερικό της χώρας, ενώ στην Ιταλία, οι κυβερνήσεις ήταν αδύνατες και βραχείες. Στη Βρετανία, οι αριστερές πολιτικές στηρίζονταν στον βιομηχανικό συνδικαλισμό, ενώ η Ιταλία κατείχε τη μεγαλύτερη, πιο εκσυγχρονιστική και πιο ελκυστική κομμουνιστική πολιτική δύναμη της Δύσης. Όταν η Βρετανία κοιτούσε στον καθρέφτη, έβλεπε την προσωποποίηση της ακεραιότητας και της πρακτικότητας, ενώ η Ιταλία ήταν πολύ συχνά συνώνυμη με το έγκλημα και τη διαφθορά. Ενώ η Βρετανία διατηρούσε την αυτονομία της με την άρνησή της να εισέλθει στη «ζώνη του ευρώ», η Ιταλία με ενθουσιασμό αποδεχόταν την υψηλή θέση της στην ΕΕ και η ένταξή της στη διαδικασία του κοινού νομίσματος «κατασκευάστηκε» χωρίς καμία ντροπή.

Σήμερα, η πολιτική σύγκριση χαρακτηρίζεται όχι από απόκλιση, αλλά από μία αυξανόμενη σύγκλιση. Στην πολιτική, η Βρετανία άρχισε να γίνεται περισσότερο σαν την Ιταλία. Όπως η Ιταλία, η Βρετανία έγινε μία δύσκολη χώρα για να κυβερνηθεί, με αποτέλεσμα να δίνεται όλο και λιγότερη προσπάθεια για να αντιμετωπιστούν τα οικονομικά, κοινωνικά και πολιτικά προβλήματα. Έτσι, όπως στην Ιταλία, η Βρετανία φαίνεται να οδηγείται με σταθερούς ρυθμούς προς τη δεξιά πολιτική, κάτω από ικανούς λαϊκιστές ηγέτες, τους οποίους οι πολιτικοί θεσμοί αποδεικνύονται ανήμποροι να ελέγξουν».

Συνεχίζει, σημειώνοντας την ομοιότητα των πρόσφατων γεγονότων με την κατάρρευση της κυβέρνησης συνασπισμού, ο οποίος στα τέλη του 2017 προκάλεσε την παραίτηση του τότε πρωθυπουργού Τζιουζέπε Κόντι και έδωσε βήμα σε έναν λαϊκιστή όπως ο Ματέο Σαλβίνι, το οποίο γεγονός είναι σε απόλυτη αντιστοιχία με την παραίτηση της Τερέζας Μέι και την άνοδο του Μπόρις Τζόνσον στη Βρετανία. Εντοπίζει μεγάλη επιρροή από τις πολιτικές του Αμερικανού προέδρου Τράμπ και στις δύο χώρες, ο οποίος με αυτόν τον τρόπο προσπαθεί να εδραιώσει μία σφαίρα επιρροής μέσα στην ΕΕ. Εντοπίζει μία ιταλική τάση, να προστεθούν σε κάθε κίνηση της ΕΕ, οι λέξεις «εκτός της Ιταλίας», σε μία ερμηνεία της θέλησης της Ιταλίας να απεμπλακεί από τις ζημιογόνες, όπως η ίδια θεωρεί, πολιτικές της.

Καταλήγει, βέβαια, στη διαπίστωση ότι δεν θα πρέπει οι συγκρίσεις να φτάνουν πολύ μακριά, καθόσον οι δύο χώρες έχουν προφανείς διαφορές, σε αυτήν την πολιτική συγκυρία. Πλην όμως, η δεξιά τάση τους και η ενασχόλησή τους για την εξεύρεση «δεξιών» ψήφων, καθώς και η μαεστρία με την οποία χειρίζονται τις πολιτικές καμπάνιες τους μέσα σε αυτόν τον ηλεκτρονικό κόσμο, προέρχονται από το ίδιο «έδαφος». Και τώρα ειδικά που η Ελλάδα έχει σταματήσει να είναι το υπ' αριθμόν ένα ζήτημα για συζήτηση στα έδρανα της ΕΕ, έμειναν οι Ιταλία, μαζί με τη Βρετανία του Brexit να απασχολούν με τις ευθείες προκλήσεις τους προς τους πυλώνες της νομικής, οικονομικών θεμάτων και των ανθρωπίνων δικαιωμάτων (Kettle 2019).

Ο επίκουρος καθηγητής του Πανεπιστημίου της Παβίας, Φλάβιο Τσιαπόνι, προσπαθώντας να εντοπίσει τις ρίζες του ιταλικού λαϊκισμού, σε άρθρο του στο γερμανικό ιστότοπο «TruLies – The Truth about Lies on Europe», ο οποίος υποστηρίζεται από το Ινστιτούτο Ευρωπαϊκής Πολιτικής και του Προοδευτικού Κέντρου του Βερολίνου, αναφέρει ότι αυτές είναι βαθιές και δεν περιορίζονται στα τελευταία χρόνια του εικοστού πρώτου αιώνα. Συγκεκριμένα, προσδιορίζει αυτόν τον ορίζοντα, αμέσως μετά την πτώση του τείχους του Βερολίνου, οπότε και παρατηρήθηκε μία μεταστροφή στην πολιτική σκέψη των Ιταλών πολιτών, οι οποίοι άρχισαν να απομακρύνονται από την ιδεολογία και προσέγγιζαν την πολιτική περισσότερο ως προς τα θέματα που αυτή πραγματευόταν. Συνεχίζει, αναφέροντας ότι η χρονική στιγμή που ο ιταλικός λαϊκισμός έγινε πλέον ευρύτατα γνωστός, ήταν με την ανάδειξη του Σίλβιο Μπερλουσκόνι στην ηγεσία, ο οποίος ήταν και ο απόλυτος εκφραστής της. Σημειώνει, ωστόσο, ότι λαϊκισμό δεν παράγουν μόνο τα κόμματα, αλλά και μεμονωμένοι πολιτικοί, όπως παλαιότερα ο Ματέο Ρέντζι και σήμερα ο Ματέο Σαλβίνι, ενώ διαπιστώνει πρώτον, ότι το «λαϊκιστικό αφήγημα» έχει πλέον καθιερωθεί στο ιταλικό πολιτικό τοπίο και δεύτερον ότι η αυξανόμενη εξατομίκευση της πολιτικής, άνοιξε εν τέλει το δρόμο για τη λαϊκιστική επιτυχία.

Ως κύριες αιτίες αυτή της λαϊκιστικής ανόδου, καταγράφει τις θεσμικές αδυναμίες, λόγω της συγκέντρωσης πολιτικής εξουσίας σε μαζικά κόμματα (δίπολο χριστιανοδημοκρατών και σοσιαλιστών – κομμουνιστών) και της οπαδικής πλέον αφοσίωσης των ψηφοφόρων σε αυτά, δευτερευόντως την αναποτελεσματικότητα της Δεύτερης Δημοκρατίας (1992 – σήμερα) να αποτινάξει την εικόνα μιας αλλοιωμένης και ιδιοπαθούς πολιτικής τάξης και τέλος την έλλειψη εκλογικής

νομιμοποίησης των κυβερνητικών ελίτ, οι οποίες λόγω της μη συγκέντρωσης της πλειοψηφίας των ιταλικών ψήφων είναι επιρρεπείς στη δυσαρέσκεια των Ιταλών πολιτών. Καταλήγει συμπεραίνοντας ότι λόγω του απίθανου της ολοκληρωτικής εξάλειψης των παραπάνω δυσλειτουργιών και φαινομένων, αναμένεται ότι τα λαϊκιστικά κόμματα θα παραμείνουν ως υπολογίσιμη δύναμη στο ιταλικό πολιτικό σκηνικό για πολύ καιρό ακόμα (Chiaroni n.d.).

Ο ΓΑΛΛΙΚΟΣ ΛΑΪΚΙΣΜΟΣ ΤΗΣ ΔΕΞΙΑΣ ΚΑΙ ΤΗΣ ΑΡΙΣΤΕΡΑΣ

Η περίπτωση του Γαλλικού λαϊκιστικού κινήματος, έχει βαθιές ρίζες δεκαετιών, πίσω στο 1972, όταν ο Ζαν-Μαρί Λε Πεν²⁶ ηγήθηκε ενός πολιτικού σχήματος, συνέπεια συνένωσης πολλών εθνικιστικών πολιτικών ομάδων, με στόχο την ανάδειξη του προστατευτισμού και της κοινωνικής και εθνικής κυριαρχίας επί κάθε τι ξένου. Το κόμμα της «Εθνικής Συσπείρωσης» (Rassemblement national), πήρε το όνομά του μετά την αρχική ονομασία του κόμματος σε «Εθνικό Μέτωπο» (Front National), αλλά δεν κατάφερε να διαδραματίσει σημαντικό ρόλο στην Γαλλική πολιτική σκηνή για πολλά χρόνια, έως το 1984 που άρχισε να γίνεται δημοφιλές και να αποτελεί πλέον τον κύριο εκφραστή του γαλλικού εθνικισμού.

Η τόσο βαθιά χρονική στιγμή της εμφάνισης του γαλλικού λαϊκισμού στο πρόσωπο του Ζαν-Μαρί Λε Πεν, έχει προκαλέσει μία διαφοροποίηση ως προς το αφήγημά του, δεδομένων των κατά περιόδους κοινωνικών, οικονομικών και πολιτισμικών παραγόντων. Έτσι, όπως σημειώνει ο ομότιμος καθηγητής κοινωνιολογίας του London School of Economics, Νίκος Μουζέλης, σε άρθρο του στην εφημερίδα «ΤΟ ΒΗΜΑ», οι συνθήκες και η ρητορική γένεσης του λαϊκισμού στη Γαλλία, άλλαξε προσωπείο, καθώς ο κόσμος έμπαινε σε μία παγκοσμιοποιημένη οικονομία στη δεκαετία του '80, με αποκορύφωση την κρίση του 2007-8, οπότε και τα παλιά λαϊκιστικά κόμματα, βρήκαν εύφορο έδαφος για να ενδυναμώσουν την επιρροή τους και να αναπτύξουν άλλες μεθόδους προσέγγισης και προσηλυτισμού νέων ψηφοφόρων. Ονοματίζει στη συνέχεια, αυτή τη νέα μορφή λαϊκισμού, ως «ύστερο λαϊκισμό», για να του προσδώσει την απαραίτητη αντιστοίχιση σε σχέση με την παλαιά του μορφή (Μουζέλης 2019).

²⁶ Ο Ζαν-Μαρί Λε Πεν (γαλλικά: Jean-Marie Le Pen, 20 Ιουνίου 1928) είναι Γάλλος στρατιωτικός και πολιτικός, αρχηγός του ακροδεξιού κόμματος Εθνικό Μέτωπο από το 1972 μέχρι το 2011 (Wikipedia, Ζαν Μαρί Λεπέν 2019).

Στο βιβλίο του «Το Εθνικό Μέτωπο στη Γαλλία», ο καθηγητής πολιτικών επιστημών του Πανεπιστημίου της Οτάβα, Ντάνιελ Στόκεμερ, εντοπίζει τις διαφορές στη ρητορική του πολιτικού αυτού κόμματος, με την αρχική ηγεσία του Ζαν Μαρί Λε Πεν και στη συνέχεια με την ηγέτιδά του Μαρίν Λε Πεν. Στα αρχικά του στάδια το κόμμα είχε εστιαστεί πάνω στο θέμα της μετανάστευσης και των εξ αυτής παραγόμενων προβλημάτων, στην αγορά εργασίας, στην έλλειψη κοινωνικής ασφάλισης, στη διατήρηση της εθνικής κυριαρχίας και εθνικής ταυτότητας και στη δημόσια ανασφάλεια, στοιχεία που αναγνωρίζονταν σε όλα τα ριζοσπαστικά κόμματα της εποχής. Παρόλα αυτά υπήρχε αποδοχή των δημοκρατικών θεσμών και των διαδικασιών της Πέμπτης Δημοκρατίας²⁷. (Stockemer 2017, 28) Έννοιες όπως αντι-πλουραλισμός, αντι-ισοπολιτεία, πολιτισμικός μονισμός, αντι-παγκοσμιοποίηση και αντι-Ευρωπαϊσμός, κυριάρχησαν στην πολιτική ατζέντα του κόμματος για πολλά χρόνια, μέχρι το 2011 οπότε ανέλαβε η Μαρίν Λε Πεν. Από τότε και έπειτα υπάρχει μία ενίσχυση και ένας εμπλουτισμός της ρητορικής του κόμματος με έμφαση στην αντίθεση προς τον ευρωπαϊσμό, την ανάδειξη του σωβινισμού της ευημερίας, της δημόσιας ασφαλείας και της εθνικής ταυτότητας. Το κόμμα παρουσίαζε την ηγέτιδα του στο κέντρο του προγράμματος του ως η προσωποποίηση της γενικότερης θέλησης των πολιτών (Stockemer 2017, 32).

Στα συμπεράσματα του, σημειώνει ότι το κόμμα υπό την ηγεσία της Μαρίν Λε Πεν, έχει πολύ μεγάλη ανοδική πορεία φτάνοντας ακόμα και σε ποσοστό 30% των γαλλικών ψήφων, γεγονός που το αποδίδει στο, ότι στη δεύτερη δεκαετία του εικοστού πρώτου αιώνα η Γαλλία υφίσταται τριών ειδών κρίσεις. Μία οικονομική κρίση με υψηλή ανεργία και αυξανόμενο χρέος, μία πολιτική κρίση που χαρακτηρίζεται από την απολιτικοποίηση των ελίτ και τέλος μία κρίση διακυβέρνησης σε Ευρωπαϊκό επίπεδο, ιδιαίτερα στο μεταναστευτικό ζήτημα. Αποτέλεσμα όλων αυτών είναι να ωφεληθεί ένα αντί-σύστημα, όπως αυτό του Εθνικού Μετώπου (Stockemer 2017, 92).

Από μία άλλη οπτική σκοπιά, ο δημοσιογράφος Γιούρι Φρήντμαν, σε άρθρο του στο έγκριτο αμερικάνικο περιοδικό «The Atlantic», σημειώνει, ότι η Γαλλία, ως

---

²⁷ Η Πέμπτη Δημοκρατία, ή 5η Δημοκρατία, είναι η τρέχουσα μορφή του δημοκρατικού πολιτεύματος σε ισχύ στην Γαλλία. Διαδέχεται, στις 4 Οκτωβρίου 1958, την Τέταρτη Γαλλική Δημοκρατία, που εγκαθιδρύθηκε το 1946, και αποτελεί ένα βήμα απομάκρυνσης από την κοινοβουλευτική παράδοση της Γαλλικής Δημοκρατίας στην επιθυμία να ενισχυθεί ο ρόλος της εκτελεστικής εξουσίας (Wikipedia, Πέμπτη Γαλλική Δημοκρατία 2019)

η χώρα που «εφηύρε» το πολιτικό φάσμα των κομμάτων (Δεξιά – Κέντρο – Αριστερά), καθώς ιστορικά πριν 230 χρόνια, κατά τη Γαλλική Επανάσταση (1789 – 1799) οι φιλοβασιλικοί κάθονταν στη δεξιά πλευρά της Εθνοσυνέλευσης και οι επαναστάτες στην αριστερή, μπορεί δικαιωματικά να είναι στο προσκήνιο της απαρχής της κατάρρευσης αυτής της κατηγοριοποίησης, εστιάζοντας στην άνοδο του λαϊκισμού, όχι μόνο από το κόμμα της Μαρίν Λε Πεν²⁸, κατά τις γαλλικές βουλευτικές εκλογές του 2017. Εντόπισε δύο πολιτικά σχήματα που σε αυτές τις εκλογές επέλεξαν το δρόμο του λαϊκισμού για να ενδυναμωθούν ψηφοθηρικά, αυτό της Μαρί Λε Πεν στα δεξιά και το κόμμα «Νέα Γαλλία» του πολιτικού Ζαν-Λυκ Μελανσόν²⁹, που ιδεολογικά ανήκει στην αριστερά, δείχνοντας έτσι ότι ο λαϊκισμός δεν αποτελεί μονοπώλιο των δεξιών ιδεολογιών, αλλά μπορεί να γίνει εργαλείο από οποιοδήποτε πολιτικό χώρο, αρκεί να μεταλλαχτεί η ρητορική εστιάζοντας σε διαφορετικά θέματα που αγγίζουν με διαφορετικό τρόπο το μέσο ψηφοφόρο.

Στη συνέχεια, φέρνει στο φως μία ανάλυση για τα αίτια εμφάνισης του λαϊκισμού, η οποία εστιάζει σε παράγοντες που διαμορφώνουν πρόσφορο έδαφος ανόδου του λαϊκισμού, όπως το γεγονός να υπάρχουν πολλοί δυσαρεστημένοι πολίτες με την απόδοση της κυβέρνησης και το γεγονός να υπάρχει διάχυτη έντονη αβεβαιότητα και προβληματισμός για το μέλλον τους. Εφαρμόζοντας αυτή την αναζήτηση στη γαλλική κοινωνία, διαπίστωσε ότι και οι δύο αυτοί παράγοντες είναι εν ισχύ, καθώς από τις δημοσκοπήσεις, ένα πολύ μεγάλο ποσοστό πολιτών δεν πίστευε στη γαλλική κυβέρνηση και ποσοστό 40% των ερωτηθέντων αισθανόταν φόβο για το μέλλον. Από τα συναγόμενα στοιχεία, προέκυψε επίσης, ότι η Ευρώπη είναι πιο επιρρεπής στο λαϊκισμό σε σχέση με την Αμερική του Προέδρου Τράμπ.

---

²⁸ Η Μαρίν Λε Πεν (Marion Anne Perrine Le Pen, 5 Αυγούστου 1968) είναι Γαλλίδα πολιτικός, υποψήφια του γαλλικού ακροδεξιού κόμματος Εθνικού Μετώπου για τις προεδρικές εκλογές του 2017. Είναι ευρωβουλευτής από το 2004 και Πρόεδρος του Εθνικού Μετώπου από το 16 Ιανουαρίου 2011. Ο πατέρας της, Ζαν-Μαρί Λε Πεν, ήταν ηγέτης του Εθνικού Μετώπου από το 1972 έως το 2011. Είναι μέλος του κόμματος αυτού από το 1986 (Wikipedia, Μαρίν Λε Πεν 2019).

²⁹ Ο Ζαν-Λυκ Μελανσόν, είναι Γάλλος πολιτικός, ευρωβουλευτής και συμπρόεδρος του Αριστερού Κόμματος. Ήταν μέλος της αριστερής πτέρυγας του Σοσιαλιστικού Κόμματος μέχρι το Συνέδριο της Ρενς το Νοέμβριο του 2008, μετά από τα αποτελέσματα του οποίου αποχώρησε από το κόμμα για να ιδρύσει το Αριστερό Κόμμα. Ήταν υποψήφιος στις προεδρικές εκλογές του 2017 "εκτός πλαισίου πολιτικών κομμάτων" ενώ ίδρυσε το Φεβρουάριο του 2016 το κίνημα La France insoumise (FI, Ανυπότακτη Γαλλία). Είναι ο νεότερος γιος του Ζωρζ Μελανσόν, υπαλλήλου των Γαλλικών Ταχυδρομείων, και της Ζανίν Μπαγιονά, καθηγήτριας, της οποίας η οικογένεια είχε καταγωγή από την Ισπανία (Wikipedia, Ζαν-Λυκ Μελανσόν 2019).

Στα συμπεράσματά του, ο Γιούρι Φρήντμαν αναφέρει, ότι τα ευρήματα αυτά από μόνα τους δεν παράγουν λαϊκισμό, ενώ απλά κατακερματίζουν τους ψήφους σε ένα φάσμα κομμάτων, καταδεικνύοντας την ανάγκη των πολιτών να αναζητήσουν άλλους πολιτικούς χώρους, προκειμένου να εναποθέσουν την εμπιστοσύνη τους, με αποτέλεσμα να γίνονται βορά των λαϊκιστών που καταδικάζουν το «κατεστημένο» και καθησυχάζουν με νοσταλγικές αναφορές σε περασμένα μεγαλεία. Επίσης σημειώνει, ότι από τη στιγμή που υπάρχει γενικευμένη έλλειψη εμπιστοσύνης προς την κυβέρνηση, δύσκολα θα μπορούσε να υπάρχει διάκριση μεταξύ δεξιάς – κέντρου – αριστερά, ενώ η δυσπιστία και η αμφιβολία για το μέλλον αποτρέπει έναν ψηφοφόρο στο να μπει σε ένα δίπολο κεντροδεξιάς – κεντροαριστεράς. Καταλήγει στη διαπίστωση, ότι η σημερινή Γαλλία που μαστίζεται από την παράνομη μετανάστευση, την οικονομική κρίση και την έξαρση των τρομοκρατιών επιθέσεων, χρειάζεται ένα άφθαρτο πολιτικό ή έναν βετεράνο για να μπορέσει να ορθοποδήσει (Friedman 2017).

Αναλύοντας μία άλλη πλευρά του πολιτικού φάσματος, αυτή της κεντροαριστεράς, ο Γάλλος δημοσιογράφος Τζέικομπ Χάμπεργκερ, προσδιορίζει εύστοχα τη λαϊκιστική ρητορική του κινήματος «Ανυπότακτη Γαλλία»³⁰, η οποία σε αντίθεση με την αντιμεταναστευτική ατζέντα της ακροδεξιάς της Μαρίν Λε Πεν, στοχεύει στον αντισυστημισμό και στην πιο άμεση προσέγγιση των λαϊκών στρωμάτων, προσπαθώντας να φανεί πιο οικεία και προσβάσιμη πολιτική δύναμη στο γαλλικό κοινοβούλιο. Μάλιστα στις προεδρικές εκλογές του 2017, ο ηγέτης τους δέχτηκε πολλές κατηγορίες για αυταρχική προσωπικότητα, ισοδύναμη αυτής της Μαρίν Λε Πεν, χωρίς αυτός να δείχνει να πτοείται, αν και κάποιες από αυτές τις να είναι δίκαιες. Συχνά συγκρουόταν με δημοσιογράφους της τηλεόρασης και εντύπων κατηγορώντας τους για διασπορά «ψευδών ειδήσεων» εναντίον του, ενώ πολλοί από τους υποστηρικτές του υιοθετούσαν ψευδο-συνωμοσιολογική ρητορική στο διαδίκτυο. Στην ατζέντα του κόμματος υπήρχαν υποσχέσεις για τεράστιες επενδύσεις στον τομέα της βιώσιμης ενέργειας και των δημόσιων υπηρεσιών,

---

³⁰ Το κόμμα «Ανυπότακτη Γαλλία» (γαλ. La France insoumise) είναι ένα αριστερό δημοκρατικό σοσιαλιστικό κόμμα της Γαλλίας, το οποίο ιδρύθηκε στις 10 Φεβ 2016, από τον Ζαν-Λυκ Μελανσόν, τότε μέλος του Ευρωκοινοβουλίου και πρώην συν-ηγέτης του «Αριστερού Κινήματος». Στοχεύει στην εφαρμογή του οικοσοσιαλιστικού προγράμματος «Ένα Κοινό Μέλλον» (γαλ. L'Avenir en commun). Ήταν υποψήφιο στις Γαλλικές Προεδρικές εκλογές του 2017, στις οποίες τερμάτισε τέταρτο κόμμα, λαμβάνοντας στον πρώτο γύρο 19,57% των γαλλικών ψήφων. Εξέλεξε 17 βουλευτές με ηγέτη τους τον Ζαν-Λυκ Μελανσόν. Ως λογότυπο χρησιμοποιεί το ελληνικό σύμβολο «φ» (Wikipedia, La France Incoumise 2019).

καθώς και πρωτοβουλίες για να καταπολεμηθεί η επισφαλής εργασία και η επιρροή των μεγάλων οικονομικών και τεχνολογικών εταιρειών, ενώ μέρος της κομματικής ταυτότητας του κόμματος, αποτέλεσε η «συμμετοχική δημοκρατία». Παρά τους πειραματισμούς του κόμματος ως προς τη συμμετοχή όλο και περισσότερων πολιτών στις διαδικασίες της δημοκρατίας, δεν μπόρεσε να δεισδύσει όσο θα ήθελε στη θέληση των Γάλλων απογοητευμένων ψηφοφόρων και ο λαϊκισμός που επέδειξε κατά την εκλογική διαδικασία του 2017, δεν αποτέλεσε απειλή για την ευρωπαϊκή δημοκρατία (Hamburger 2018).

Ο ΛΑΪΚΙΣΜΟΣ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ: Η ΕΞΑΙΡΕΣΗ ΤΟΥ ΚΑΝΟΝΑ

Η ελληνική πραγματικότητα των τελευταίων 40 χρόνων, έχει να αναδείξει πολλά στις μελέτες για την πολιτική επιστήμη της λειτουργίας του πολιτεύματος και των πολιτικών κομμάτων. Οι διακυβερνήσεις της κεντροαριστεράς και της κεντροδεξιάς που άλλαζαν πολύ συχνά τη σκυτάλη, παρουσίαζαν παρόμοια προσώπεια με πολύ μικρές διαφοροποιήσεις στη ρητορική τους και στον τρόπο που λειτουργούσε το κράτος.

Το Πανελλήνιο Σοσιαλιστικό Κίνημα (ΠΑΣΟΚ), ως το κεντροαριστερό κόμμα που εισήγαγε τον «αντιφιλελεύθερο δημοκρατισμό» (Παππάς 2014, 2), όπως τον χαρακτηρίζει ο ποινικολόγος Τάκης Παππάς, στην Ελλάδα τη δεκαετία του '80, ήταν αυτό που προσπάθησε να δημιουργήσει το προφίλ της μεταδικτατορικής Ελλάδας, μέσα στα ευρωπαϊκά συνέδρια των μεγάλων δυνάμεων και των μεγάλων συμφερόντων. Τη δεκαετία αυτή το ΠΑΣΟΚ, με τον τρόπο που χειρίστηκε το εκλογικό σώμα και τις μεθόδους που ακολούθησε στην εξυπηρέτηση των εσωτερικών του συμφερόντων, το κατατάσσει ανάμεσα στα μεγαλύτερα λαϊκιστικά κόμματα της Ευρώπης. Με ένα μοναδικό μείγμα πελατειακού συστήματος και «πατριωτικού αριστερού λαϊκισμού», υπό την ηγεσία του Ανδρέα Παπανδρέου τη δεκαετία του 1980, το ΠΑΣΟΚ επηρέασε βαθιά την ελληνική πολιτική. Αυτό ενισχύθηκε από το γεγονός ότι η Νέα Δημοκρατία (ΝΔ) αισθάνθηκε υποχρεωμένη να αντιγράψει κατά μεγάλο μέρος το πελατειακό σύστημα και, ίσως σε λίγο μικρότερο βαθμό, τον λαϊκισμό, προκειμένου να διατηρήσει την εκλογική ανταγωνιστικότητά της.

Ο λόγος για τον οποίο το ΠΑΣΟΚ φέρει μεγάλη ευθύνη για την ελληνική κρίση στη δεύτερη δεκαετία του 21^{ου} αιώνα, είναι ότι δημιούργησε μία επιζήμια λαϊκιστική

κληρονομιά, δηλαδή αυτή των αδύναμων θεμελίων της φιλελεύθερης ελληνικής δημοκρατίας. Αντανακλώντας τη λαϊκιστική δυσπιστία του για τις αντισταθμιστικές δυνάμεις, που θα μπορούσαν να εμποδίσουν τη «γενική θέληση» (δηλαδή τη διακυβέρνηση από το ΠΑΣΟΚ), το κόμμα δεν ανέπτυξε ποτέ μια ισχυρή ανεξάρτητη γραφειοκρατία ή δικαστική εξουσία, ενώ το πελατειακό σύστημα καθιστούσε ασαφή τα όρια μεταξύ κόμματος και κράτους. Στον αντίποδα η ΝΔ ιδεολογικά κατέληξε σε γενικές γραμμές, να αντιγράφει την πολιτική του ΠΑΣΟΚ, για να μπορέσει να αντισταθμίσει τη λαϊκιστική δύναμη στους ψηφοφόρους που είχε ήδη αναπτύξει το ΠΑΣΟΚ. Το αποτέλεσμα όλων αυτών των γεγονότων ήταν, τα δύο μεγάλα κόμματα της εποχής να συναγωνίζονται για το πόσα ρουσφέτια και τι είδους εξουσία θα έλεγχαν, παρά να προάγουν το πολιτικό τους καθεστώς (Mudde 2015).

Αυτό που ουσιαστικά συνέβη τη δεκαετία του '80 στην πολιτική σκηνή της Ελλάδας, ήταν μία ρητορική αποθέωση του λαού, που δικαιολόγησε μία πολιτική επέκτασης του δημοσίου τομέα μέσω προσλήψεων μελών του κόμματος του ΠΑΣΟΚ. Αυτό θα πρέπει να σημειωθεί είναι ότι, μπορεί ο λαϊκισμός στην Ελλάδα να θεωρήθηκε συνώνυμος με το διπολισμό ΝΔ και ΠΑΣΟΚ, πλην όμως στην πραγματικότητα η σύγκλισή τους πίσω από ένα «εκσυγχρονιστικό» και «φιλοευρωπαϊκό» προφίλ ήταν εμφανής, γεγονός που αποδεικνύει το μέγεθος του προσηλυτισμού που υπέστη η ΝΔ, προκειμένου να ανταπεξέλθει στο άλλο άκρο της ζυγαριάς (Αθανασιάδης 2019).

Ο δημοσιογράφος Ανδρέας Παπαδόπουλος σε άρθρο του για τα 30 χρόνια από την ίδρυση του ΠΑΣΟΚ, γράφει ότι *«Η διαδρομή του ΠΑΣΟΚ, ιδίως μετά το 1981, είναι ταυτισμένη με την πορεία της χώρας, άρα είναι και συνυπεύθυνο για τη σημερινή αδιέξοδη κατάσταση στην οποία έχει περιέλθει η Ελλάδα. Η πορεία του δεν είναι ευθεία και γραμμική. Από το “ΕΟΚ και ΝΑΤΟ το ίδιο συνδικάτο”, από το “έξω οι βάσεις του θανάτου”, έχουμε περάσει στην εποχή του Διεθνούς Νομισματικού Ταμείου, στην πλήρη προσήλωση στους ευρωπαϊκούς θεσμούς και στην ανάπτυξη προνομιακών σχέσεων με τον αμερικανικό παράγοντα. Το ΠΑΣΟΚ ξεκίνησε ως ένα κόμμα “στα αριστερά της αριστεράς”, αμιγώς προσωποπαγές, χωρίς δημοκρατικές δομές, σχεδόν μπαθαθικού τύπου και πέτυχε χάρη στις ικανότητες του ιδρυτή του να εκφράσει το κοινωνικό-πολιτικό ρεύμα της αλλαγής, το οποίο σταδιακά μετά το 1974 μετατράπηκε σε πλειοψηφικό. [...] Η επιστροφή του ΠΑΣΟΚ στην εξουσία στα τέλη του 1993 ουσιαστικά αποτελεί τη συνέχεια από εκεί που είχε αφήσει το νήμα το 1989*

σε σχέση με τα προβλήματα της υγείας του Ανδρέα Παπανδρέου, τα οποία τον καθιστούσαν ανίσχυρο και ανήμπορο. Παραταύτα διαφαινόταν μια στροφή τόσο στα ζητήματα της οικονομικής όσο και της εξωτερικής πολιτικής. [...] Η επιλογή Σημίτη από την κοινοβουλευτική ομάδα του ΠΑΣΟΚ αποτέλεσε στοιχείο επιβίωσης και παραμονής του κόμματος στην εξουσία. Η διακυβέρνηση του κ. Σημίτη έχει θετικά και αρνητικά στοιχεία, παρότι είναι σχετικά νωρίς να κριθεί το συνολικό έργο. Η σταθερή προσήλωση στην Ευρώπη και τους θεσμούς της, η βελτίωση των σχέσεων με την Τουρκία, η είσοδος της χώρας στην ΟΝΕ, η συμμετοχή της Κύπρου στην Ε.Ε., τα μεγάλα έργα (Αττικής Οδός, μετρό, αεροδρόμιο Σπάτων, γέφυρα Ρίου-Αντιρρίου κ.α), αλλά και η δημιουργία των ανεξάρτητων αρχών, είναι τα στοιχεία που συνθέτουν το θετικό πρόσημο των κυβερνήσεων του» (Παπαδόπουλος 2011).

Στο βιβλίο «Populist Political Communication in Europe», στο κεφάλαιο 15 που αναφέρεται στον ελληνικό λαϊκισμό, οι Παπαθανασόπουλος, Ανδρεάδης και Γιαννούλη συγκεντρώνουν πολλές μελέτες έγκριτων επιστημόνων για να παρουσιάσουν τον πολιτικό φαινόμενο του λαϊκισμού, όπως αυτό διαμορφώθηκε στη μεταδικτατορική Ελλάδα. Σε αυτό παρουσιάζεται το ΠΑΣΟΚ ως το κόμμα που μπορεί να κατηγοριοποιηθεί με τον αντι-ελιτίστικο λαϊκισμό. Αυτό το κατάφερε μέσω του ηγέτη του Ανδρέα Παπανδρέου, κάτω από την ηγεσία του οποίου «ο λαός» μπορούσε να εκφράσει τις κοινές ιδεολογικές του πεποιθήσεις. Αυτό το κατάφερε, εκμεταλλευόμενο τη διαφοροποίηση του πολιτικού κενού μεταξύ Δεξιάς και Αριστεράς, παρουσιάζοντας ένα «Νέο Αριστερό» κόμμα, με μια στρατηγική που παρουσίαζε την ελληνική κοινωνία ως ένα μέρος του θεμελιώδους διαχωρισμού ανάμεσα στην συλλογική «μη προνομιούχα» πλειοψηφία και ενός μικρού τμήματος «προνομιούχου» ολιγαρχίας, που αντιπροσωπευόταν από τα ξένα συμφέροντα και τα εθνικά μονοπώλια. Αναφέρουν ότι το ΠΑΣΟΚ στα πρώτα του χρόνια είχε εθνικιστική ιδεολογία, που συχνά εκφραζόταν με συνθήματα όπως το «Η Ελλάδα ανήκει στους Έλληνες» του Ανδρέα Παπανδρέου. Τασσόταν ενάντια στο ΝΑΤΟ, τις ΗΠΑ και στην είσοδο της Ελλάδας στην ΕΟΚ, προσπαθώντας να διχάσει την πολιτική ελίτ της εποχής σε αυτούς που ήταν «φίλοι της Ελλάδος» και σε αυτούς που ήταν «εχθροί της Ελλάδος». Στον οικονομικό τομέα, η εθνικοποίηση των βασικών βιομηχανιών και τομέων, ήταν από τα βασικά χαρακτηριστικά της πολιτικής ατζέντας του ΠΑΣΟΚ, τουλάχιστον μέχρι το 1981, οπότε άρχισε να πασχίζει να διαμορφώσει το πολιτικό του προφίλ στο πολιτικό φάσμα.

Οι εκλογές του 1981 αποκάλυψαν τον θρίαμβο του Παπανδρέου στην υπόσχεση μιας γενικής «αλλαγής» στην ελληνική κοινωνία, την πολιτική και τη διοίκηση. Η ελληνική κοινωνία ήταν έτοιμη να αντιμετωπίσει τις συνέπειες του λαϊκισμού που μετατράπηκε σε πολιτική δράση τα επόμενα χρόνια με την πρωθυπουργία του Παπανδρέου. Το ΠΑΣΟΚ δεν είχε συγκεκριμένο πρόγραμμα για τη μεταρρύθμιση της χώρας. Αντ' αυτού, προσπάθησε να επιβραβεύσει το εκλογικό του σώμα προσφέροντας οφέλη στον "λαό" προκειμένου να ικανοποιηθούν οι υψηλές προσδοκίες των Ελλήνων, που καλλιεργήθηκαν με το σύνθημα του κόμματος «Το ΠΑΣΟΚ στην κυβέρνηση – ο λαός στην εξουσία». Με άλλα λόγια η ηγεμονία του ΠΑΣΟΚ σήμανε τη μετάβαση από τον παραδοσιακό πελατειακό κράτος σε μια «μηχανιστική πολιτική» (Papathanassopoulos, Giannouli και Andreadis 2016, 1).

Η σκυτάλη του λαϊκισμού στην Ελλάδα, έμελλε να την πάρει ένα άλλο κόμμα, άλλου ιδεολογικού χώρου, το οποίο γεννήθηκε μέσα από τις αστοχίες και τις λάθος κινήσεις του ΠΑΣΟΚ. Αυτό είναι ο Λαϊκός Ορθόδοξος Συναγερμός (ΛΑΟΣ). Το ΠΑΣΟΚ επί διακυβέρνησης Σημίτη, προσπάθησε να απεμπλακεί από τη θρησκευτική δέσμευσή του, σε μία προσπάθεια να δείξει πιο ευρωπαϊκό και φιλελεύθερο πρόσωπο, σε μια εποχή που η χώρα έκανε σκληρές προσπάθειες να ενταχθεί στην ευρωζώνη και στο ενιαίο νόμισμα. Αυτή η κίνηση προκάλεσε κύματα αντικυβερνητικών εκδηλώσεων στα τέλη του 20^{ου} αιώνα και προκάλεσε ένα σημαντικό πλήγμα στο λαϊκιστικό πρόσωπο του κόμματος. Μέσα από αυτήν την αστοχία της κυβέρνησης να διατηρήσει σε συνοχή το εκλογικό του σώμα, αναπήδησε ένα άλλο, το ΛΑΟΣ που άδραξε την ευκαιρία, εκμεταλλευόμενο την πολιτική τάση της εποχής για επιστροφή στις ελληνορθόδοξες αξίες και να σφετεριστεί μέρος αυτού του εκλογικού σώματος. Το κόμμα αυτό, έχοντας ήδη στο όνομά του τη λέξη «λαός» έδειξε από την αρχή σε ποιο πολιτικό μονοπάτι θα βάδιζε και ήταν αδιαμφισβήτητα εμφανής η κατηγοριοποίηση της ρητορικής του. Στο πολιτικό φάσμα, κατατάχτηκε στη δεξιά πλευρά της δεξιάς, αγγίζοντας σε πολλές των περιπτώσεων τις ακροδεξιές απόψεις, προσπαθώντας να επιδείξει την απαραίτητη πυγμή προωθώντας τις πολιτικές του θέσεις. Το ΛΑΟΣ συγκρίθηκε ευθέως με τα δυτικοευρωπαϊκά εθνικιστικά κόμματα, τα οποία διακήρυτταν τις εθνικιστικές ιδεολογίες και τις λαϊκιστικές ρητορικές τους, καθώς και τις αντι-

μεταναστευτικές, ξενοφοβικές και αντισημιτικές θέσεις τους (Papathanassopoulos, Giannouli και Andreadis 2016, 3).

Η συνέχεια στη διαδοχή των ηγίων του λαϊκισμού, έφερε στο προσκήνιο το κόμμα του Συνασπισμού Ριζοσπαστικής Αριστεράς (ΣΥ.ΡΙΖ.Α). Το κόμμα αυτό το οποίο εμφανίστηκε στα χρόνια της, ιδρύθηκε μεν το 2004 ως «ΣΥΝΑΣΠΙΣΜΟΣ», αλλά επανιδρύθηκε το 2012 ως «ΣΥ.ΡΙΖ.Α» προσπαθώντας να παίξει πλέον τον αντι-ηγετικό ρόλο που του ανατέθηκε.

Ο ΣΥΡΙΖΑ, στα χρόνια μετά τη διάσωση της ελληνικής οικονομίας το 2010 από το Διεθνές Νομισματικό Ταμείο, έπαιξε το ρόλο του «αντι-ελιτιστικού λαϊκιστή». Όταν η παγκόσμια οικονομική κρίση έπληξε την Ελλάδα και η ελληνική κυβέρνηση αναγκάστηκε να εφαρμόσει μέτρα λιτότητας προκειμένου να αποφύγει την πτώχευση, για άλλη μια φορά "ο λαός" καταστάθηκε από μια "κυρίαρχη ελίτ". Μόνο που αυτήν τη φορά, ο "εχθρός" ήταν και εγχώριος (το ΠΑΣΟΚ και η Νέα Δημοκρατία είχαν απογοητεύσει τους πολίτες) και ξένοι (Ευρωπαϊκή Ένωση, Ευρωπαϊκή Κεντρική Τράπεζα και Διεθνές Νομισματικό Ταμείο - η αποκαλούμενη "Τρόικα" - ζήτησε τα "επαίσχυντα" πακέτα λιτότητας). Ο ΣΥΡΙΖΑ είναι ένα από τα κόμματα που προέκυψαν, αναζωογονώντας την κυριαρχία του "λαού". Η εκλογική πρόοδος του ΣΥΡΙΖΑ ήταν αξιοσημείωτη. Έλαβε ένα πρωτοφανές 17% των ψήφων των Ελλήνων στις εκλογές του Μαΐου 2012, σχεδόν 27% στις εκλογές του Ιουνίου 2012 και πάνω από 36% στις εκλογές του Ιανουαρίου του 2015, το οποίο τελευταίο του επέτρεψε να διαμορφώσει μια κυβέρνηση συνασπισμού με το δεξιό λαϊκιστικό κόμμα των Ανεξάρτητων Ελλήνων (το οποίο αποτέλεσε τη φυσική συνέχεια της διάλυσης του ΛΑΟΣ).

Όντας στην αντιπολίτευση, η κύρια προγραμματική θέση του ΣΥΡΙΖΑ ήταν «σοσιαλισμός του 21ου αιώνα» - η σοσιαλιστικοποίηση των μέσων παραγωγής και του κράτους έτσι ώστε να λειτουργούν σύμφωνα με τους κανόνες της συμμετοχικής δημοκρατίας. Στην αρχή της διακυβέρνησης του, κράτησε μία ισχυρή αντι-Γερμανική θέση. Ο πρωθυπουργός Τσίπρας υποστήριξε ότι ο Γιώργος Παπανδρέου, ο πρώην σοσιαλιστής πρωθυπουργός που είχε υπογράψει το πρώτο Μνημόνιο (3 Μαΐου 2010) είχε συμφωνήσει, ήδη πριν εκλεγεί, να παραδώσει την Ελλάδα στους δανειστές της. Στην κύρια προεκλογική του ομιλία του στην Αθήνα έκανε 40 αναφορές στον λαό που πρέπει να πολεμήσει τους εχθρούς του: Το εθνικό κατεστημένο, τα ξένα συμφέροντα, την Τρόικα, τα μνημονιακά κόμματα, την

ολιγαρχία και τους πλούσιους. Ως αποτέλεσμα, ο ΣΥΡΙΖΑ, μαζί με τους Ανεξάρτητους Έλληνες, σχημάτισαν ένα κοινό εθνικιστικό λαϊκιστικό κίνημα που κατηγορούσε τις πολιτικές ελίτ που δούλευαν εναντίον της Ελλάδος (Papathanassopoulos, Giannouli και Andreadis 2016, 4).

Ο καθηγητής Θεοδωρίδης και ο οικονομολόγος Μητσόπουλος, στο βιβλίο τους «Who's to Blame for Greece?» (2016), προσπαθώντας να αναλύσουν με οικονομικά μεγέθη την κατάσταση της Ελλάδας, μέσα στην οικονομική κρίση που βιώνει, αναφέρονται στη συμβολή του ΣΥΡΙΖΑ την περίοδο 2015 – 2017 και στο πως ο λαϊκισμός του συνέβαλε θετικά ή αρνητικά στην ελληνική οικονομική ανάκαμψη. Χαρακτηριστικά αναφέρουν: *«Ο ΣΥΡΙΖΑ ήταν μια μικρή δύναμη στη μαρξιστική αριστερά της Ελληνικής κοινοβουλευτικής πολιτικής πριν από την έκρηξη της κρίσης. Καθοδηγήθηκε από το Φεβρουάριο του 2008 από τον Αλέξη Τσίπρα, φοιτητή ακτιβιστή από την εφηβεία του, με μικρή εμπειρία του κόσμου πέρα από το στενό σύμπαν της ελληνικής αριστερά. Στις κοινοβουλευτικές εκλογές του Οκτωβρίου 2009, η τελευταία πριν το ξέσπασμα της κρίσης, ο ΣΥΡΙΖΑ πήρε το 4,6% των ψήφων. Οι νικητές, το κεντροαριστερό ΠΑΣΟΚ, πήρε 43,9%. Το βαθύ οικονομικό σοκ που ξεκίνησε το 2009 οδήγησε, ωστόσο, σε μεγάλη πολιτική αναστάτωση. Η εκλογική αναχαίτιση του ΣΥΡΙΖΑ και η παράλληλη κατάρρευση του ΠΑΣΟΚ, τροφοδοτήθηκε από την οργή του κοινού σε μια ολοένα βαθύτερη ύφεση και την ταπείνωση της εξωτερικής επιβολής λιτότητας. Ο ΣΥΡΙΖΑ, μαζί με άλλα κόμματα του λαϊκιστικού αριστερού και του δεξιού, όπως οι μελλοντικοί εταίροι του συνασπισμού οι Ανεξάρτητοι Έλληνες, χρησιμοποίησαν και τα δύο αυτά στοιχεία της λαϊκής δυσαρέσκειας. Επέμειναν ότι ήταν οι επίσημοι πιστωτές της χώρας, που ευθύνονται για την οικονομική κατάρρευση της Ελλάδας και όχι για το δημοσιονομικό εκτροχιασμό – πριν από το 2010. Μίλησαν για μια "ανθρωπιστική κρίση" που προκλήθηκε με τα μέτρα που επέβαλε η "Τρόικα" της Ευρωπαϊκής Επιτροπής(ΕΚ), της ΕΚΤ και του Διεθνούς Νομισματικού Ταμείου (ΔΝΤ) και δεν δίστασαν να απεικονίσουν τις κυβερνήσεις που είχαν υπογράψει και υλοποιήσει τις δύο πρώτες*

συμφωνίες διάσωσης ως διαδόχους των κυβερνήσεων του Κουίςλινγκ³¹ που είχαν διοριστεί από τους ναζιστικούς κατακτητές τη δεκαετία του '40.

Το μήνυμα του ΣΥΡΙΖΑ ήταν τόσο λαϊκιστικό όσο και εθνικιστικό θυμίζοντας τη ρητορική του «Περονισμού», αν και με τη διαφορά, ότι είχε διακριτικά κριτικό χαρακτήρα. Ο Περόν αναγνώριζε την εποχή εκείνη, στις μαζικές ροές των εργατών της υπαίθρου στις πόλεις, τη βάση του λαϊκιστικού κόμματος του, ενώ στην ελληνική περίπτωση, οι διαθέσιμες μάζες δημιουργήθηκαν από τις έντονα πληγείσες από την οικονομική κρίση και την παγκοσμιοποίηση, μεσαίες τάξεις. Αυτές οι ομάδες ήταν ικανές, να επιτρέψουν στον Αλέξη Τσίπρα να κερδίσει τις εκλογές του Ιανουαρίου 2015 και να αναλάβει την εξουσία με την υποστήριξη των Ανεξάρτητων Ελλήνων. Σύμφωνα με την αφήγηση του ΣΥΡΙΖΑ, η χώρα στάθηκε στα γόνατά της από μια διεφθαρμένη ολιγαρχική επιχειρηματική ελίτ, των ξένων συνεργατών τους και των στελεχών τους στις δύο παλαιές κυβερνήσεις, της ΝΔ και του ΠΑΣΟΚ. Το βασικό μετα-μήνυμα του λαϊκισμού του ΣΥΡΙΖΑ, από την εκστρατεία του Ανδρέα Παπανδρέου που οδήγησε στον πρώτο θρίαμβο το 1981, ήταν ότι το κόμμα ήταν ο αληθινός εκπρόσωπος του ελληνικού λαού ενάντια στις μηχανοραφίες εγχώριων και ξένων ελίτ. Επομένως, η ανάληψή του στην εξουσία θα σήμαινε ότι η Ελλάδα θα ανακτούσε την οικονομική της κυριαρχία και η πολιτική θα δρούσε και πάλι προς το συμφέρον των πολλών και όχι των λίγων» (Πελαγίδης και Μητσόπουλος 2016, 282).

Σε συνάφεια με τα προαναφερθέντα, ο καθηγητής Τάκης Παππάς, εντοπίζει τρία διακριτά στάδια ανάπτυξης του λαϊκισμού σε μία χώρα. Ξεκινώντας από μία κατάσταση εκκολαπτόμενου πολιτικού φιλελευθερισμού, που αποτελεί τη βάση ανάπτυξης, έχουμε ως πρώτο στάδιο την εμφάνιση ενός ισχυρού λαϊκιστικού κόμματος στην αντιπολίτευση, στη συνέχεια αυτό το κόμμα έρχεται στην εξουσία και στο τελευταίο στάδιο, έχουμε την εξάπλωση, ως επιδημία, του λαϊκισμού σε άλλα μεγάλα κόμματα. Το κάθε ένα από αυτά τα στάδια, εμπεριέχει ένα συγκεκριμένο μηχανισμό, που περιλαμβάνει την αντιπροσώπευση, την παραγωγή νέων

³¹ Ο Βίντκουν Κουίςλινγκ (Vidkun Abraham Lauritz Jonsson Quisling, 18 Ιουλίου 1887 – 24 Οκτωβρίου 1945) ήταν Νορβηγός αξιωματικός και πολιτικός φασιστικών πεπειθήσεων. Όταν άρχισε ο Β΄ Παγκόσμιος Πόλεμος, ο Κουίςλινγκ τάχθηκε με το μέρος των Ναζιστών. Συνάντησε τον Χίτλερ το 1939 στο Βερολίνο και συζήτησε μαζί του σχετικά με τα μεγάλα οφέλη που θα είχε το Ράιχ, αν καταλάμβανε τη Νορβηγία. Κατά την εκστρατεία των Ναζιστικών στρατευμάτων στη Νορβηγία, τον Απρίλιο του 1940, υποστήριξε την εισβολή τους και, ως ανταμοιβή, διορίστηκε πρωθυπουργός στην κατεχόμενη Νορβηγία. Ως πρωθυπουργός δεν ήταν καθόλου αγαπητός στους Νορβηγούς, οι οποίοι τον θεωρούσαν προδότη και συνεργάτη των δυνάμεων Κατοχής στη χώρα τους. Το επώνυμό του χρησιμοποιείται σε πολλές γλώσσες (και στην ελληνική) για να δηλώσει προδότες, συχνά δωσίλογους (Wikipedia, Βίντκουν Κουίςλινγκ 2019)

συμβόλων, συγκεκριμένες ρητορικές στρατηγικές και διαρθρωτικούς περιορισμούς. Ιδιαίτερος σημαντικό είναι, ότι το μονοπάτι για τη μετάβαση από τον πολιτικό φιλελευθερισμό στη λαϊκιστική δημοκρατία, εμπεριέχει πάντοτε την περίπτωση, σε κάθε στάδιο, την επιστροφή στον παραδοσιακό φιλελευθερισμό ως τελικό αποτέλεσμα. Στην περίπτωση της Ελλάδας, η ανάγκη για μία νέα δημοκρατική τάξη πραγμάτων το 1974, έφερε στην εξουσία τον Κωνσταντίνο Καραμανλή, ο οποίος προήγαγε τον πολιτικό φιλελευθερισμό, τη μετριοπάθεια και την ισχυρή αναζήτηση της συναίνεσης. Το ΠΑΣΟΚ, εκείνη την εποχή εμφανίστηκε και αναπτύχθηκε, ως η επιτυχημένη λαϊκιστική αντιπολίτευση. Αν και βασιζόταν στην αριστερή κληρονομιά του, εμφάνιζε πολύ ισχυρότερα εξτρεμιστικά συνθήματα από την ίδια την Κομμουνιστική Αριστερά, ενώ παράλληλα χρησιμοποιούσε και τις παραδοσιακές πρακτικές, όπως ο πολιτικός πελατειασμός. Με την άνοδο στην εξουσία από το ΠΑΣΟΚ, ξεκίνησε η δεύτερη φάση του μηχανισμού, όπως αυτός προαναφέρθηκε. Στο σημείο αυτό, παρατηρήθηκε μία μεταστροφή του πολιτικού λόγου του ΠΑΣΟΚ και η μετατόπισή του σε πιο λαϊκιστικά δεδομένα. Η εξήγηση για το φαινόμενο αυτό έγκειται στο γεγονός ότι ο λαϊκισμός παράγει ψήφους και οι ψήφοι παράγουν εξουσία. Και για έναν τόσο χαρισματικό ηγέτη όπως ο Ανδρέας Παπανδρέου, που «διψούσε» για εξουσία, η καταφυγή στον πολιτικό φιλελευθερισμό αποτελούσε «πάρεργο», καθώς θα απαιτούσε υψηλά κόστη για τη λειτουργία του δημοκρατικού πολιτεύματος, μία υποχρέωση στην τήρηση των «κανόνων του παιχνιδιού», συμπεριλαμβανομένης και την ιδεολογικής προσήλωσης και τέλος μείωση της εκλογικής δύναμης, καθώς η πολιτική θα είχε μόνο φιλελεύθερους υποστηρικτές. Έτσι λοιπόν, ο έμπειρος στην πολιτικοποίηση της μνησικακίας, Παπανδρέου, πρόσφερε στο λαό ένα νέο κυρίαρχο συμβολικό αφήγημα, αυτό στο οποίο η κοινωνία ήταν διαιρεμένη ανταγωνιστικά σε δύο ομάδες, μία εκ των οποίων αποτελούσε το διεφθαρμένο «κατεστημένο», εγχώριο και διεθνές και από την άλλη μεριά ο «λαός» που τασσόταν πάντοτε ενάντια σε όλα αυτά (Παππάς 2014, 5-8).

Στο κατόπι του ΠΑΣΟΚ, η Νέα Δημοκρατία, μετά τη μικρή διακυβέρνηση του 1990 – 1993, δεν μπόρεσε να ανακτήσει τις δυνάμεις του και να υπερκεράσει τη λαϊκιστική υπερδύναμη του ΠΑΣΟΚ. Έτσι σιγά σιγά, με απαρχή την ηγεσία του Μιλτιάδη Έβερτ (1993 – 1997), στη συνέχεια του Κώστα Καραμανλή (1997 – 2009) και τέλος του Αντώνη Σαμαρά (2009 – 2015), αναγκάστηκε να αποχωριστεί από το φιλελεύθερο πεδίο πολιτικής δράση του και να υιοθετήσει μία πιο διακριτή λαϊκιστική

γραμμή. Στην αρχή ο Έβερτ μίλησε για το «κόμμα του λαού», ενώ στη συνέχεια ο διάδοχός του Καραμανλής όχι μόνο απεμπόλησε τα πιο χαρακτηριστικά φιλελεύθερα πιστεύω, αλλά υιοθέτησε ιδέες που θύμιζαν περισσότερο τον Ανδρέα Παπανδρέου, παρά τον πρόγονό του Κωνσταντίνο Καραμανλή. Ο Αντώνης Σαμαράς, έχοντας ήδη αυτοχαρακτηριστεί ως λαϊκιστής εθνικιστής, ακολούθησε και αυτός λαϊκιστική ατζέντα κατά την περίοδο διακυβέρνησής του, παρά τη συνεχιζόμενη οικονομική κρίση στην Ελλάδα (Παππάς 2014, 16). Με αυτόν τον τρόπο ολοκληρώθηκε η διασπορά του λαϊκισμού σε όλη την πολιτική σκηνή της Ελλάδας και έδωσε τα ηνία της στη διακυβέρνηση ΣΥΡΙΖΑ να επιτελέσει έναν άχαρο ρόλο, αυτόν της ρήξης με το κατεστημένο και την παγκοσμιοποίηση, που ποτέ δεν ήρθε.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4^ο

ΔΙΑΠΙΣΤΩΣΕΙΣ – ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Συνοψίζοντας τις περιπτώσιολογικές αναλύσεις της παρούσας εργασίας, είναι κοινός τόπος το γεγονός, ότι ο λαϊκισμός παίζει έναν σημαντικό, είτε ηγετικό, είτε αντιπολιτευτικό, είτε μικρότερο ακόμα ρόλο στα πολιτικά δρώμενα των χωρών της Ευρώπης. Αυτό βέβαια δε σημαίνει ότι και οι υπόλοιπες χώρες του κόσμου, δεν έχουν αντιμετωπίσει ή αντιμετωπίζουν ήδη τέτοια φαινόμενα, πλην όμως οι χώρες της Ευρώπης έχουν δώσει αντιπροσωπευτικότερα δείγματα γραφής και έχουν τύχει μεγαλύτερης προσοχής από τους επιστήμονες των πολιτικών επιστημών. Επιπλέον, το εύθραυστο πεδίο της Ευρωπαϊκής Ένωσης έχει δημιουργήσει ένα ιδιαίτερα εύπορο έδαφος για την ανάπτυξη τέτοιων ιδεολογιών, οι οποίες υπό το πέπλο της εγγενούς δημοκρατίας βρίσκουν διέξοδο να εκφραστούν και να επηρεάσουν τα πολιτικά δρώμενα της χώρας τους, αλλά σε μερικές εξ αυτών και του ευρωπαϊκού οικοδομήματος.

Από τα διαλαμβανόμενα στην παρούσα εργασία, μπορούν να εξαχθούν οι παρακάτω διαπιστώσεις και συμπεράσματα:

Οι πολιτικές δυνάμεις έχουν αρχίσει να διαβρώνονται και να εμφανίζουν παθογένειες. Αυτό παρατηρείται καθώς η πολιτική ζωή τους χρονολογείται κατά το μέγιστο με την πάροδο του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου και από τότε μέχρι σήμερα έχει παρέλθει ικανός χρόνος έτσι ώστε όλες αυτές οι δυσλειτουργίες και οι

συμφεροντολογικές κινήσεις του παρελθόντος να έχουν βγει πλέον στην επιφάνεια. Ο λαός πλέον έχει βιώσει πολλές από αυτές τις αρνητικές συνέπειες στην καθημερινή του ζωή και έχει γίνει κοινωνός αρνητικών εξελίξεων στη λειτουργία του πολιτεύματος της χώρας του. Αυτό έχει καταγραφεί στο θυμικό του και έχει αλλάξει σε πολλές περιπτώσεις τη στάση του απέναντι στον ιδεολογικό χώρο που ανήκε μέχρι τώρα. Η διάβρωση αυτή, μπορεί να εξηγηθεί με δύο τρόπους:

1. Οι πολιτικές δυνάμεις, λόγω της συμμετοχής τους σε δομές εκτός συνόρων και λόγω των πολλαπλών προσλαμβανουσών από το πολυεπίπεδο παγκόσμιο γίνεσθαι, γίνονται βορά των οικονομικών και στρατηγικών συμφερόντων και εισέρχονται σε ένα παίγνιο αυξημένου ρίσκου. Αυτό, έχει ως αποτέλεσμα να χάνεται το «εθνικό» του χαρακτήρα της πολιτικής τους και να αντιμετωπίζουν κατηγορίες αποεθνικοποίησης της χώρας και καταπάτησης των εθνικών συμφερόντων.

2. Η αύξηση της μιντιακής προβολής των πολιτικών κομμάτων με την εξέλιξη της τεχνολογίας, αύξησε τα επίπεδα διείσδυσης τους προς τον απλό λαό και δημιούργησε μία άλλου είδους «σύνδεση» μεταξύ ψηφοφόρου – πολιτικού ηγέτη. Αποτέλεσμα αυτού είναι να περιέλθουμε σε μία εποχή προσωποποίησης της πολιτικής και συνεπώς να δοθεί χώρος προβολής σε χαρισματικούς, πλην όμως λαϊκιστές ηγέτες.

Παρατηρείται συνολική αποστροφή προς το πολιτικό κατεστημένο.

Ένας από τους βασικότερους λόγους εμφάνισης του λαϊκισμού, είναι η εκμετάλλευση του θυμού που νιώθει ο απλός πολίτης προς τη διεφθαρμένη ελίτ, όπως αναφέρθηκε στην προηγούμενη παράγραφο. Αυτό το φαινόμενο είναι ζωτικής σημασίας για να βρει ο λαϊκιστής ηγέτης «ευήκοα ώτα» για μια «νέα λύση», μία «νέα ιδέα», ένα «νέο ξεκίνημα», μία «αλλαγή». Η πόλωση αυτή μεταξύ καταπιεσμένου λαού και ευνοούμενης μειοψηφικής ολιγαρχίας, είναι το απαραίτητο συστατικό για την ανάδειξη μορφών λαϊκισμού που χωρίς κανένα πολιτικό επιχείρημα, διεγείρουν τη συλλογική συνείδηση με εύηχα συνθήματα και ιδεαλιστικές προτάσεις για το μέλλον, αναλαμβάνοντας χωρίς καμία εξουσιοδότηση να αποτελέσουν τη «vox populi» (φωνή του λαού).

Οι πολίτες δεν είναι πλέον ιδεολογικά προσηλωμένοι στα πολιτικά κόμματα. Η εποχή που τα κόμματα είχαν «στρατιές» πιστών έχει πιά παρέλθει. Το φαινόμενο που οπαδισμού της πολιτικής συναντάται πλέον μόνο στα άκρα του

πολιτικού φάσματος, που είτε είναι περιθωριοποιημένο, είτε εκπροσωπεί μόνο μία μικρή μερίδα πολιτών. Η πλειονότητα των ψηφοφόρων πλέον αναζητά πολιτικό λόγο και δράση που θα του αποφέρει αποτελέσματα σε ατομικό, αλλά και εθνικό επίπεδο. Αναζητά πρόγραμμα και συνέπεια και είναι διατεθειμένη να αποχωρήσει και να αποσύρει την υποστήριξή του μετά από τα πρώτα δείγματα ανακολουθίας, ασυνέπειας και διαφθοράς.

Ο λαϊκισμός ως πολιτική κίνηση, εμφανίζει πολλές μορφές. Αυτό συμβαίνει κυρίως λόγω του πληθυσμού «στόχου» και στη συνέχεια της χρησιμοποιούμενης μεθόδου δράσης. Από την ανάλυση του προηγούμενου κεφαλαίου, διαπιστώνουμε ότι άλλο είδος λαϊκισμού χρησιμοποιείται για να διεισδύσει σε μία πληθυσμιακή ομάδα, χρησιμοποιώντας το εργαλείο του «ο λαός ως έθνος» και άλλο είδος για το «λαό ως οικονομική ομάδα».

Ο λαϊκισμός δεν έχει πολιτικό πρόσημο. Σε συνέχεια των παραπάνω, παρατηρείται ότι οι ακροδεξιές λαϊκιστικές παρατάξεις χρησιμοποιούν τη ρητορική του «ο λαός ως έθνος», θέλοντας να προβάλλουν τον κίνδυνο της παγκοσμιοποίησης ως προς την απώλεια της εθνικής κυριαρχίας. Οικογένεια, παιδιά σπίτι, δουλειά, θρησκεία, κοινωνική συνοχή, γίνονται εργαλεία στα χέρια των εθνικιστών και παρουσιάζονται ως τα σημαντικότερα θύματα της αποεθνικοποίησης της πολιτικής των αρχηγείων. Από την άλλη πλευρά, οι αριστερές λαϊκιστικές παρατάξεις, χρησιμοποιούν το «ο λαός ως οικονομική ομάδα», θέλοντας να επισημάνουν την πάλη των κοινωνικών τάξεων, μέσω της οικονομικής δύναμης της κάθε μίας εξ αυτών. Έτσι, έννοιες όπως «κατεστημένο», «ολιγαρχία», «εθνική ευημερία» και «παγκοσμιοποίηση», είναι βασικές για την ανάπτυξη της ρητορικής τους.

Ο λαϊκισμός συγχέει την «ενότητα» με την «ισότητα». Στην προσπάθειά του για ολοκληρωτική αποδοχή και διείσδυση σε όλα τα μήκη και πλάτη της κοινωνικής ζωής, αναλαμβάνει τα ηνία να εκπροσωπήσει, χωρίς ουσιαστικά να έχει λάβει αυτήν την εντολή, όλα τις κοινωνικές τάξεις και όλα τα οικονομικά στρώματα, με συνέπεια να χρησιμοποιεί καθολική ρητορική τη στιγμή που υπάρχει πάντα μία μειοψηφία που δε συμμερίζεται με τις απόψεις των λαϊκιστών.

Η παγκοσμιοποίηση δεν επηρεάζει μόνο την οικονομία μιας εθνικής οντότητας. Η παγκοσμιοποίηση επηρεάζει άμεσα ή έμμεσα τις περισσότερες από τις κοινωνικές και οικονομικές ανισότητες που βιώνει ένα κράτος. Αυτό σημαίνει ότι

η εξάπλωσή της σε κάθε πυλώνα της καθημερινότητας των πολιτών, δημιουργεί όλα εκείνα τα απαραίτητα στοιχεία για την εδραίωση «νικητών» και «χαμένων» από τις διαδικασίες διαμοιρασμού του πλούτου και της εξουσίας.

Συμπερασματικά, αυτό που συνάγεται από αυτήν την εργασία, είναι αρχικά το γεγονός ότι ο λαϊκισμός ήρθε για να μείνει. Αυτό βέβαια συμβαίνει παρότι έχει αποδειχθεί στις περισσότερες των περιπτώσεων ότι δεν αποδίδει αυτά που υπόσχεται. Ο λαϊκισμός, ήρθε για να μείνει, διότι οι υποκείμενες οικονομικές και πολιτισμικές δυνάμεις που του δίνουν ώθηση δεν έχουν απομακρυνθεί και δεν αναμένεται να απομακρυνθούν στις προσεχείς δεκαετίες. Υπό το πρίσμα αυτής της διαπίστωσης και σε συνάρτηση της αυξανόμενης επίδρασης της παγκοσμιοποίησης, όπως αυτή παρουσιάστηκε, είναι εμφανές πλέον ότι ο λαϊκισμός, είναι απόρροια της αρνητικότητας που επιφέρει η παγκοσμιοποίηση και τα στοιχεία δείχνουν ότι θα ενισχυθεί ο ρόλος του ακόμα περισσότερο τα επόμενα χρόνια.

ΕΠΙΛΟΓΟΣ

«As a rule, [populism] is done for the sake of political expediency by those who do not care about the consequences, who do not think even one step ahead, who do not want to think and do not intend to honor their commitments» (Putin 2016)

(Κατά κανόνα, ο λαϊκισμός γίνεται για χάρη πολιτικής σκοπιμότητας από εκείνους που δεν τους νοιάζουν οι συνέπειες, που δεν σκέφτονται το επόμενο βήμα, που δεν θέλουν να σκέφτονται και δεν έχουν σκοπό να τιμήσουν τις δεσμεύσεις τους)

Με αυτά τα λόγια, ο Πρόεδρος της Ρωσίας έδωσε το απόλυτο στίγμα του λαϊκιστή ηγέτη, όπως αυτό παρουσιάστηκε στην παρούσα εργασία. Η ανάλυση των περιπτώσιολογικών αναλύσεων, έδειξε με τον πιο εμφανή τρόπο το πως αυτό το φαινόμενο, έχει συνδεθεί άρρηκτα με την παγκοσμιοποίηση σε όλες τις μορφές και πως, εν τέλει, οι επίδοξοι λαϊκιστές από κάθε πολιτικό χώρο και ιδεολογία θα μπορούν εύκολα πλέον να βρίσκουν τρόπους να διεισδύουν στον κοινωνικό ιστό εκμαιεύοντας την λαϊκή αποδοχή και δρέποντας τα οφέλη της ψηφοθηρίας και της εκμετάλλευσης του εκλογικού σώματος. Η πολιτική κοινωνία που επιδιώκουν οι λαϊκιστές είναι μία «μη πολιτική» κοινωνία. Αυτός είναι ο λόγος που επιτίθενται στο πολιτικό σύστημα εν γένει, για να κατακτήσουν το κοινωνία ως σύνολο, μακριά από

ιδεολογίες και κομματισμούς. Το σημαντικότερο, όμως, συμπέρασμα δεν αποτελεί το γεγονός ότι η αύξηση του λαϊκισμού είναι αποτέλεσμα της αντίδρασης επί των αρνητικών επιπτώσεων της παγκοσμιοποίησης, αλλά το γεγονός ότι η ίδια η έννοια του λαϊκισμού έχει αρχίσει να παγκοσμιοποιείται. Ποιος μπορεί να αμφισβητήσει άλλωστε το γεγονός ότι η πολιτική Τράμπ έχει αποτελέσει ήδη αντικείμενο μιμητισμού από άλλους επίδοξους ηγέτες, άλλων λαών; Το φαινόμενο αυτό, έχει εδραιωθεί καλά στο συλλογικό θυμικό των πολιτών και θα απασχολήσει τους μελετητές για πολλά χρόνια ακόμη.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΚΕΣ ΑΝΑΦΟΡΕΣ

- Beck, Ulrich. 2002. *ΤΙ ΕΙΝΑΙ ΠΑΓΚΟΣΜΙΟΠΟΙΗΣΗ; ΛΑΝΘΑΣΜΕΝΕΣ ΑΝΤΙΛΗΨΕΙΣ ΚΑΙ ΑΠΑΝΤΗΣΕΙΣ*. ΚΑΣΤΑΝΙΩΤΗΣ.
- Biography.com Editors. 2014. «Donald Trump Biography.» *Biography.com*. 2 Απρ. Πρόσβαση Νοε 6, 2019. <https://www.biography.com/us-president/donald-trump>.
- Canovan, Margater. 1981. *Populism*. New York: Harcourt Brace Jovanovich.
- Chapman, Michael. 2019. «Κομμουνισμός.» *Liberal.gr*. 25 Φεβ. <https://www.liberal.gr/think-tanks/kommounismos/241684>.
- Chiapponi, Flavio. n.d. «THE MAIN ROOTS OF ITALIAN POPULISM.» *Trulies Europe*. Πρόσβαση Νοε 21, 2019. <http://trulies-europe.de/?p=611>.
- Cox, Michael. 2017. «The rise of populism and the crisis of globalisation: Brexit, Trump and beyond.» *LSE Research Online* 11.
- Crouch, Hannah. 2019. «FARAGE BARRAGE Why is Nigel Farage not standing to be an MP and why did he leave Ukip?» *The Sun*. 4 Νοε. <https://www.thesun.co.uk/news/3761316/nigel-farage-brexite-ukip-who-party/>.
- Danzig, Jon. 2015. «A revealing deception about Winston Churchill?» *New Europeans.net*. 25 Ιαν. <https://neweuropeans.net/article/604/revealing-deception-about-winston-churchill>.
- Europa.eu. n.d. «Αλτιέρο Σπινέλι: αταλάντευτος φεντεραλιστής.» *Europa.eu*. Πρόσβαση Νοε 18, 2019. https://europa.eu/european-union/sites/europa.eu/files/docs/body/altiero_spinelli_el.pdf.
- Friedman, Uri . 2017. «How Populism Took Root in France.» *The Atlantic*. 20 Απρ . <https://www.theatlantic.com/international/archive/2017/04/france-election-populism/523500/>.
- Giddy, Ian H. 1996. *ΠΑΓΚΟΣΜΙΕΣ ΧΡΗΜΑΤΟΠΙΣΤΩΤΙΚΕΣ ΑΓΟΡΕΣ*. ΠΑΠΑΖΗΣΗΣ.

2018. «Globalization In The 21st Century Economics Essay.» *Essays, UK*. Νοε.
<https://www.ukessays.com/essays/economics/globalization-in-the-21st-century-economics-essay.php?vref=1>.
- Guillochon, Bernard. 2007. *Παγκοσμιοποίηση, Ένας πλανήτης με αποκλίνοντα σχέδια*. Αθήνα: Κασταλία.
- Hamburger, Jacob . 2018. «Whose Populism? The Mixed Messages of La France Insoumise.» *Dissent Magazine*. Summer.
<https://www.dissentmagazine.org/article/whose-populism-mixed-messages-france-insoumise-melenchon-left>.
- Kaminski, Matthew , και Tunku Varadarajan . 2015. «VIKTOR ORBÁN: THE CONSERVATIVE SUBVERSIVE.» *Politico.eu*. 12 Φεβ.
<https://www.politico.eu/list/politico-28/viktor-orban/>.
- Kettle, Martin. 2019. «Britain and Italy are now the terrible twins of Europe.» *The Guardian*. 21 Αυγ.
<https://www.theguardian.com/commentisfree/2019/aug/21/britain-italy-politically-bankrupt-salvini-boris-johnson>.
- Kowalski, Jeremy. 2018. *Reading Donald Trump*. Cham: Palgrave Macmillan.
- Krugman, Paul. 2017. «Ο λαϊκισμός του Τραμπ.» *Η ΚΑΘΗΜΕΡΙΝΗ*. 11 Μαΐ.
<https://www.kathimerini.gr/909079/article/oikonomia/die8nhs-oikonomia/o-laikismos-toy-tramp>.
- Marx, Karl. 1848. *The Communist Manifesto*. Λονδίνο.
- Maza, Cristina. 2019. «DONALD TRUMP TOLD HUNGARY'S AUTHORITARIAN LEADER ORBÁN, 'IT'S LIKE WE'RE TWINS,' ACCORDING TO U.S. ENVOY.» *Newsweek*. 15 Μαΐ. <https://www.newsweek.com/donald-trump-hungary-authoritarian-orban-twins-1426097>.
- Morillas, Pol. 2017. «Setting the Brexit agenda: Populism and UKIP in the United Kingdom.» *Barcelona Center for International Affairs*. Απρ.
https://www.cidob.org/en/articulos/cidob_report/n1_1/setting_the_brexit_agenda_populism_and_ukip_in_the_united_kingdom.

- Mudde, Cas. 2015. «Αριστερός και δεξιός λαϊκισμός σε Ευρώπη και Ελλάδα.» *BooksJournal.gr*. 09 Ιουν. <http://booksjournal.gr/κριτικες/πολιτική/item/1140-αριστερός-και-δεξιός-λαϊκισμός-σε-ευρώπη-και-ελλάδα>.
- Papathanassopoulos, Stylianos, Iliana Giannouli, και Ioannis Andreadis. 2016. «15. Greece. Populism Between Left and Right.» Στο *Populist Political Communication in Europe*, του/της Toril Aalberg, Frank Esser, Carsten Reinemann, Jesper Stromback και Claes De Vreese, 412. New York: Routledge.
- Putin, Vladimir, συνέντευξη από Nippon Television Network Corporation. 2016. *Interview by Vladimir Putin to Nippon TV and Yomiuri newspaper* (13 Δεκ). <http://en.kremlin.ru/events/president/news/53455>.
- Rodrik, Dani . 2017. *POPULISM AND THE ECONOMICS OF GLOBALIZATION. WORKING PAPER*, Cambridge, MA 02138: NATIONAL BUREAU OF ECONOMIC RESEARCH. <http://www.nber.org/papers/w23559>.
- Schmidt, Maria. 2019. «The Case for Populism.» *NY Times*. 16 Οκτ. <https://www.nytimes.com/2019/10/16/opinion/hungary-communism-european-union.html>.
- Smith, Kate. 2019. «Αποψη: Πώς φτάσαμε στο Brexit, μύθοι και αλήθειες.» *kathimerini.gr*. 14 Ιαν. <https://www.kathimerini.gr/1004465/article/epikairothta/kosmos/apoyh-pws-ftasame-sto-brexit-my8oi-kai-alh8eies>.
- Sopel, Jon . 2018. «What is Trumpism?» *BBC.com*. 20 Ιαν. <https://www.bbc.com/news/world-us-canada-42738881>.
- Stille, Alexander. 2019. «Ο αβέβαιος θρίαμβος της Ιταλίας επί του λαϊκισμού.» *Foreign Affairs The Hellenic Edition*. 15 Σεπ. <http://foreignaffairs.gr/articles/72454/alexander-stille/o-abebaios-thriambos-tis-italias-epi-toy-laikismoy>.
- Stockemer, Daniel. 2017. *The Front National in France: Continuity and Change Under Jean-Marie Le Pen and Marine Le Pen*. Ottawa: Springer International Publishing.

- Taggart, Paul A. 2000. *Populism, Concepts in the Social Sciences*. Buckingham: Open University Press.
- Taguieff, Pierre-André. 2015. «Περονισμός, το υπόδειγμα του εθνικολαϊκισμού.» *The Books' Journal*. 15 Ιουν. <http://booksjournal.gr/κριτικες/πολιτική/item/1157-περονισμός,-το-υπόδειγμα-του-εθνικολαϊκισμού>.
- Tarnopolsky, Noga . 2018. «Netanyahu's Negotiating With Neo-Fascists for a 'Consensus View' of the Holocaust.» *The Daily Beast*. 12 Δεκ. <https://www.thedailybeast.com/netanyahus-negotiating-with-neo-fascists-for-a-consensus-view-of-the-holocaust>.
- The Editors of Encyclopaedia Britannica. 2019. «Viktor Orbán.» *Britannica*. 26 Σεπ. <https://www.britannica.com/biography/Viktor-Orban>.
- Troitiño, David Ramiro, Tanel Kerikmäe, και Archil Chochia. 2018. *Brexit: History, Reasoning and Perspectives*. Ταλίν Εσθονίας: Springer.
- Trump, Donald. 2016. «Donald Trump @Trumping_USA.» *Twitter*. 10 Αυγ. https://twitter.com/trumping_usa/status/763397560174153728?lang=el.
- TVXS. 2018. «Ο Μακαρθισμός και το ψυχροπολεμικό «κυνήγι μαγισσών».» *tvxs.gr*. 02 Μαΐ. <https://tvxs.gr/news/σαν-σήμερα/η-αρχή-του-μακαρθισμού-και-το-ψυχροπολεμικό-«κυνήγι-μαγισσών»-0>.
- Vanham, Peter . 2019. «A brief history of globalization.» *World Economic Forum*. 17 Ιαν. <https://www.weforum.org/agenda/2019/01/how-globalization-4-0-fits-into-the-history-of-globalization/>.
- Walker, Peter . 2019. «Has the rise of the Brexit party blown away Ukip?» *The Guardian*. 15 Μαΐ. <https://www.theguardian.com/politics/2019/may/15/farage-rise-of-brexit-party-ukip-european-election-polls>.
- Wang, Sam. 2017. «The Transition from Obama to Trump Brings a Nosedive in Public Approval for the President.» *The American Prospect*. 17 Ιαν. <https://prospect.org/power/transition-obama-trump-brings-nosedive-public-approval-president/>.

- Wikipedia. 2019. «American Health Care Act of 2017.» *Wikipedia*. 20 Οκτ. https://en.wikipedia.org/wiki/American_Health_Care_Act_of_2017.
- . 2019. «La France Incoumise.» *Wikipedia*. 30 Αυγ. https://en.wikipedia.org/wiki/La_France_Insoumise.
- . 2019. «Laissez-faire.» *Wikipedia*. 15 Σεπ. <https://el.wikipedia.org/wiki/Laissez-faire>.
- . 2019. «Lega Nord.» *Wikipedia*. 16 Νοε. https://en.wikipedia.org/wiki/Lega_Nord.
- . 2019. «Occupy Movement.» *Wikipedia*. 6 Νοε. https://en.wikipedia.org/wiki/Occupy_movement.
- . 2019. «Peronism.» *Wikipedia*. 23 Σεπ. <https://en.wikipedia.org/wiki/Peronism>.
- . 2019. «Βίντκουν Κουίσλιγκ.» *Wikipedia*. 24 Οκτ. https://el.wikipedia.org/wiki/Βίντκουν_Κουίσλιγκ.
- . 2019. *Εβίτα Περόν*. 20 Οκτ. https://el.wikipedia.org/wiki/Εβίτα_Περόν.
- . 2019. «Εναλλακτική δεξιά.» *Wikipedia*. 4 Ιουλ. https://el.wikipedia.org/wiki/Εναλλακτική_δεξιά.
- . 2017. «Έξοδος του Ηνωμένου Βασιλείου από την Ευρωπαϊκή Ένωση.» *Wikipedia*. 24 Ιαν. https://el.wikipedia.org/wiki/Έξοδος_του_Ηνωμένου_Βασιλείου_από_την_Ευρωπαϊκή_Ένωση.
- . 2019. «Ζαν Μαρί Λεπέν.» *Wikipedia*. 29 Σεπ. https://el.wikipedia.org/wiki/Ζαν-Μαρί_Λε_Πεν.
- . 2019. «Ζαν-Λυκ Μελανσόν.» *Wikipedia*. 10 Οκτ. https://el.wikipedia.org/wiki/Ζαν-Λυκ_Μελανσόν.
- . 2019. «Κίνημα των Πέντε Αστέρων.» *Wikipedia*. 11 Οκτ. https://el.wikipedia.org/wiki/Κίνημα_Πέντε_Αστέρων.
- . 2019. «Κόμμα Brexit.» *Wikipedia*. 5 Σεπ. https://el.wikipedia.org/wiki/Κόμμα_Brexit.
- . 2019. *Κομμουνισμός*. 11 Οκτ. <https://el.wikipedia.org/wiki/Κομμουνισμός>.
- . 2017. *Κορπορατισμός*. 15 Ιουλ. <https://el.wikipedia.org/wiki/Κορπορατισμός>.

- . 2019. *Λαϊκισμός*. 12 Οκτ. <https://el.wikipedia.org/wiki/Λαϊκισμός#mw-head>.
- . 2019. «Μαρίν Λε Πεν.» *Wikipedia*. 9 Νοε. https://el.wikipedia.org/wiki/Μαρίν_Λε_Πεν.
- . 2019. «Ματέο Σαλβίνι.» *Wikipedia*. 26 Αυγ. https://el.wikipedia.org/wiki/Ματέο_Σαλβίνι.
- . 2019. «Μουσουλμανική Αδελφότητα.» *Wikipedia*. 25 Οκτ. https://el.wikipedia.org/wiki/Μουσουλμανική_Αδελφότητα.
- . 2019. *Παγκοσμιοποίηση*. 14 Οκτ. <https://el.wikipedia.org/wiki/Παγκοσμιοποίηση>.
- . 2019. «Πέμπτη Γαλλική Δημοκρατία.» *Wikipedia*. 2 Σεπ. https://el.wikipedia.org/wiki/Πέμπτη_Γαλλική_Δημοκρατία.
- . 2017. «Σαλαφισμός.» *Wikipedia*. 6 Μαΐ. <https://el.wikipedia.org/wiki/Σαλαφισμός>.
- . 2019. «Συνθήκη του Μάαστριχτ.» *Wikipedia*. 16 Οκτ. https://el.wikipedia.org/wiki/Συνθήκη_του_Μάαστριχτ.
- . 2019. «Τζιχάντ.» *Wikipedia*. 5 Νοε. <https://el.wikipedia.org/wiki/Τζιχάντ>.
- . 2019. «Υπεράκτια εταιρεία.» *Wikipedia*. 16 Οκτ. https://el.wikipedia.org/wiki/Υπεράκτια_εταιρεία.
- . 2019. *Χουάν Περόν*. 15 Ιαν. https://el.wikipedia.org/wiki/Χουάν_Περόν.
- Wittes, Benjamin, και Quinta Jurecic. 2016. «CVE for White People: The Trumpist Movement and the Radicalization Process.» *Lawfare*. 4 Νοε. <https://www.lawfareblog.com/cve-white-people-trumpist-movement-and-radicalization-process>.
- Αθανασιάδης, Κυριάκος. 2019. «Λαϊκισμός: Μία εισαγωγή.» *Liberal.gr*. 15 Φεβ. <https://www.liberal.gr/apopsi/laikismos-mia-eisagogi/240352>.
- Καθημερινή. 2016. «CNN: Η άνοδος των Τραμπ και Σάντερς αποτυπώνει την οργή των Αμερικανών.» *ΚΑΘΗΜΕΡΙΝΗ*. 10 Μαρ. <https://www.kathimerini.gr/852668/article/epikairothta/kosmos/cnn-h-anodos-twn-tramp-kai-santers-apotypwnei-thn-orgh-twn-amerikanwn>.
- Καλογεράς, Πέτρος. 2017. «Χουαν Περόν: Η ιστορία του λαϊκιστή ηγέτη που η γυναίκα του έγινε μιούζικαλ.» *E-daily.gr*. 2 Ιουλ. <https://www.e-daily.gr>.

daily.gr/themata/85787/χουαν-περον-i-istoria-tou-laikisti-igeti-pou-i-gynaika-tou-egine-mioyzikal-pics.

- Καραγιάννης, Άντρος Γ. 2019. «Η άνοδος του λαϊκισμού και της ακροδεξιάς στην Ιταλία.» *Aftodioikisi.com.cy*. 1 Μαρ. <http://www.aftodioikisi.com.cy/η-άνοδος-του-λαϊκισμού-και-της-ακροδεξ/>.
- Μανδραβέλης, Πάσχος. 2016. «Brexit και παγκοσμιοποίηση.» *ΚΑΘΗΜΕΡΙΝΗ*. 19 Ιουν. <https://www.kathimerini.gr/864261/opinion/epikairothta/politikh/brexit-kai-pagkosmioioihsh>.
- Μουζέλης, Νίκος. 2019. «Ο Ύστερος Λαϊκισμός.» *ΤΟ ΒΗΜΑ*. 2 Νοε. <https://www.tovima.gr/2019/11/02/opinions/o-ysteros-laikismos/>.
- Μπαμπινιώτης, Γεώργιος Δ. 2002. *Λεξικός της Νέας Ελληνικής Γλώσσας*. Αθήνα: ΚΕΝΤΡΟ ΛΕΞΙΚΟΛΟΓΙΑΣ ΕΠΕ.
- Παπαδόπουλος, Ανδρέας. 2011. «30 χρόνια ΠΑΣΟΚ: λαϊκισμός και ρεαλισμός Πηγή: Protagon.gr.» *Protagon.gr*. 19 Οκτ. <https://www.protagon.gr/aporseis/ideas/30-xronia-pasok-laikismos-kai-realismos-9496000000>.
- Παπακωνσταντίνου, Καλλιόπη, και Λεωνίδα Κασίρας. 2013. *Πολιτική και Δίκαιο Β΄ Γενικού Λυκείου*. Αθήνα: Οργανισμός Εκδόσεων Διδακτικών Βιβλίων.
- Παππάς, Τάκης. 2014. «Populist Democracies: Post-Authoritarian Greece and Post-Communist Hungary.» *Government and Opposition*, Vol. 49, 1-23.
- Πελαγίδης, Θεόδωρος, και Μιχαήλ Μητσόπουλος. 2016. *Who's to Blame for Greece? How Austerity and Populism are Destroying a Country with High Potential*. Λονδίνο: Palgrave Macmillan.
- Σκαφιδάς, Γιώργος. 2019. «Οι ρίζες του Brexit – Διαχρονικό και υπερκομματικό φαινόμενο ο ευρωσκεπτικισμός στη Βρετανία.» *ΕΘΝΟΣ*. 06 Σεπ. https://www.ethnos.gr/aporseis/59343_oi-rizes-toy-brexit-diahroniko-kai-yperkommatiko-fainomeno-o-eyroskeptikismos-sti.
- Σκαφιδάς, Γιώργος. 2019. «Η μετάβαση από τον Μπαράκ Ομπάμα στον Τραμπ έμοιαζε τουλάχιστον οριακά σχιζοφρενική.» *Hellas Journal*. 31 Ιαν. <https://hellasjournal.com/2019/01/i-etavasi-apo-ton-mparak-o-pa-a-ston-ntonaInt-tra-p-e-oiaze-toylachiston-oriaka-schizofreniki/>.

Στεργίου, Βικτωρία. 2017. *Μορφές και Αίτια Παγκοσμιοποίησης: Πώς η Παγκοσμιοποίηση Επηρεάζει και Επηρεάζεται από την Εθνική Κουλτούρα*. Διπλωματική Εργασία , Θεσσαλονίκη: Πανεπιστήμιο Μακεδονίας/ Τμήμα Διεθνών και Ευρωπαϊκών Σπουδών.